

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IVO ANDRIĆ: FÁJ (FÖLJEGYZÉS)
JUHÁSZ ERZSÉBET, CS. SIMON ISTVÁN
ÉS BORDÁS GYÖZŐ PRÓZÁJA
P. NAGY ISTVÁN ÉS BOGDÁN JÓZSEF VERSEI
DANILO KIŠ NOVELLÁJA ÉS ANNAK VARIÁNSA
MIRJANA MIOČINOVIĆ ÉS BORI IMRE
JEGYZETE DANILO KIŠ NOVELLÁJÁHOZ
HARKAI VASS ÉVA ESSZÉJE
GUBÁS ÁGOTA GERGELY BORISKÁRÓL
GERGELY GABRIELLA NAPLÓJA
DÉSI ÁBEL: EGY REGÉNYCIKLUS TÖRTÉNETE
(DOKUMENTUM)

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1992

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Ivo Andrić*: Fáj (följegyzés) 717
Egy Andrić-dedikáció 719
Adalék a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokhoz 720
Juhász Erzsébet: Vajdasági rapszódia (novella) 721
P. Nagy István két verse 727
Cs. Simon István: Lírai jegyzetek 729
Bogdán József versei 733
Bordás Győző: Csukódó zsilipek (*Vissza a kaszinóba*; regény; IV. rész)
739
Danilo Kiš: A hontalan (novella) 754
Danilo Kiš: A hontalan (variáns) 760
Mirjana Miočinić: Jegyzet A hontalan című novellához 764
Bori Imre: Megjegyzések Danilo Kiš posztumusz novellájához
766

FÁJ

IVO ANDRIĆ

57. XII. 28.
4.45-kor

Fájdalmat érzek a jobb kezemben, egészen közel a csuklómhoz, ahol az erek összefutnak. Hullámokban tör rám; váratlanul kezdődik, és fokozatosan növekszik, aztán egyszerre elmúlik; s amikor megszűnik, olyan, mintha sehol sem lenne a világon fájdalom, de amíg tart – mint ha csak a fájdalom létezne. Autonóm kín, mintha semmi kapcsolata sem lenne a külső világgal, sőt a belső világgal sem. Ha jobban belegondolok, már tudom, hogy ez másként van, és nem lehet így, hanem éppen ellenkezőleg, és a következő pillanatban ismét jelentkezik a fájdalom, az önmagáért való.

A fájós kezemmel írok, arra törekszem, hogy olvasható legyen, hogy *mások* is elolvashassák a kézírásomat, de sietek is, amennyire tehetem, mert nem tudom, meddig írhatok még, mikor jön el az idő, amikor minden fájdalommal válik.

A kínzó fizikai fájdalomban az a legrosszabb, hogy elválaszt bennünket az egészségesek világától (amely addig a mi egyedüli világunk volt), és nem köt össze bennünket senkivel, semmivel. Új állapotba kerülünk, szörnyűség, amit csak jobb szó híján nevezek állapotnak.

1958. II. 10.
A 4 Szelhez címzett vendéglőben
Este 9 órakor

Nem fáj. Olyan, mintha a végtelen derült ég feszülne bennem. Tudom, méghozzá nagyon jól, hogy ezt a tágas kocsmát élve nem hagyhatom el, de ez legkevésbé sem akadályoz abban, hogy tisztán lássam, mennyi élet rekedt a falakon kívül, mennyi sietős ember bolyong szük-

ségletétől és ösztöneitől vezérelve. Tudom, egyszer valamennyien feldobják a talpukat, lesz, aki még előttem, mint ahogy azzal is tisztában vagyok, hogy a forrongás és hullámozás sosem szűnik meg, vagy ami majdnem ugyanaz: az elmúlásról való gondolat sosem jut el a tudatomig, így hát olyan, mintha nem is létezne.

Az élet az egyedüli valóság mindannyiunk számára, annak is, aki haldoklik, és annak is, aki születik éppen. Csak egyvalami fontos: hogy ne fájjon. De még fontosabb: a fájdalom is elmúlik.

1958. II. 12.

Fáj. Csak ez van, mindenütt és örökre. Nem tudok visszaemlékezni semmire, ami a fájdalom előtt volt, utána pedig már úgysem következik semmi.

1958. II. 14.

Mély meggyőződésesem, hogy a fájdalom vagy megpróbáltatás és egyszersmind erőpróba, vagy áldásos büntetés, a végén pedig győzelem, öröm és felszabadulás vár rám. Ez a hitem segített hozzá, magam sem tudom, hogy ki ültette el bennem – nem tudom, mikor és hogyan –, hogy mindeddig elviseljem a fájdalmakat, de most eljött az idő, amikor együtt kell élnem vele, nem szűnik meg, nincs vége, és az sem titok már előttem, hogy addig gyötör és kínoz, amíg ágynak nem esem, amíg el nem távolít a napfénytől, és nem teszi a földdel egyenlővé azt, ami tudatom kihunyása után belőlem megmarad.

Ilyen fájdalommal élni, különösen éjszaka, éppen olyan, mintha elevenen zártak volna egy koporsónyi cellába.

II. 15.

Fáj. Arra törekszem, hogy gondolataimmal semlegesítsem a fájdalmat. Egy pillanatra sikerül is. Először arra gondolok, hogy a fájdalom mennyire elterjedt a földön. Vajon a többi élőlény is ugyanígy érzi?

Kontra Ferenc fordítása

(Az írás eredeti címe: Krčma kod četiri vetra)

EGY ANDRIĆ-DEDIKÁCIÓ

„Sinkó Ervinnek, azzal a kívánsággal, hogy minden nép megtalálja a maga békességét az igazságban és egyetértésben.” Ivo Andrić e sorokat 1946-ban Belgrádban a *Put Alije Đerzeleza* (*Alija Đerzelez útja*) egy régi, 1922-ben megjelent kiadásába írta. A példány Vujicsics Sztoján tulajdona (Budapest).

„Sinkó Ervinnek, azzal a kívánsággal, hogy minden nép megtalálja a maga békességét az igazságban és egyetértésben.” Ivo Andrić e sorokat 1946-ban Belgrádban a *Put Alije Đerzeleza* (*Alija Đerzelez útja*) egy régi, 1922-ben megjelent kiadásába írta. A példány Vujicsics Sztoján tulajdona (Budapest).

ADALÉK A MAGYAR-DÉLSZLÁV IRODALMI
KAPCSOLATOKHOZ

Београд 7. I. 1963 г.

Грате Е. Вујићу,

Њујено сам баше њено од 27. XII.
1962 г. Хвала на реципиенту који угра-
тан ајергаранце. – Верујем за ћези-
ка мојих њујтегака на њујтедан бр-
ти гојре ојремевака. Хвала Вам на де-
љу њујте сите њујтеки за њујте клеме-
њујте.

Са сјајем и њујтељем Лебо Ајујте

„Drága Vujičić úr, megkaptam 1962. XII. 27-én kelt levelét. Köszö-
nöm jókívánságait, melyeket a legszívélyesebben viszonzok. – Hiszem,
hogy elbeszéléseimnek magyar kötete szép lesz. Köszönök Önnek min-
dent, amit irodalmunkért tett. Szívélyes üdvözetekkel Ivo Andrić.”
(Utalás Ivo Andrić *A vezír elefántja* címmel megjelent kötetére, melyet
Vujsics Sztoján válogatásában a budapesti Magvető Könyvkiadó
1963-ban jelentetett meg Világkönyvtár sorozatában.)

VAJDASÁGI RAPSZÓDIA

JUHÁSZ ERZSÉBET

Amióta eszünket tudjuk, az időgép szóra mindig fölkaptuk a fejünket, összeborzongtunk, majd a benne foglalt elementáris képtelenség felé sarkítva értelmezését, ideges nevetés kerített hatalmába. Úgy érintett bennünket mindenkor e szó, mint az életünk, a világon létünk egészét (előzményét, okát, célját és értelmét) illető szigorú számonkérés, mely egyúttal ítélet is, életre szóló bélyeg. Hogy hol hallottuk először e szót, nem tudnánk megmondani. Derengenek emlékek a helyi rádió műsorából. Ha jobban megforgatjuk, mindenképp köze van a helyi rádió Időgép című műsorához. Csak nem értelemszerűen. Maga a szó ugyanis, hogy időgép, úgy önmagában annyira nem jelentett számunkra soha semmit, hogy föltehetően sose gondoltunk volna rá, átsiklottunk volna felette is, mint annyi más anyanyelvű vagy idegen kifejezésen, mint ahogy általában átsiklunk az élet egyéb hétköznapi vagy túllontúl is meghökkentő, valósággal mellbevágó jelenségén – lévén, hogy megszoktuk, nem ránk, e helyt tősgyökeres idegenekre tartozik. Ez az időgép azonban valahogy beragadt tudatunk egy félreeső zugába. Mint lyukas fogba az ételmaradék, se ki, se be. Nem tudott nyugton hagyni bennünket. Nem maga a szó miatt, az reménytelenül értelmezhetetlen, mint említettük már, hanem a zenei aláfestés okán, melynek kíséretében a helyi rádió műsorán oly gyakorta elhangzott.

Olyan volt ez a zenei aláfestés, mintha hatalmas malomkereket hengergetnének feléd, még egy perc, s végérvényesen alászorulsz mindörökre. Szakasztott úgy éreztük magunkat a hallatán, mint réges-régi kisiskolás korunkban, amikor először vitték bennünket moziba. Az osztály többsége ekkor volt életében először moziban, sietve előzőnlötték az első sorokat, ahol nagy volt a bukdácsolás, mert a padló tele volt

lyukakkal, lyuk lyuk hátán, hogy csaknem lábunk tört az izgatott tülekedésben. Jó szagú és kövér tanító nénink tisztos távolságból nézte ezt a tülekedést. Vértörős és hihetetlenül cikcakkos ajkait finnyásan húzogatva ott állt a moziterem közepén, s nem vette volna zokon, hogyha valamennyien betámolygunk egyenest a mozivászonba, s nyomtalanul eltűnünk valamely játékfilm messzi és követhetetlen bonyodalmaiban. Szakasztott olyan volt ez a zenei aláfestés, mint e réges-régi moziban Üveges Etuka riadalma, aki szentül meg volt győződve, hogy az a vonat, mely a mozivászonon közeledett felénk, mint őrült, ki letépte láncát, pillanatokon belül kihalítja magát a vászonból, és meg sem áll, amíg kísérteties kerekai közé nem tördeli ott, a második sorban őt. S hiába várja majd ezután már az anyukája a mozi bejárata előtt, hiába hordja le Ber Rozit, a jegyszédőt, s hiába mondja meg a magáét még a tanító néninek is, ő akkor már egyetlen leállíthatatlan forgás lesz csupán ott, a vonat csattogó kerekeiben, semmi több.

Tagadhatatlan, hogy első pillanattól kezdve volt ebben a felejthetetlenül nyomasztó zenei aláfestésben valami a gyerekkori lázálmodokban mindig újra meg újra felbukkanó ördögszekér kerekeinek sebes forgásából. Pontosabban abból az ájult félelemből, ahogy úgy éreztük, épp most vagyunk hullófélben e sebesen forgó kerekék közé.

Volt ebben a felejthetetlenül nyomasztó zenei aláfestésben valami abból a riasztó ricsajjal kísért kolompolásból, amelyet a medvetáncoltató cigányok idéztek elő nyaranta. Mert nem tudtuk, sehogysz tudtuk megszokni, sem magát a medvét, ahogy a gonosz cigányok pórázán imbolyog körbe-körbe. A tehetetlen, behemót medvével azonosultunk volna már ekkor is? Az üldöztetéstől, meghurcolástól rettegtünk volna? A vad és kiszámíthatatlan cigányok kegyetlenségétől? Avagy csupán a félelem bármikor esedékessé válható eljövételétől, mely öntudatlan, de vérünkbe mélyen beleivódott örökségünk eleinktől fogva?

Épp Tényi Misit festette Téglásék nagy eperfája alatt egy fura vándorfestő, amikor a távolból felhangzott a kolompolás. S amikor a Véber-kocsmánál bekanyarodott az utcánkba egy igazi, életnagyságú medve, Tényi Misi hatalmasan megriadt. A vándorfestő ecsetje félúton megállt a paletta és a vászon között, szárnyasuhogás remegtette meg a levegőt. Tényi Misi pedig, nem hiába volt a legnagyobb fülű gyerek, akit valaha is láttunk, hatalmas, legyezőszerű füleivel egyszeriben kiszárnyalt a vászonból.

Ez az időgép szó nyilván azért is volt mindig oly meghökkentő, mert számunkra maga az idő, mint olyan, nem is létezett. Nemhogy olyan idővel számolhattunk volna, amely valamely irtózatossággal, kiszámít-

hatatlan, de mindenképp rombolásra szánt masinára kapva a mi letarolásunkra lépett volna működésbe, noha a helyi rádió műsorának zenei aláfestése tagadhatatlanul ezt sugalmazta. Idő valójában évtizedeken át nem létezett számunkra. S ez nem alkati vagy egyéni bambaság következménye. Mi, helyzetünknel fogva mélyen alatta voltunk születésünktől fogva. Alatta, nem pedig benne. Mert benne lenni a részvételt jelentette volna. Legalábbis a részvétel akarását vagy illúzióját. Am épp ettől az illúziótól voltunk mi megfosztva eleinktől fogva e helyt. Attól a meggyőződéstől vagy inkább helyzetű adottságtól, hogy rendelkezhetünk némiképp önmagunkkal, van valamilyes beleszólásunk életünk, sorsunk alakításába. Hogy mégis időként emlegetjük, hosszú, súlyos évtizedekként a magunk mögött hagyott szakaszt, mely lepergett életünkéből, csak vak megszokásból történik. Mert az egész ténylegesen nem idő, csak valami, aminek súlya van, sőt, nyomása.

Ebben az immár magunk mögött hagyott szakaszban csak mállottunk. Ám emiatt úgyszólván semmilyen gyötrelmet sem éreztünk. Legalábbis nem ez volt a jellemző. Teljes önátadással mállottunk, akárha kizárólag önszántunkból tettük volna, úgyszólván szívességből. Mintha csak kedvében akartunk volna járni valakinek – valakiknek. Lassan és illedelmesen (már-már énekelve: cantabile!), nem háborítva mások csendjét vagy lármáját.

Volt ebben a bizonyos zenei aláfestésben valami sötét és alattomos fenyegetés kétségtelenül. Úgy hömpölygött végig e dallam, mintha maga alá akarna teperni. Úgy tűnt, nem is annyira pusztító indulatokból kifolyólag, hanem inkább súlyánál, jobban mondva nehézségénél fogva. Mert kifejezetten nehézkes volt ez a dallam. Mint ahogy egy követ embernek esik neheze a járás. Értelmezhetők volna e dallamot a vak sors zenei ábrázolásaként is, mely valóban gépszerű a maga kíméletlenségében. Mégis – s ez alighanem igen jellemző is –, mi inkább e zenei motívum ékeletlen hangszerelésére füleltünk. A lelünk legmélyén szorongást éreztünk hallatán, ám a felszínen mégiscsak a tökéletlensége, trivialitása, vásárian közönséges volta ragadta meg minden figyelmünket.

Olyan volt ez a bizonyos zenei aláfestés, hogy lépten-nyomon azt a régis-regi cirkuszt idézte az emlékezetünkbe, amelyet valaha, az ötvenes évek derekán láttunk a vásártéren. Cirkus Andriana volt a neve. E név hallatán sellőkre gondolhattunk volna, szárnyas lovakra, csobbanó kék csillogásokra-villogásokra. Ehelyett már messziről sejteni lehetett, itt valami olyan szemfényvesztésnek leszünk elszenvedői, amely ahelyett, hogy fölé emelne, mélyen alásüllyeszt mindennapi valóságunkniak.

Annyi év távolából már csak néhány kis aszott cigánylegényre emlékszünk, ormótlan és kedélybeteg lovakra, s egy öblös természetű leányzóra, aki minden mutatványa közben akkorákat csattogott estében-keltében, hogy azt hittük volna, még egy zuhanás, és menten széthasad, hogy ne maradjon belőle más, mint a nehéz lovak patái alatt némi fűrészpörtörmelék. E nehéz lovak trappolása, mint ama zenei aláfestés dallama, a közben zajló esés-kelés csattogásának eltüntethetetlen zajaival?

Egyszerre volt megfélemlítő és nevetséges az a bizonyos zenei aláfestés, markánsan nem egyértelmű tehát. Csoda-e, hogy nem a szüntelen szorongást és félelmet választottuk, hanem – jellegtelenségünk biztos tudatában –, bízunk abban, hogy a fenyegető vezérdallammal összeilleszthetetlen, abba lépten-nyomon belezuhogó járulékos zajok mindvégig érvényteleníteni fogják a benne megfogalmazódó fenyegetést.

Békességes málladozásunk korszaka utólag akár boldognak is minősíthető, lévén, hogy veszendőségünk tudata valójában megkímélt bennünket a túlzott erőfeszítésektől, azt a tévhitet gyökereztetve meg bennünk, hogy ágyban, párnák közt halunk majd meg. De előtte kiülünk majd még a dombtetőre, onnan nézünk szerteszt, s hallgatjuk a fák lehulló levelének lágy nesztét. Ezt neveztük tisztánlátásnak. Hiszen, gondoltuk, az lenne az öntévesztés csúcса, ha évszázadokra rúgó megmaradással számolnánk e helyt. Pontosán tudtuk, ha nem is éveink, de évtizedeink mindenképp meg vannak számlálva. Minthogy ennyire a semmi ágán tartósan megmaradni mégsem lehet. S ez valahogy így is van rendjén, gondoltuk szelíden.

Napsütéses őszi délutánokon lassacskán azon kaptuk magunkat, hogy máris ott ülünk kint a dombtetőn. Onnan nézünk szerteszt, s hallgatjuk a fák lehulló levelének lágy nesztét. Volt abban valami lehetkönyű őszi derű, ahogy végigtekintettünk a megtett életúton, mely a hiábavalóság kristálytisztá diadala. Hiszen annyira hiábavalóan lobogni, ahogy mi tettük felfokozott pillanataink dermesztő, halálos magányában, mégiscsak elismerésre méltó teljesítmény. Még dermesztőbben magányos, mint a pantomimjáték feltörhetetlen némasága. Színpadi játék holtüres nézőtér meredt tekintete előtt.

A mi közérzetünk soha, kezdettől fogva nem lehetett megosztható közérzet. Még tanúnk sem volt soha. Valaki, aki tanúsíthatná, tovább mondhatná veszendőségünk tanúságait. S egynémely minőségét is talán. Így van jól, gondoltuk, amikor túl életünk delén, kiültünk a dombtetőre, onnan néztünk szerteszt, s hallgattuk a fák lehulló levelének lágy nesztét.

Hogyan is vehettük volna komolyan, hogy fenyegetettség határozza

meg életünk alapját, hisz csupán szedett-vedettségét érzékelhettük lépten-nyomon. Onnan, az idő alattból, ahová le- és beszorult létünk, az igazi fenyegetettségnek egyszerűen nem volt realitása. Hittünk a tulajdon tisztánlátásunkban. Azt gondoltuk, az önámításnak csak egyetlen lehetséges változata van. Önámítás csak az lehet, ha hiszünk tartós megmaradásunkban, azaz megotthonosodásunkban, noha a sors s a történelem szeszélye folytán csak tősgyökeres idegenek lehetünk e helyt. Azt hittük, következetességünk a létünket illető reménytelenségben nem vezethet tévútra. Azt hittük, a reménytelenségtudat elegendő ár arra, hogy legvégül kiülhessünk majd a dombtetőre, onnan nézhessünk szerteszt, s hallgathassuk a fák lehulló levelének lágy nesztét.

Ültünk épp a dombtetőn, s hallgattuk a fák lehulló levelének lágy nesztét, amikor egyszerűen vad lárma s fegyverropogás zaja hangzott fel a távolból. Fekete füstfelhő bodrozta be az ég messzi kékjét. Egyszeriben mintha leszakadt volna az este. A gépfegyverropogás pedig egyre közelebből s közelebből.

Átlótt tudattal lapítunk a sötétben. Az öneszmélés e szögéből szemfényvesztés volt hinni, hogy létezik önátadó, halk kimúlás a világ e szegletén. Itt minden, ami élhetne, létezhetne vagy békésen kimúlhatna, az vad, erőszakos és esztelen megsemmisítésre van kárhozthatva. Fegyverropogás, füst, bűz és vér a világ.

Csak most, e gyilkos haragban, kegyetlen pusztulásban eszmélünk rá, hogy ami oly képtelenségnek tetszett: az időgép az egyetlen realitás. Mert a világ e szegletén, ebben az örökös viharsarokban nincs, nem volt és nem is lesz soha idő. Nincs idő alatt sem, mint ahogy tényleges időbeliség sincs, sem folyamatos múlás. Itt az idő: gép. Időgép, mely egyszerűen a legváratlanabb pillanatban működésbe lép, letarol, maga alá teper, s mindent, ami eleven, az utolsó porcikájáig szétmarcangolja.

Vaksötét van. Csattog, ver a szív, csattognak, örölnek a kerekek. Ami hátravan: hullófélben a sikoly.

P. NAGY ISTVÁN KÉT VERSE

A RÉGMÚLT MINTHA MA KEZDŐDNE

Hogy újabban minden *átrendeződik*
– mivel ugye, először is a formákat kellene
valahogy helyrehozni: ha már négyszögletes,
úgymond, miért ne lehetne még négyszögletesebb –,
az emlékezet is kezd furcsán szelektálni:
a tegnapot felcseréli az *-előttivel*,
a múlt évet az ideivel,
s a régmúlt mintha ma kezdődne. . .

A múlt héten is – nem, mégsem, még előbb –:
fekszem az ágyban, te mellettem, nyitva az ablak,
tenyered – könnyű, mint egy pók – mellkasomon pihen,
aztán egyszerre csak ujjaid lassan vándorolni kezdenek,
körkörösén, egyetlen pont felé, de mikor egészen
megközelítik, hirtelen megtorpannak; egyre csak
késlelteted a célhoz érést, hogy végül
szinte belefáradok a várakozásba. . .
Arrébb húzódsz. Majd máskor – mondod.
Minek is tagadnám: becsapott a mozdulatod.
De hát én sem akartam (?) igazából.

Akkor talán nem, de *ott lenni* igen, még egyszer,
máskor, a bizonyosság miatt, hogy tudjam:
fekszünk egymás mellett, te és én, ruhátlanul, akárhogyan.

MIKOR

Mikor a szemed
végre elfelejt,
mikor a régen ismert
arcot is tétován
érinti kezed –
csak kérdezni
fogsz egyre,
kérdésemre
nem felelsz.

LÍRAI JEGYZETEK

CS. SIMON ISTVÁN

VIRÁGJEL

Az egynyári növények többsége után már egyes gyümölcsfák sem tudtak ellenállni a hosszan tartó aszálynak, az évszázad talán legnagyobb hőgutás időszakának. Szomorú látványt nyújt „a kopár szik sarka”, és már azok a bizonyos tikkadt szöcskenyájak se legelésznek rajta. Csaknem a pusztulásig szikkadt a szülőtáj.

Az ábrákra szakadt ér partján drótszerűvé vált a fű, s a hóhullámos kopárságban nyugtalanul kószál a maradék nyáj, ugrásszerűen csökken az elrontott állomány.

Ebben a nagy leégésben oázis-üdítően hat a szívós katáng virágainak az ábrándos kékje, és a vidékünkön vadsárgarépanak nevezett gyom ernyős virágzata is mind feltűnőbbé, sőt kedvesebbé válik. Fölértékelődött a nagy pusztulásban.

Itt, a nyugalmazott kovács vadméhekkal rajzó lugasa előtt (a kiadós csapadékot régen látott árok partján) is szépen szálasodnak, s úgy látszik, alaposan berendezkedtek a többletkánikulának való nyomasztó ellenállásra.

A nyugalmazott, miután félrefordulva leszakított közülük egy szálat, félhangosan megjegyezte: – Fiatalkoromban ennek a fehér virágnak a közepén fél dinár nagyságú lila folt, virágjel volt látható, amiről az öregek azt mondták, hogy mind jobban fogyatkozik, s nem is túl sokára eljön az idő, amikor teljesen kiveszik. . . és akkor a nőkből meg a világból is teljesen kimúlik a szégyenérzet. . . És íme, száz fehér virág közül már csak legföljebb ha egyben van egy gombostűfejnyi foltocska, alig észrevehető, lila jel. Tehát a nyakunkra zúdult az erkölcsi romlás megva-
dultsága.

Nem vagyok álszent, de azért aminek az utóbbi időben a szemtanúja

kelltem lennem, az már túlcsondulóan sok nekem. Újabban már itt a ravatalozó árnyékát is kisajátították a ribancútúrázók, nem messze tőlünk a temetőket dúlják, a parkokat pedig temetővé változtatják. Mi lett a virágból és a világból?!

A JEGENYE

A hirtelen támadt vihar egy csapásra átmásította, idegenné tette a várost, ám milyen hirtelen, erőszakosan jött, olyan gyorsan távozott a zivatar, s nyomában a szétszórt cserepek, lógó huzalok és lehasított ágak közt csak egy jegenye tűnt azonosíthatóan ismerősnek. Csapzottan ugyan, de a rá jellemző görbíthetetlen derékkal, a már az enyészetbe merült egykori faluvéget s a hazavezérlő fasort idézte minden villódzó, hullni készülő levele.

Az a jegenye. . . mint egy Bella-versben (az út szélére van kivette, rábízva az idő kedvire, ott az út szélén elfele, Fehéruváru meneh). Százujjú fogódzó az a csupaszkodó jegenye, ám magányos és madártalan is egyben. Ágai közt nem fütyül a rigó, s a nagy útra indult golya meg fecske sem szállt át fölötte.

Betonrésben, sivárságban, komor falak fogságában sínylődik az a jegenye, de így elárultságában, számkivetettségében is biológiai derűt hint másmilyen környezetére, s a hűvösödő szeleknek szegülve meg a bíborerezésű felhők felé pipiskedve az égis éró fa motívumait idézgette, amíg magába nem szippantotta a kételyekkel megrakott éjszaka. Micsoda fa. Még a sötétségen, árnyékréseken is fölsejlett neszezése, sóhaja. Olykor már azt a képzetet keltette, mintha a csengelei erdő üzenne.

Aztán egy hideg, dérrőlvert éjszaka után vijjogni kezdett a motorfűrész, sírt a fa, állítólag nem tudott megférti, látszategyetértésben élni a vezetékkel az a jegenye. . . (Évgyűrűinek száma eltékozolt éveim hányadosa. . .) Nélküle sokkal bántóbb a város betonszürkésége.

Azóta is magamban keresem, és mint a mesét, hiányolom, gyakran tépelődöm, hogy vajon viszontlátom-e még valamelyik madárdalozó nyári útnak a szélén azt az idő „kedvire” bízott jegenyét. Mondjuk, arra elfele, „Fehéruváru meneh”. Vagy nem is létezik már ilyen jegenye?!

GOMOLYGÁS

Mintha dobálna a nyesett koronájú nagy fa, úgy pufog, pattog az aszfalton a vadgesztenye, visszhangzik, felkölt hajnalban, amikor a hideg harmat kormosra mosdatja a szíjas füveket. Ősz van megint, és mintha sűrű szűrőkön át szivárogná, lassan, akadozva terjed a fény az aszott tájon, de mind jobban látom, hogy nemcsak díseit hullatja a liget, hanem maga is a kiirtás veszélyétől terhelt.

Ideges, nyomasztó ősz ez, a szirénázásra a galambok rémulően elrepülnek, szárnyukon élesen villan a hideg fény. Helyükbe diót csőröző varjak szállnak, s a fa hegyébe települőket gyászlobogóként lengeti a szél. . . A fészkek pedig mind kihültebbé, ziláltabbá válnak.

Az üres állomás hírmondónak meghagyott hatalmas platánfáját és a síneket egybefuttató távolságot nézegetve ismét hatalmába keríti az utazás kényszere (elinnenje). S valóban illene már újra ellátogatni Áron cserfái közé, és a pihegő rengeteg avarszőnyegén a feledhetetlen regényhős nyoma után kutatni. De hát „erősen messze van” a Hargita, mondom magamban egy még távolabbi „völgysőkéből” való asszonyt idézve, akinek tekintetében valahol távol talán már lángolnak az őrfák.

Maradok hát vesztve, és mint annyiszor másszor, most is azzal nyugtatom magam, hogy lemondásomhoz hozzáillik a díseit hullajtó ősz, és ez az üres és huzatos állomás, amelynek repedezett csöndjébe olykor belenyikordul egy ajtó, s ahol emlékezetemben fősorakoznak a hajdani szürke katonaládák, és harmonikaszó meg pálinkaszag lengi be az októberi síneket. Újabban már egész évben rukkolnak a tartalékosok és a regruták, nem sokáig lesz hát üres az állomás.

A repedezett és szikes föld érdes lehelete (sóhaja?) kíséri a kemény csapáson. A kényszerérettől sürgetett korai betakarítás után is, ismét csak azt állapíthatom meg, hogy a romok alig észrevehetően belesimultak a földbe, ahonnan valamikor a szórtan falverők feldöngették a falakat, amelyek fehérsége még mindig szikrázik az emlékezetemben, e vigasztalan vidéken, ahol a szép eperfákból csak egy-két csenevész maradt meg rejtélyes módon a hajdani csárda előtt, amelynek lebontása után mind nagyobb méreteket öltött itt a pusztulás és a pusztítás, amely immár a kiszáradt holtágot is bemocskolta. Óriási súllyal nehezedik a vidékre az enyészet, úgyhogy már nem is érzem szükségesnek megkérdezni a melankólia jeles költőjétől, hogy „a bánattól is hatalmas lehet-e egy föld” . . .

Temetőid közül hármát is ismerek, Terján, illetve hát a negyedik, az

te magad vagy. . . A legrégebb sírkert (ahol a már máshol elhantolt falumbeli öregek szerint hétévenként kéken föllángol a tisztuló arany) száraz ecetfáján most is ott ül, csőrrel az erdősörény fölött izzó, lemenő nap felé fordulva az a fekete madár, amelynek magányát és nyugalmat évszázados por és csönd gyűrűzi be. Nem kap szárnyra tőlem, most sem lát ellenséget bennem (akár a nevemen is szólíthatna, hiszen egyaránt osztozunk szülőtájunk enyészetében), nyugtázom, s tovább karikázom a „kétszárnyú” Csanádi út felé, és Alpárra gondolok, akinek a kezében talán éppen olyan sístergő volt egykor az a bizonyos selyemkendő, mint most fölöttem az ég.

Esteledik, mind hűvösebb, elhidegültebbé válik a táj. Némi büntudattal döbbenek rá, hogy megszakítottam egy hagyományt. Egykori falum búcsújának a napján ugyanis nem szedtem árvalányhaját és sóvirágot. Kedvesebb, mutatósabb volna a tavalyi az ideinél?!

Meggyötört a mező, kiaszott a körbefonódó fű, amely a hagyomány szerint a tündérek vagy a boszorkányok táncának a nyomát őrzi. Most az utóbbi változat a mérvadóbb, mert ilyen fűvel a mesebeli mongol anya se tudná hazacsalni elbarangolt, makacs fiát. Taszító a taroltság. . . Hát akkor mégis miért érzek honvágyat itt, itthon?!

Kátyús csöndben karikázok visszafelé, magára hagyom a mezőt a magányával, s a pákászok holt lelkét ringató nádas felé fordulok. A silány növényzet mögül puskalövés csattan. Fölleben néhány árnyékmadár, megiramodik, elcsörtet néhány kivehetetlen vad. Begombolom a kabátom (vélt védettségem), s azon tűnődöm, hogy vajon őztekintetűvé válik-e még fölöttem az ég.

A faluvégen, ahol egykor jókora szélmalom hatalmas szitakötőszárnyai cibálták a szelet, lélegzetállítóan füstölög a sánc szemétygomra. A csípős gomolygás ránehezül a dérverés előtt álló kiskertekre, s a mély tekintetű muskátlis ablakokra. Távolra, egészen a Nagyjárásig terjeng érdessége, egészen addig, ahol a sötét háttér magasan kiemeli a földgázláng (fáklya) lobogását, amelyet e vidék örökmécsesének nevezett a szomszéd város rakoncátlan költő fia.

BOGDÁN JÓZSEF VERSEI

MI, KETTEN

Bükköny zászlaja
előtt harmattól ázva
gólyahír remeg.

Hallgatja, hogy a
kétajkú tátogató
vég nélkül hebeg.

Nagy politikus!
Két torokból bömböl, míg
fáknak háncsa hull.

Szegény gólyahír,
csak mi ketten tudjuk azt,
jobb, ha hallgatunk.

EMLÉKEZETES NYÁR

Ilyen nyarunk még nem volt soha:
lobog a bükköny zöld zászlaja.

Cincogó cickány most meglapul,
szelíd akácok háncsa lehull.

Tört vázú lepkék bársonyain
fémes gyászbogár felém kacsint.

És nézi, nézi a kisfiú.
Apu, mondd, mi az, hogy háború?

A LEPKE TITKA

Gyalogbodzán lepke csüng,
csukott szárnyal szendereg.
Csápjaival félkört ír,
hogya miért, ki mondja meg?

LEPKE A HOLD VONZÁSÁBAN

Fényes potroha a hold,
kis szelvénye tündököl.
Lenn a mélyben lepke száll,
mint egy óriás ököl.

A LEPKE HATALMA

A köd vastag indáit
vihar röpte metszi át.
Még csak néhány pillanat,
ellepi az éjszakát.

ESTÉLI LEPKE

Egy tenyérynyi levélen,
csüngőlepke csüng kéken.
Szárnyrojtjai fénylenek.
Kémleli a rőt eget.

PÖFFESZKEDŐ FOLT

Rozsdás ólomlap
az ég, átlátni rajta
egy piciny lyukon.

Vasmacsát dobni
e szem nagyságú lékbe,
és lerántani.

Zuhanjon az ég,
sok árverezett arcot
földbe taposson.

Szemünk tükréből
folyton pöffeszkedő folt
végleg eltűnjön.

HIDEG VAN

Csipkét horgol pörge
ujjával a szél.
Szűrt árnyékban matat
a kis gyászincér

Kankalin ha bókol,
gömbfeje koppan.
Rácsos szárnyú madár
ül a bokorban.

Lágybogár se moccan,
félti életét.
Sziklapadon ragyog
egy fagyott egér.

Ár alakú fűszál
karcol homlokon.
Ősz ez, vagy a tél már?
Hidd el, nem tudom.

FEKETE BETŰK

Diätische Kochkunst

Üdvözlöm, nyájas olvasó.
Nálunk minden a régi.
Ízét veszített konyhasó,
Kenyér is akad némi.

Ígérnek nekünk Ezt meg Azt.
Kínai Nagyebédet.
Azzal, ha nem tetszik a koszt,
A pincér kicserélhet.

Evésben példamutató,
Ki vezet, ó, kölyöknép!
Mire kapsz, odább lép.

Bőmondhatnékos a csaló.
Nagy fekete betűit,
Rád taksálja tetűit.

V. M. EGY KISKOCSMÁBAN

Néha rád rontanak az ünnepek.
Öntüzeben nyög a karácsonyfa.
Homlokodon csókol a párod fia.
Öröm-ürömd immár kétszeres.

Anyátlanul leülsz a sámlira.
Egy kicsit még magadhoz lopakodsz.
A múltból minden szépet kipakodsz.
Te lennél alpár tékozló fia?

Magad alá gyúrted az életet.
Ó kerek arcú alkoholisták!
Jóskák, Jánosok és derék Pisták.

Odaadtad már mind a két kezed!
Szabad szerelem. Kovinban kubik.
A hold sápadtan válladra bukik.

V. M. A NYÁRI KONYHÁBAN

Bogárszárny hűti forró homlokát.
Nyakán kövér izzadságcsepp kocog.
Zsíros haján mocorog a homok.
Önmagával vív dölyfös kéztusát.

Egy lavór vízben meglátja arcát.
Mellkasán megőszült, bodor a szőr.
Egy szép napon majd bezárul a kör.
Alant férgekkel folytatja harcát.

Ahogy illik, majd beállsz a sorba.
Értéktelen fémpénz a szemedben.
Tört csapú méh forog az ereszen.

Jó fonott kalács készült a torra.
A Bíró majd biccent, és összegez:
Folytasd, vagy akár újrakezdheted.

V. M. HELYZETJELENTÉSE

Ez a kurva se lent, se fönt levés!
A szomszédnak eleredt az orra.
Vacsoráját fogyasztja a rozsdá.
Az égen sok gőzölgő kis kelés.

Nemsokára üres lesz a korzó,
Amikor majd helyére kerülnek
A dolgok. Engem meg kikerülnek.
Forgok, mint fonál nélkül az orsó.

Valaha mind együtt volt a család.
Az ezredfordulóra ki marad?
Egy kidobott, antik bútordarab.

Külföldre szakadt a sok jó barát.
Magam mellé húzódom az ágyba.
Fejemben az időzített lárma.

CSUKÓDÓ ZSILIPEK (IV.)

VISSZA A KASZINÓBA

B O R D Á S G Y Ő Z Ő

Sauer Jakab váratlan és számomra sokáig titokzatosnak tűnő látogatását követően apám mintha megváltozott volna. Kezdte visszanyerni régi kedélyállapotát, ismét társaságba járt, fölújította régi barátságait, szóba elegyedett az új hatósági emberekkel. Levelezett régi magyarországi és több Amerikába szakadt festőbarátjával, sőt mind többet hallottam hegedülni meg zongorázni, s a hétvégeken rendszeresen kijárt a csatornapartra vagy a Véлитypusztára festeni. Mint mikor a tél hirtelen fordul tavaszba, s egyszerre csak elkezd minden zöldülni meg virágozni, olyannak tűnt a metamorfózisa. Egyszerűen leolvadtak lelke jégcsapjai, s én mindezt tanárom látogatásának tulajdonítottam. Mint ahogy e változások legkézzelfoghatóbb bizonyítékát is, hogy elvállalta a kaszinó elnöki tisztjét.

– Csak nem bolondultál meg – mondta fölháborodva anyám, amikor egy este hazajövet apám bejelentette elhatározását.

– Valakinek ezt is csinálnia kell – próbálta volna magyarázni anyámnak, mire az közbevágott:

– A saját szemeddel láthattad, miként váltották le a korábbi főispánokat, jegyzőket, városi tisztviselőket. És Székely igazgatót. . .

– Azok fizetett állások voltak – kényszerült védekezésre apám.

– S nem te háborodtál föl leginkább, hogy a takarékpénztár működését is beszüntették, s odaveszett a pénzünk. . .

– De a lelkünket nem vették el, s én azzal akarok törődni. Rendezünk majd ismét hangversenyt, kiállítás, szavalóestet és farsangi bálát, lesz ismét könyvtárunk és olvasótermünk – sorolta apám, mire szegény anyám, aki hozzászókkott, hogy a vitában mindig alulmarad, csak legyintett, és kivonult a konyhába vacsorát készíteni.

Magamban anyámnak adtam igazat, nem azért, mintha fölfogtam volna, milyen felelősséggel jár az új időkben egy ilyen tiszt betöltése, hanem azért, mert eszembe jutott Witchmann, a kaszinóbeli csapláros, aki egyszer már följelentette. Követtem anyámat a konyhába, úgy éreztem, szüksége van rám. Ezt az érzést először akkor tapasztaltam, amikor nagyon bizalmasan elmesélte Sauerné temetését. Ez volt az első eset, amikor úgy beszélt hozzám, mint felnőtthöz. Mert nem is gyermek fülének való volt az, amit arról a tizenégyben történt eseményről hallottam.

– Apa már megint olyasvalamibe kezd, ami nem neki való – mondta anyám panaszos hangon, míg vette elő a vágódeszkát, hogy sonkát szeljen rajta.

– De éppen te tartod a legkiválóbb művésznek – mondtam.

– A kaszinóvezetés nem művészet, hanem politika, s ehhez ő nem sokat ért, kisfiam – mondta, és még mielőtt a kést is elővette volna, magához ölelt, úgyhogy lehetetlen volt nem megérezni őszinte aggódását. Majd miután szeletelni kezdte a sonkát, folytatta: – Apádnak régebben jobb érzéke volt a politikához. Úgy tíz évvel ezelőtt, nem, van annak már tizenkét éve is, igen, kilencszáztízben a szabadelvű párt képviselőnek akarta választani. Tetszett neki a jelölés, de amikor tudomására jutott, hogy többen Vécsei Jenőt támogatják, tudod, mit csinált? Értesítette Rankov ügyvédet, a párt itteni elnökét, hogy a jelölést nem fogadja el. S ezzel sokkal nagyobb tekintélyt szerzett magának, mint ha megválasztották volna. Nem szabad egy fölkínált tisztséget azonnal elfogadni, csak ha már teljesen megérnek rá a föltételek. Na, menj, és hívd apádat vacsorázni.

Már indultam érte, amikor anyám még valami olyasmit mondott: „Még hogy az egyetlen kisebbségi posztot a községben.” Ezt a szót, hogy kisebbségi, mind többet hallottam, de valójában nem tudtam, mit jelent, s ezért mind többször eltöprengek rajta, de ahogy halkan a nappaliba nyitok, látom apámat a nagy tükör előtt, csak úgy, zeneszó nélkül, magában dúdolván táncol. Kettőt jobbra, egyet balra, kettőt jobbra, egyet balra. Zavartan álltam az ajtó szegletében, mert első gondolatom az volt, hogy bizony, szegény apával valami történhetett. Aztán elővette zsebkendőjét és felemelt karral forgatta meg a feje fölött, taktusra, éppen a kettőt jobbra ütemére. S ekkor pillantott meg a padlóig érő falitükörben. Hirtelen lépést váltva, valami bohócos, mókázó mozdulatot tett, mintha a kedvemért cirkuszi mutatványt produkálna, mint régen nemegyszer, de ekkorra a karja a nagy fehér zsebkendővel úgy hullott alá a magasból, mint egyszer színházunkban a függöny, amikor elsza-

kadt a zsinórpaddás kötele. S az a lépésváltás is olyan mesterkéltn volt, hogy ettől még én is zavarba jöttem. Jobbnak láttam visszafordulni a konyhába.

– Na, szóltál neki? – mire csak hebegtem valamit, s gyorsan keresgél-
ni kezdtem a konyhaszekrényben, és csak azután mentem vissza, le-
csapva a kilincset. A rögtönzött próbának azonban már vége volt, apám a karosszékében ült, éppen verejtékező homlokát törölgette.

– Hát te mitől pirultál így ki? – kérdezte tőle anyám, amikor asztal-
hoz ült.

– A királyi kóló lépéseit gyakoroltam. . .

– Hát te tényleg megbolondultál!

– Márpedig az új előírások szerint – folytatta apám –, ezentúl minden
mulatságnak ezzel kell kezdődnie. Olyan szabály ez, mint imádkozás
előtt a keresztvetés. . . s aztán feszült szótlanságban vacsoráztunk.

Másnap egy ismeretlen fiatal orvos állított be hozzánk. A foglalkozá-
sát a táskája árulta el, én a konyha ajtajából csak furcsa galléros pele-
rinjére figyeltem föl, sápadt arcára meg átlátszó füleire. Az előszoba
falilámpája előtt beszélt anyámmal, s úgy tűnt, mintha a fülében parázs
égne. Azonnal el is neveztem fliszpapírfülűnek. Miután apám lejött ér-
te a műteremből, ugyanoda vezette vissza. Érdekes embernek látszott,
ezért kértem anyámat, engedjen be hozzájuk.

– Majd később, hadd beszéljessék ki magukat.

Aztán a harmadszori megismételt kérdés után mehettem:

– Ha így leszünk az új állam lojális alattvalói, ám legyen – mondta a
fliszpapírfülű.

– Sztankovics doktor – mutatta be apám az idegent, mire kezet fogott
velem, én meg kezitcsókolomot köszöntem.

– Gimnazista, ő is festő akar lenni – tette hozzá apám, s hirtelen na-
gyon büszke lettem, mert erről idegenek előtt eddig nem esett szó.

– Hallottam, állítottak már ki közösen a gimnáziumban – mondta a
doktor, mire megint csak jóleső bizsergést éreztem a mellkasomban, de
nekem most nem az akkor festett krinolinós néni meg a fagylaltot ta-
licskázó cukrászinast ábrázoló gyerekkori képem jutott eszembe, hol
volt az már, hanem az újabbak, amelyekről apám sem tudott.

Grbic igazgató, látva, hogy füzeteim tele vannak rajzolva osztálytársaim
portréival, megkérdezte, fénykép után le tudnám-e rajzolni a nagy költőt,
Jovan Jovanović Zmajt. Mondtam, megpróbálhatom. Erre táskájából
elővett egy könyvet, és egy markáns, szakállas férfi képét tette elé.

– No, da vidimo – mondta, én meg azon a szerbórán nekiláttam raj-
zolni.

Még fliszpapírra sem volt szükségem, olyan könnyű volt kontúrozni az arcot, a homlokot, a szakállt. Láttam igazgatómon, meg van velem elégedve, s a következő órán Đura Jakšićot, azután pedig Branko Radičevićet rajzoltam le, igaz, vele már meggyült a bajom, mert az ő arcvonásait sokkal nehezebben találtam meg. De hogy szerbből könnyebben kaptam az ötösöket, mint a németből, az biztos. Mondta is az igazgató, hogy rajzaimat bekeretezteti, és a folyosón kiállítja. Már éppen arra gondoltam, nincs is több költő, aki megérdemelné igazgató-tanárunk kitüntető figyelmét, amikor az egyik órán megint odajött, és azt kérdezte:

- Látod azt a képet?
- Melyiket? – kérdeztem.
- Ott, a tábla fölött, Sándor királyét?
- Látom.
- És le tudnád rajzolni?
- Le én!

S hozzáfogtam a nemrég odakerült kép másolásához. Grbić többször is odajött, és megnézte. Bólogatott, aztán mondta, hogy az arc a pofacsont alatt kissé kerekesebb, meg hogy az egyenruhán végigfutó zászlónak határozottabb vonalúnak kell lennie. Igaza volt. Amikor készen voltam a ceruzarajzzal, azt mondta, most vigyem haza, és otthon próbáljam meg olajban is megfesteni.

Személyes házi feladatnak véltem a megbízatást, és délután, míg apámék pihentek, szinte titokban dolgoztam a király portréján 50 x 30-as vásznon apám festékeivel és ecseteivel, mi mással. Egy hét alatt el is készültem, és bevittem az igazgatónak. Azt már az osztályfőnökömtől tudtam meg, hogy keretezés után fölkerült a falra, Ferenc József fényképének a helyére. Hogy ezzel a képpel családunknak az új rendszer iránti hűségnyilatkozatát tettem le, ezt csak apám is azután tudta meg, hogy már kinevezték a kaszinó elnökének. Jovanović próta, régi ismerőse mesélte el neki, hogy ez a kép döntötte el az ügyet, de ő maga is kételkedve abban, hogy apám keze nyoma nem volt rajta a királyi portrén.

Szóval mindez végigfutott az agyamon, és ezért lepett meg az orvos kérdése, hogy tudok-e szavalni. Már hogye tudnék, gondoltam, de mielőtt ezt bátran kimondtam volna, apám megelőzött.

- Szerb nyelvből kitűnőre áll.
- Hát akkor ő fogja elszavalni a verset – mondta Sztankovics doktor, anélkül hogy én tudtam volna, milyen versről s egyáltalán miről van szó, s kezembe nyomott egy géppel írt papirozt, amelyen, jól emlék-

szem, csak egy római szám állt a cím helyén: „XLII”, s alatta a szöveg apró kis sorokba tördelve:

*Ala j' lep
Ovaj svet, –
Onde potok,
Ovde cvet. . .*

– Ezt fogod a jövő szombatra megtanulni! – mondta apám szinte tanári szigorral, s zsugorított egyszerre vissza festői magaslataimból diáki mivoltomba. Ki is fordultam a műteremből.

Miután elment a vendég, megmagyarázta, Chopin-estet szeretne a doktorral rendezni a kaszinóban, s mivel ez nem táncmulatság lesz, hanem hangverseny, nem a királyi kólót kell eltáncolni, hanem egy szerb költő versével indítani. Csak ezután néztem meg jobban a verset, s láttam az aláírásból, hogy nem más írta, mint a gimnáziumi folyosón már kint lógó első portrém: Zmaj. A legközelebbi próbán, míg apámék a kották között válogattak, és azon tanakodtak, melyik szonáta, scherzo és mazurka kerüljön be a programba, én már dudolászva mondtam Zmaj ditirambusát. Még a nyilvános fellépésem előtt megkaptam érte az ötöst Grbić igazgatótól, csak azt nem tudtam, honnan van tudomása arról, hogy verset fogok szavalni, s még kevésbé azt, hogy mit. Órán mondatta el velem, úgy kényszerítve ki belőlem, hogy előbb mindenkitől megkérdezte: „Van-e valaki, aki magánszorgalomból verset tanult?” Mivel nem jelentkeztem, fölszólított, s erre én kényszeredetten bevallottam, tudok egyet, de egy más alkalomra tanultam be.

– Nem baj, csak mondd el – biztatott.

S én belefogtam. Jólesett, hogy nagyon megdicsért, példaképnek állított az osztály elé, s beírta az osztályzatot.

– Egészen érdekes ez a lengyel – mondta apám egy újabb műtermi próba után –, mégis, mit szólna, ha becsempésznénk egy Wagnert is? Észrevennék? – kérdezte a hirtelen megrökönyödő doktortól.

– Ilyet ne tegyünk, Pichler úr, az ma még nem menne el – válaszolta, s nyilván, mert még nem ismerte eléggé apámat, mintegy kibúvóként a következőket tette hozzá: – Meg hát jobb is Chopin Wagnernél.

Mindjárt éreztem, hogy ebből baj lesz. Apám dühbe gurult, s szinte kiabálta:

– Maga, lehet, hogy jó költő, de sem a zenéhez, sem a festészethez nem ért, az biztos!

Sztankovics erre fogta a kabátját és a kalapját, vette az elmaradhatat-

lan táskáját, és köszönés nélkül távozott. Anyám még utána szaladt bocsánatot kérni és marasztalni, de hiába.

Nagyra nőtt a szememben. Mert bármilyen nádszál is volt, meg, ugye, a füle, azt kellett látnom, tartása van. Nem hagyja magát sértegetni. Meg voltam viszont róla győződve továbbra is, hogy apámat és művészetét mérhetetlenül tiszteli és nagyra becsüli. Ezért nem akartam elhinni apámnak, amikor azt hallottam, hogy ez a doktor csak udvarolni jár Ú.-ba, s ürügy a kaszinó újraindításán történő fáradozása.

Örök talány marad, megbocsátott volna-e neki a doktor, ha lecsillapodva immár s anyám unszolására nem fogja a sétatobját, és megy ki utána az állomásra. A váróteremben nem egyedül találta, hanem Stecick Piroskával, aki a háború szelével került ide.

– Ez a Piroska árnyékként követi – mesélte anyámnak némi gúnnyal, amikor hazaért.

Hozzánk sohase jött be vele Piroska. Amikor apám hazaért a front-ról, és dolgoztatni kezdett, jó modellt látott benne. Karcsú volt, s mindig mosolygott, a szeme úgy villogott, mint a rókáé. A szemét szerette volna megfesteni apám. De amilyen robusztus volt, mindjárt azt kínálta föl neki, hogy aktot készít róla. Hogy megszerezze a lányt modellnek, még anyámat is bevonta ügyeskedéseibe. Hiúságból-e, vagy más megfontolásból, Piroska beleegyezett: anyám lefényképezheti. Így készült el róla a félagt. Azután e fénykép alapján született meg a festmény, amely azonban nálunk maradt, mert Piroskának nem volt pénze, hogy kifizesse. Apám eleinte meg volt győződve, hogy Sztankovics megveszi a festményt, de be kellett látnia, hogy a doktornak a képről nincs tudomása, a lány nyilván nem merete megmondani neki. Híre volt annak a lánynak, aki póreségét a fényképezőgéppel meg merete mutatni, hát még ha festőnek. Szóval, szégyellte magát, ezért nem jött be soha, inkább a sarki nagy eperfánál várakozott a sötétben, nyilván ott bosszankodva, hogy udvarlójának baj van az időérzékével. Mert beszélgetni, azt szeretett ez a széplélek, s ha érdeklődő partnerre talált, felőle firoghatott az óra mutatója.

Piroska kisasszony tehát a váróteremben, abbéli félelmében, hogy ki tudódhat modellt ülő múltja, apám pártjára állt, s kérte Kornélt, béküljenek ki, mert hiszen „Pichler úr sem gondolta komolyan, amit mondott”, meg hogy most mindennél fontosabb a kaszinó újraindulása, az est sikere, sőt a világ legtermészetesebb dolgának vélte, hogy egyiküknek Chopin, a másikuknak meg Wagner zenéje tetszik jobban. Enyhe szemrehányással még azt is megemlítette, hogy igazán tudhatott volna a festő Wagner iránti rajongásáról, hiszen egész sorozatot készített a

német zeneszerző motívumai alapján. Ezt valóban még nem tudta a lelkes képzőművészet-barát, el is restellte magát, és elejét véve Piroska további fecsegésének, kezét nyújtott.

Így aztán következhetett a Chopin-est, én a dobogó előtt álltam, sötét öltönyben, csokornyakkendővel, várva a föllépésemet, s szinte leolvastam a zavart az emberek arcáról. Mi okozta? Az, hogy senki sem tudta, hova kell ülnie. A járásbírói, a polgármesteri meg a jegyzői szék tudvalevőleg az új hatalom embereié lett, de Grbić igazgató szerint neki meg a gimnáziumi igazgatói székben a helye. Igen ám, de Székely Sándor úgy állt meg kissé szétvetett lábbal egykori széke előtt, hogy márpedig oda most sem ülhet más. Így Grbić és felesége Kochán Alice-ék üresen maradt székeiben foglaltak helyet. De nemcsak az első sorral volt baj. A nyelvvizsgát megtagadó egykori tanáraink meg az állásukból eltávolított tisztviselők eleve hátrébb húzódtak, de a gyárigazgatók, a mérnökök meg Kovács doktorék is ragaszkodtak megszokott helyükhöz. Weis Jenő, a cukorgyár igazgatója, aki megkésve érkezett családjával, kisebb botrányt is rendezett, amiért a második sor négy középső székét tisztviselők foglalták el, mire a szóváltást hallva Vasiljević polgármester állt föl, s utasította alattvalóit helyük átadására. Ekkor éreztem először, micsoda kegyetlen dolog a hierarchia. Ugyanakkor azt is tapasztalhattam, hogy a gyáriaknak keményebb a tartásuk, mint a tanároké, hivatalnokoké sőt a papoké. Azt ugyanis egyszerűen nem értettem, hogy Ler, az új lelkészünk miért nem Jovanović próta és felesége mellett ül, amikor az a szék a menesztett Veér alesperesé volt, s hogyan kerül most oda a próta káplánja. De így volt, Klein Ferenc református, Fischer izraelita és az egyéb felekezetek papjaival együtt Ler csak a harmadik sorban kapott helyet. Osztályfőnököm a feleségével együtt ugyancsak egy sorral hátrébb szorult, holott ő ugyanúgy tanított a gimnázium mindkét tagozatán, mint azok, akik elébe ültek.

Őrszemként álltam ott, mondom, így hát tisztán láttam mindezt, nem úgy, mint apám, aki Sztankovics doktorral már a színpalak mögül várta, hogy elcsendesedjen a moraj, s aztán Stecick Piroska kisasszony bejelentése nyomán következzen a szavalatom, majd nyitányul két Chopin-prélude. Piroska is hozzájárult a helyzet csillapításához, mert a zájjal mit sem törődve, kezdte köszöntőjét. Így a szerb nyelven elhangzót alig hallhatták, de az ezt követő német, majd magyar nyelvűt már többnyire hangversenyhez illő csöndben. Forrt valami az emberekben, az biztos. Piroska kisasszony megjelenésével a színpadon én már nem is a lámpalázammal törődtem, hanem belefeledkezve bámultam előbb az óvónő csipkézett, szép piros ruháját, aztán végigmértem a hajába tűzött piros

rózsától a lakk körömcipőjéig. Innen letről, vagy pontosabban: alulról, nézve láttam lába kecses vonalát, és hirtelen az jutott eszembe, kár, hogy a festmény nem az egész testének a póreségét mutatja.

Bár zongorázni és hegedülni is tanultam, bevallom, a zenéhez nem sokat értettem, a felzúduló tapsok intenzitásából azonban megállapíthattam, hogy a doktornak van nagyobb sikere. Éreztem, hogy apám is rá-ráhajt, bele is ad mindent, de különösen a mazurkáknál a fiatalabb ujjak vígabban és könnyedebben táncoltak a billentyűkön. Ezt utólag apám is bevallotta, bár soha el nem mulasztotta az alkalmat, hogy hozzátegye:

– De bizony, ha Wagnerből versenyezhattünk volna! . . .

Arra viszont még várni kellett, mert a műsor összeállítása nem az ő kizárólagos elnöki felhatalmazásához tartozott. A gimnáziumi igazgató szerint a hat koncertből álló sorozat következő zeneszerzője Muszorgszkij lesz, majd Csajkovszkij és Smetana bemutatása jöhet, mind közelgő jubileumuk jegyében.

Nos, én a Smetana-koncerten voltam utoljára, mert ekkor kétszer is megakadtam Branko Radičević Stražilovo című versét mondva. Ez olyan hiba volt, ami után kénytelen voltam belátni, át kell adnom a helyem Čobanski Vasónak. De a versmondási bakijaimat is elnézte volna az igazgató, akit igazából apám viselkedése dühített föl. Mielőtt belekezdett volna az Eladott menyasszony allegrójába, erősen törve az államnyelvet, elmondta, hogy Smetana valójában Liszt Ferencnek köszönheti a vígoperát, mert ő indította el a zeneköltőt útjára. S még ez is hagyján, az azonban már igazán sok volt, hogy a Hazám című ciklus befejező szimfóniájához, amit nyolc tagból álló zenekar adott elő, apám magyarázó kommentárt fűzött. Három nyelven olvasta a leírt szöveget, miszerint: „Blanik zöld vonulatainak mélyén a huszita háború hősei alszanak. Körülöttük békés réteken nyájak legelésznek, pásztorsíp hangját fújja a szél. A cseh földön elhatalmasodik az ínség és a bánat, s úgy tűnik, hogy már senki sem siet a nép segítségére. De a legnehezebb órákban felriadnak álmukból Blanik daliái, és a hegyek rejtekeiből ki-rontva új harcokra kelnek Csehország szabadságáért. Harcuk győzedelmes, és a nép visszanyeri elvesztett boldogságát, elrabolt szabadságát. És soha többé senki meg nem fosztja a népet attól a boldogságtól és ettől a szabadságtól.”

Láttam, miként feszeng Grbić igazgató a széken, nyilván már-már arra gondolva, hogy fölszóljon. De türtőztette magát. Viszont az est után egyenesen megfenyítette, hogy soha többé zongora mellé nem ülhet, ha előbb meg nem beszélük, mit fog, nem játszani, mert azt nagyon is

megbeszélték, hanem mondani. Apám értett a szóból, de hogy nem fadakt ki mérgében, az Sztankovics Kornélnak köszönhető, aki a maga higgadtságával és kimértségével magyarázta:

– Ha ez provokációnak tűnt, arról sem mi tehetünk, hiszen amit Pichler úr itt elmondott, benne van minden zenei lexikonban. Tessék akkor a lexikonírókkal és ne velünk vitatkozni.

– De ez akkor is provokáció! – mondta az igazgató, mire apám csak annyit tett hozzá:

– Akkor minden művészeti alkotás az.

Mindez az én fülem hallatára történt, mert anyámmal ott álltunk, s vártuk, szabaduljon apám. Hol voltak már azok az idők, amikor egy-egy est után hajnalig a sörözőben meg a biliárdasztalnál maradtak! Mindezek után jobbnak láttam el sem menni a hangversenyekre, s fősülésem után már Sztankovics doktor sem inszisztált oly nagyon. De vele továbbra is jól megvoltam.

Volt nekünk egy nagy emeletes, ében berakásos tölgyfa szekrényünk. Ott állt a műterem legsötétebb zugában, szemben a manzárdfölgjarral. Én csak poros szekrénynek hívtam, mert ahhoz még anyámnak sem volt szabad hozzányúlnia, hogy letörölje. Az az ében berakás pedig mintha enyvezett lett volna, úgy vonzotta a szobaport.

– Ez apa szekrénye, nem szereti, ha hozzányúlnak – mondta többször is anyám, és én tudomásul is vettem a tényt. Nem nagyon érdekelt, mi van benne. Mindaddig, míg ez az orvos meg nem jelent a házunkban.

– Tizenhetedik századi, holland eredetű lehet – mondta egyszer, amikor apám nem volt ott. – Milyen szabályos, gömbölyű pogácsalábai vannak! Micsoda mestermunka!

– Azt mondták, németalföldi.

– Látod a kúszó indák közé búvó madarakat? Nézd a virágcsendélet hangulatát sejtető kosarakat meg az ágak közé rejtőző szőlőfürtöket. . .

Ő hívta fel a figyelmem a kiugró konzolokon a dús sörényű oroszlánfejekre, és magyarázta meg azt is, hogy ezeket jön oszlopocskák hordozzák. Nélküle talán soha fel nem fedezem a szekrényt, pedig volt olyan érdekes és jó kidolgozású, mint Székely igazgató Kossuth-szekrénye. Hosszú, vékony ujjaival végigtapogatta a fafaragást. Gondoltam is, hogy apám rendre intené, ha bent volna. Ez a széplélek olyan érdeklődéssel nézegette és járta körül, mintha csak a Sixtus-kápolnában Michelangelo vagy Raffaello freskóival találkozott volna. Ahogy így együtt nézegetjük a szekrényt, jövök rá, hogy eddig vak voltam.

– Talán csak nem a szekrényt akarjátok kifeszíteni – szólt oda apám, amint visszajött a műterembe.

A kérdőre vonásra Sztankovics doktor csak annyit mondott:

– Gyönyörű, szinte páratlan.

– Tudja mit, inkább a Vltava partitúrájával foglalkozunk.

Belemélyedtek a kottákba, én meg szegény Piroskára gondoltam, aki nyilván már támogatja kint az eperfát.

– Megmutattam Bélának, hogy azok az ében betétek milyen szigorú rendbe fogják az elburjánozni kész díszítést – mondta az orvos apámnak, amikor azon kapta, ismét nem a kottára, hanem a szekrényre figyel.

– Látom, babrálták is, ott az ujjainak a nyoma – válaszolt apám, amiről nekem meg az jutott eszembe, hogy ősszel, amikor barátaimmal kijártunk biciklivel a csatornaparti szőlőskertekbe szőlőt lopni, mindig vittünk magunkkal gereblyét, hogy eltüntessük a lábnyomainkat.

Apám túlzott érzékenysége azt az érzést keltette bennem, mintha abban a szekrényben valami titok rejlene. Vajon miért nem szabad hozzányúlni, hát mi lehet benne? Mindjárt meg is fordult a fejemben, hogy egyszer fölfeszítem, aztán a kocsiutról hozok szép, finom port, ha kell, meg is szítálom, és behintem, hogy ne vegye észre. Még aznap tettem is egy kísérletet a fáskamrában, de be kellett látnom, akármilyen finomra is szítálom a port, szemcsésebb marad a szobainál.

Hogy zárva van, nem akadály, volt nekem tolvajkulcsom nem egy, nyitottak azok minden zárat. Meg arra is gondoltam, a pogácsalába alatt megfogom, kihúzó, és lefeszítem a hátlapját. Egy délután meg is akartam tenni, de meg sem tudtam mozdítani. Olyan nehéz volt, mint egy páncélszekrény. S ez még inkább fölcsigázta az érdeklődésemet.

Egy hajnalban jutott eszembe a megoldás. A padlásszoba lépcsőjéről tintásüveget dobok a szekrényre, azt mondom, lefelé jövet megcsúsztam, és kirepült a kezemből. A tintát meg le kellett törölnöm. Utólag már semmit sem tehetnek.

Nem is sokat kellett várnom az újabb kínáló alkalmra. Székelyék vacsorai meghívása s leckémre való hivatkozásom máris tervem megvalósításához vezetett. Igaz, a tintásüveg a harmadik kísérletre sem tört össze. Úgy pattant vissza, mint a gumilabda. Ekkor a fönti szekrényről befőttesüveget vettem le. Hogy ez hamarabb nem jutott eszembe! A fölmosóvödörbe dobáltam a fél körtéket, és összeszedtem a szirupot. Amikor letöröltem a szekrényt, úgy ragyogott, mintha frissen politúrozták volna. Ha ezt látná Sztankovics doktor!

A tolvajkulcsaimban sem csalatkoztam, a szekrény emeleti részét már a harmadik kísérletre kizártam. De azt kellett látnom, hogy iratokon kívül semmi sincs benne, s már majdnem visszazártam, amikor az

egyiken apám kézírását véltem fölfedezni. „Javaslat a Jugoszláv Művészeti Egyesület megalapítására” – állt címként, s beleolvastam.: „Törzstagokká választhatók mindazok a művészek, akik a művészeti élet terén vagy az egyesület művészeti céljainak, anyagi és erkölcsi érdekeinek előmozdításában kiváló művészi munkásságukkal rendkívüli érdemeket szereztek. E választás mindaddig, míg ötven törzstag megválasztva nem lesz, az igazgatóság és a művésztanács együttes ülésén történik, mihelyt azonban ötven törzstagja lesz az egyesületnek, a tagságválasztás joga reájuk ruháztatik oly kikötéssel, hogy évenként legfeljebb négy új tagot választhatnak. . .”

Ráismertem a szövegre. Erről beszélt nemrégiben Weisnek, aki vállalta, hogy pártfogolja az egyesületet, még azt is mondta, milyen öszszeggel.

– Csak elfogadják a javaslatot! – mondta apám, amire Weis nem válaszolt. – Ha rá nem jönnek, hogy egy ilyen egyesületnek én már tagja voltam!

Aztán tovább kutatva egy nyomtatvány került a kezembe, amelyen Csók István, Kernstok Károly és Rippl-Rónai neve mellett ott szerepelt apámé is, ami büszkeséggel töltött ugyan el, de nem értettem, hogy kerülnek ellenségek egymás mellé, mert úgy tudtam, ezek a festők halálos ellenségei. Hát nem ők nevezték „vidékiek”, jutott eszembe. Hogy egyazon irányzat képviselői voltak, és csak a konkurencia, a művészek közötti érthető rivalitás munkált emögött, honnan tudhatam volna gimnazistafejjel.

Aztán meg, ni, Sztankovics doktor aláírásával egy levél: „Én főleg verseket és novellákat írok, a bácskai világtól messze esőket, de tájképeket is festek, élénken figyelem a nagybányai művésztelep munkáját, és zongorázom is. Úgy érzem, orvos létemre mindazzal foglalkozom, amivel Ön is. Ezért nagyon szeretném megismerni.” Aláírásban: „Barátsággal, tiszteője, Sztankovics Kornél.”

Mint egy levéltáros, úgy faltam az újabbnál újabb leveleket és iratokat. S ekkor kezembe került egy irattartó, amin csak annyi állt: „Amerika.” Olvasni kezdtem az első levelet, ami dr. Jánossy Péter ügyvédnek szólt San Franciscóba.

„Igen tisztelt Ügyvéd Úr!

Bocsásson meg, hogy levelemmel, illetve kérésemmel terhére vagyok, de miután eddig arra, ami engem érdekel, amerikai ismerőseim közül senki sem tudott vagy akart tárgyilagos választ adni, kénytelen vagyok Önhöz fordulni, abban a reményben, meg tud érteni. Amint Székely Sándor barátomtól már tudja, erős elhatározásom Amerikába vándor-

rolni, dacára annak, hogy tudom, kint csak a vagyon és a dollár után megy a hajsza, a művészetek viszont nagyon visszamaradt stádiumban vannak, s a művész csak akkor tud igazán boldogulni, ha az ottani emberek ízléséhez alkalmazkodik.

Tudom azt is, hogy az a művész, aki képes erre, idővel teremthet magának pozíciót, olyat, amely fényes megélhetést biztosít, de azt is tudom, hogy egy idegennek semmi sem könnyű. Azonban bízom abban, hogy rendelkezem kellő energiával céloom megvalósításához.

Ami az első nehézségek leküzdését illeti, nem érhet olyan, amivel már most ne számolnék.

Igaz, eléggé kezdetleges az angol nyelvtudásom, de most is tökéletesítem, s mire az utazásra sor kerülne, remélem, magasabb szintre emelem. Abban kérném a segítségét, hogy munkához juthassak, festő vagyok és zenész, de fényképészként és címfestőként is kezdhethném új életem. Küldöm Önnek a budapesti, bécsi, müncheni, berlini, párizsi stb. kiállításokon képeimről szóló igen előnyös kritikákat, amelyek alapján megítélheti eddigi művészeti pályám eredményeit, s meg tudja ítélni, ilyen képességekkel mire számíthatok. Válaszát várva üdvözlöm. . .”

Szóval, mégis megyünk Amerikába, megyünk az Újvilágnak nevezett kontinensre? Alattam a sziruptól csillogó padló egyenesen a tengernek tűnt, a konyhaszék, amin álltam, hajónak, egyszeriben meg is mozdult alattam, és én jóleső érzéssel imbolyogtam, átadva magam az utazás boldog örömeinek. Szemem is lehunytam, s így határozottan hallottam a gőzös dübörgését meg a tenger zúgását, fölöttem meg a csillagos ég ragyogott, a Sarkcsillag mutatva az irányt, amerre tartunk.

Bodrink vakkantása, majd ugatása vetett véget hirtelen támadt vágyaim beteljesülésének, becsaptam az ajtókat, és szaladtam a konyhaszékkal. De az ugatásból hallottam, nem anyámék jöttek, hanem idegeneknek lehetnek házuk előtt. A hálószoba ablakán néztem ki, és a gyér világításban Vasiljević polgármester és egy idegen alakját véltem felfedezni. Nem nyitottam ablakot, csak hallgatóztam, s hallottam is, amint egy idő múlva a polgármester mondja: „Izgleda nisu kod kuće.” Valóban nem voltak itthon.

Miért jönnek ilyenkor este, bejelentetlenül? Rosszat sejtettem, de sokat töprengeni nem volt időm, mert nem rendeztem el a megbolygatott iratokat. Siettem vissza, az irattartó egy másik levelét a zsebembe dugtam, arra gondolva, hogy az a választ tartalmazza.

Miután ezzel megvoltam, gyorsan felnyitottam a két nagy szekrényajtót is. Kissé csalódottan vettem tudomásul, hogy itt meg blindrámára

feszített, üres vásznak vannak. Kettő valóban az volt, de mögöttük az eldugott aktok, Kochánnéé, amit már ismertem, több ismeretlen lányé, sőt anyámé, amit meg sem néztem igazán, hanem mohóságomban tovább kutattam. Ekkor akadtam rá Piroska kisasszonyéra. Óvatosan húztam ki a többi közül, s nézegetni kezdtem. Mindkét karja a feje mögé emelve, száján enyhe mosoly, szeme meg a mellette álló asztal virággal teli vázájára irányítva. De nem ez volt számomra az izgató, hanem a teste, ó a test, az a rózsaszínű, egészséges test, amelyet három pont tartott egyensúlyban, a két barnásvörösre festett mellbimbó és az ugyanazzal a színnel jelzett köldök. Alatta az ágyékát már lepel fedte, valami fátyszerű terítő. Odanyúltam, de a vászon rugóként lökte vissza a kezem. Nem is néztem, hanem bámultam a képet, s arról ábrándoztam, ha most is itt lenne a sarki eperfánál, behívnam. Izgalmi állapotba kerültem, de kamaszi érdeklődésem gyorsan kielégült, és ismét szaladhattam, ezúttal a fürdőszobába.

A képeket visszahelyeztem, s úgy éreztem, csak annyi időm van, hogy fölkukkantsak a szekrény polcára, amelyen egy hatalmas fényképalbum volt s egy vékonyabb irattartó, rajta a felirat: A kis Maxi levelei. Mintha éppen ezt a dossziét láttam volna Sauer tanárom látogatásakor a kezében, de ezt most nem bántottam, inkább bevonultam a gyerekszobába, és olvasni kezdtem a zsebembe dugott levelet.

„Drága Asszonyom!

Megkaptam levelét, és tökéletesen megértem távozásának indítékait. Magam is hasonló gondolatokkal foglalkozom, mert rejtély számomra, mit hoz majd a jövő. Az új állam a művészeteknek minden bizonnal nem fog kedvezni, hiszen hagyománytalan országba csöppentünk. Egy olyan ország, amelynek Szabadka a legnagyobb városa, vajon mivel kecsegtethet? Pest most lakattal van lezárva előttünk, de a háború vihara ott is sokáig éreztetni fogja hatását. Amerikába kívánkozom, el innen, minél messzebb, el a földkerekség egy másik pontjára, ahol talán mindent előlről lehetne kezdeni. Most már minden vágyam, hogy múltammal szakítsak, mert mindaz, amit tettem, teljesen értelmetlennek tűnik. Maga jól tudja, mennyire rajongtam a festészetért, mentem tűzbe, pokolba, vívtam viharos csatákat, s túrtem a hét szájából felém lövellő lángnyelveket. S kihevertem e lángok okozta égési sebeket, s elviseltem a nyári záporként rám zúduló kénesőt. S mindig úgy éreztem, érdemes volt vívni a harcot, érdemes volt a művészetért és Magáért. Mert tudja bizonyára, Kegyed nélkül értelme sem lett volna munkámnak.

S most, hogy itt hagyott, bevonult willachi villájának kertjébe és cukorraktárának nyilván dohos odújába, itt hagyva családját, lányát, uno-

káját és engem, mi mást tehetnék, mint odébbállók. Mert itt minden Kegyedre emlékeztet. A kaszinó, a leánykör, az iskolák, a templomok. Mindezekben a maga illatos parfümje után szaglászok, az Erzsébet-ligetben pedig szalmakalapját várom feltűnni. Ha a pusztára gondolok, lovagolni látom a dűlőutakon, s ha ölelek, magát szorítom a testemhez. Rémes ez! Kibírhatatlan! Pokol!

Hogy itt tudott hagyni, mi mást bizonyít, mint hogy önmagát, csakis önmagát szerette mindig. Önmagába volt szerelmes, az most is.

Föltűnt ez nekem, először talán éppen akkor, amikor Fiuméből elkísértem abba az átkozott Willachba, ahova pedig maga hívott, s én azt gondoltam, mert igazán szüksége volt rám. De akkor is az üzletkötés volt Kegyed számára a legfontosabb. Megbocsásson őszinteségemért, de nagy a gyanúm, hogy a frontra is azért vittek ki, mert így akart megszabadulni tőlem. Weis és Wagner is tagad, de miért vonták meg tőlem a cukorfőzői engedélyt? Persze, haditudósító lesz, nem kell félnie, mondogatták.

De látja, ezt is megbocsátom Kegyednek, mert nem tudok bosszúálló lenni. Csak egyet nem tudok. Most egy új valóságban élünk, s az új valóság új igazságokat kíván. S hogyan fejezzem ki én a magam nyelvén ezeket az új igazságokat? Stílus kérdése, válaszolja majd nekem, ha válaszra egyáltalán érdemesnek tartja levelem, de az új stílusnak is kell tartópillér. Hogy egész Európának most nincs művészeti koncepciója, ez engem nemigen vigasztal, mert elmúlik felettem az idő. S én most úgy érzem magam, mint egy házát vesztett csiga, amely meztelenül kúszik erre-arra. Céltalanul bolyongok.

Ha ecsetet veszek a kezembe, képzeletem összeszűkül, s nem látok mást, mint féllábú bakákat, poloskás szálláshelyeket, nyerítő lovakat. Görcsben az agyam, görcsben a kezem.

Itt minden megváltozott, a hentesbolt cégtáblájától a színházi előadás nyelvég, s nekem mindig az az érzésem, ha másként kell beszélnem, írnom, olvasnom, másként kell majd gondolkodnom is. Ha pedig másként gondolkodom, másként is festek.

A mögöttünk maradt esztendőkből pontosan tudtuk, milyen veszélyek fenyegetnek, ma pedig csak valami maró füstfelhő gőzeit szívom magamba, anélkül, hogy tudnám, mit. Közösen talán könnyebb lett volna elviselni ezeket a mérges gázokat, de így, egyedül!

Tudom, esti magányában Kegyednek is megfordulok sokszor a fejében, mert az emlék az öregedés elviselhetősége miatt van. Még teszek egy erőfeszítést, hogy visszanyerjem régi önmagam, festeni tudjak,

megkísérlek emlékeimből élni. Kegyedet is a legszebb emlékeimben tartom meg, kívánom, legyen boldog!

Sokszor üdvözli egykori
festő barátja – Pepi”

Ez tehát apám titka, töprengtem ott az ágyban, megutálva azokat az aktokat is, amelyekre vágytam. Még vissza akartam vinni a levelet a helyére, de mert kapunyikorgást hallottam, gyorsan a táskámba dugtam. Csak anyám hangját hallottam, amit a kutyához szól. Hol lehet apa? De amikor benyitott a szobámba, alvást színlelve, nem szóltam vissza.

(Folytatjuk)

Gergely Boriska

A HONTALAN

DANILO KIŠ

1.

„1938. május 28-án Párizsba érkezett.”

A latin negyed egyik szállójában nyitattott szobát, az Odéon közelében. Ez a szálló komor gondolatokat ébresztett benne, s amikor este eloltotta az éjjeli-szekrény fölé szerelt lámpát, szobája szellemekkel népesedett be, körülöttük szállodai lepedők lengedeztek még mindig, halotti lepel gyanánt. Az egyik kísértetpár ismerősnek tűnt, s a hontalan uraság emlékezetébe idézte a költőnek és szerelmének alakját, amilyeneknek a költőről készült emlékalbumban látta őket: a nőt, Lédát, malomkeréknyi kalapban, amely beárnyékolja arcát olyképpen, mintha fátyol volna a szemén, ez az árnyék azonban nem kendőzheti el az éveknek és az érzékiségnek azt az alig látható görcsét, amely odagyúlt a szája köré; őt, a szerelembe és a betegségbe belerokkant költőt, azzal a bazedovkórosan düledt szemével, amelyben még mindig egy cigányprímás szemének tüze ég. Hogy valaha Léda trubadúrja szállt meg ebben a hotelban, azt talán még egyedül ő tudja. Amikor megérkezett, megkérdezte a portást, hogy úgy 1909 körül vendégük volt-e egy ilyen s ilyen nevű költő. . . s kimondta a nevét. A fiatalembernek, az idegenszerű név hallatán zavarba esve, magának is az anyanyelvén szaladt ki a száján: „No comprendo, señor!” A hontalan uraság még egyszer meggyőződött róla, hogy a világot megosztó határok áthághatatlanok, meg hogy a nyelv mennyire az ember egyetlen hazája. S megragadva a kulcsot, mit sem késlekedve, második emeleti szobájába indult, fel-futott a lépcsőn, mert az utóbbi időben hanyagolta a felvonókat.

2.

„Az életének erről az utolsó szakaszáról szóló híradások ellentmondóak. Egyesek szorongásaival vívódva látják, ahogyan babonás félelemmel hártja el a felvonót, a gépkocsit, mások pedig. . .”

Az újságban olvasta egyszer, több mint húsz éve, hogy Pesten egy fiatal ember a lifttel együtt lezuhant, az összeroncsolt tetemet ott találták meg a pincehelyiségben. Ez a réges-régi história az emlékezetébe vésődött, ott szunnyadozott, lappangott évekig, hogy aztán egy napon felszínre bukkanjon, akár a vízbe dobott hulla, amelyikről leszakadt a kőballaszt. Vele pedig néhány hónappal korábban történt a furcsa eset. Ott állt a liftajtó előtt az egyik berlini kiadó épületében. Megnyomta a gombot, s hallotta, amint a régimódi francia lift valahonnan a magasból, zakatolva megindul vasketrecében. Könynyű rázkódással, hirtelen közvetlenül az orra előtt egy fekete lakkos koporsó állt meg. Lila színű selyemmel bélelve (melybe stilizált íriszek voltak beleszőve a fényes krepedesin fonákjaként), hatalmas velencei csiszolt tükörrel, mely olyan volt, mint egy kristálytisztá tó zöldülő felszíne. Ez az első osztályú temetéshez rendelt, a *Deus ex machina* láthatatlan erőtől irányított koporsó leereszkedett valahonnan a magasból, Kharón ladikjaként odaavezett, s most sápatag utasára vár, aki hóna alatt szorongatva *A hazátlan ember* című legújabb regényének kéziratát, dermedt-tétován ácsorog (és a vasrácson át, a tükörben szemléli a sápatag utast, amint tétován, kővé dermedten, a hóna alatt szorongatva legújabb regényének kéziratát, ott áll), és várja, hogy átkeljen vele, nem a „másvilágra”, hanem csupán ide a sötét pinceépületbe, a közeli rosariumba és cinterembe, ahol éppen ilyenfajta szarkofágokban megüvegesedett szemű, eltévelyedett utasok alusszák örök álmukat.

3.

Miután a szobájába ért, ahol a portás már elhelyezte a poggyászát, a vendég először is rendbe rakta az asztalon kéziratait, majd hozzálátott, hogy lejegyezze az aznapi benyomásokat. A hontalan uraság az utóbbi években mind gyakrabban ír szállodai szobákban, éjszaka, avagy kávéházi múmárvány asztalokon, nappal.

4.

Sebtében papírra vetett egypár megfigyelést, egypár „Bildé”-t: az újságárusnőről, tányérból szürcsöli a levest, orrcimpája tövében pedig fillérnyi seb, eleven, nyílt seb tátong; a törpe asszonyról, aki többszöri kísérletet tesz, hogy felszálljon a vonatra; a pincérről, aki úgy ad össze, hogy a kisujja és a mutatójja között tartja a ceruzát, mert a többi ujja hiányzik; a pattanásos portásról, a nyakán kelés van. Stb.

5.

Ugyanúgy megvételte a párbajozást mint a junker felfuvalkodottság tanújelét, akárcsak a falusi verekedést, az ökölharcot és bicskázást is. Hasonlókép-

pen gyűlölt mindenfajta kegyetlenkedést, abban csak a társadalom embertelenségének tükröképét látta. A testi rútság, és minden, ami abnormális az embereknél, a „normális” álcázott fonákjaként foglalkoztatta. Óriások, törpék, bokszbajnokok, cirkuszban mutogatott szörnyalakok metafizikai összefüggések egész láncolatát indították el benne. A szurkolók, a szurkolósereg fülsiketítő hangzavarában a magukból kikelt arcokat figyelte. S ott, a dühödt tömeg szorító gyűrűjében értette meg, ott érzett rá szinte testileg, hogy mit jelent egy pár afféle elvont fogalom, mint közösségi érzület, vezér, eszme, aminthogy akkor értette meg annak a kenyérről és cirkuszból szóló szállóigének az értelmét is, amely – ugye – olyan magvasan minősíti a legújabb kori történelem egész alagsorát.

6.

Annak a költőnek, ott, a hazájában, emlékművet emeltek, és utcákat neveztek el róla, mítosza volt, nemzedékek sora istenítette, tisztelői voltak, akik az egekig magasztalták, s csodálták verselését meg nyelvezetét, melyet a sajátos nemzeti szellem emanációjának tartottak; ugyanakkor halálos ellenségei is voltak, akik őt a nemzeti eszmények árulójának tekintették, olyan embernek, aki eladta magát a németeknek és a zsidóknak, a nemességnek és az uraknak, s akik kétségbe vonták bárminemű eredetiségét, a francia szimbolisták közönséges utánzójának kiáltották ki, hogy – mi több – plagizált is, Verlaine és Baudelaire verseit plagizálta, s mindenféle vádaskodástól meg rágalmaktól hemzse-gő pamfleteket írtak róla.

7.

Édesapja, Aladár von Németh, mint a pesti Llyod hajózási attaséja, egészen szerényen kezdte „diplomáciai” pályafutását, első állomáshelye pedig Fiume volt. A fiatal diplomata akkortájt nősült, bizonyos Dvořák Sophia nevű hajadont vezetett oltárhoz, s így a fiumei utazás az ifjú pár nászútja is volt. Ebben a konzuli-diplomáciai városban jött világra majdani „hontalanunk”, aki egész életében magában hordozza a tengernek meg egy pálmának az emlékét, amely az ablakuk alatt hajladozott a bőra szélrohamaiban, mintegy eleven illusztrációjaként édesapja egyik kedvenc spártai bölcsességének, miszerint csakis az elemekkel való állandó harcban edződik meg az ember.

8.

Szobája padlóját szőnyegek borították, az ablakokon pedig, a birkaprém alatt, vászonredőnyök voltak, hogy megvédjék az erős napsütéstől. Télen hatalmas cserépkályha fűtötte a szalonokat, akkora, mint valami szecessziós katedrális. Ötéves korától kezdve, egészségi okokból meg a spártai szellem miatt

a gyerekszobáját nem fűtötték; legfeljebb a dajkái feküdtek be a kiságyba, hogy egészséges paraszti testmelegükkel varázsolják kellemessé a súlyos tollneműt.

9.

Anyai dédapját (pofaszakáll, behajlított bal kezében félcilinder, jobbával magas polcra könyököl; a polcon papírrózsák, vázában; lábánál hatalmas fajszedog hever) Felldnernek hívták. Ezen a papírmásé rózsacsokros fényképen kívül igen kevés írott emlék maradt fenn róla, és mindig valamelyes bűntudattal emlegették a házban: „a megboldogult Felldner” (így, a vezetéknevén, és mindig odabiggyesztve, hogy a megboldogult). Hogy valami ősi véték, eredendő családi bűn fűződött hozzá, az hétszentség. Azért olyan ritka a róla szóló irat, azért van csak egyetlenegy fényképe az albumban.

10.

Ez a kerek arc, melyhez oldalszakáll és nagy, fekete bajusz tartozik, az író édesapja, nemes és nemzeti dr. Aladár von Németh, Hatvany Lajos társaságában („aki Th. Mann-nal és Romain Rolland-nal levelezett”). Ez pedig az író édesanyja (derűs arc koszorúba font, világos hajkorona alatt). Emitt csónakázik a család, valamelyik folyón. A fénykép hátlapján: „Belgrád, 1905.” A háttérben sejlő magas, tornyos várfalak a kalemezdani vár falai. – Erdei tisztás, a vendégek durván ácsolt asztal körül foglalnak helyet. A kisfiú az anyja ölében ül; mellettük Aladár von Németh uram, vadászpuskával, amelyet tusával úgy támasztott az asztalra, mint valami haramia; az asztalfőn vadászkalapos uraság; a hölgyek szintén kalapot viselnek; az urakon magyaros dolmány: „Dr. Aladár von Németh Ófelsége, III. Lajos bajor király társaságában. Pressburg/Pozsony.” Egy kisfiú kerékpáron. Egyik kezével egy falon felfutó borostyánba fogódzik: „Budapest, Rakoczianum, 913.” – Csoportkép, diákok tanárral; Egon von Némethet nyilacska jelöli meg: „München, Wilhelmgymnasium, 914.” Stb.

11.

Korán megismerte a szerelem rejtjeles, titkos nyelvét. Ezt egy költőnek köszönhette. Tizennyolc éves korában, amikor fülíg szerelmes volt egy német egyetemista lányba, fölfedezte, hogy ennél a költőnél minden szerelmi szituációra akad egy vers (a rajongásra, a csalódásra, a remegésre, a bánkódásra), s nekiállt fordítani őket. Lefordított így – teljesen à propos – körülbelül ötven verset, amikor pedig ez a szerelmi ciklus német nyelven ragyogott és nyomdába került, a szerelem (stendhali nyelven szólva) a kristályosodás révén olyan pontra jutott, amikor a szenvedély tüze már csak pislákol és kialvóban van.

Mindebből, ebből az egész ifjonti kalandból és szerelmi hevületből ez a műfordításkötet maradt, mint valami elnyűtt emlékkönyv. Meg regényeiben az a biborszín árnyékolás, mely belengi a dolgokat, mondatainak lírai töltete, ami-re kritikusi felfigyeltek, bár nem minden fejcsóválás nélkül.

12.

Minden ifjúkori szenzibilitás, különösen, ha képezik és zeneszeretetre nevelik – márpedig az ő esetében így volt –, hajlamos rá, hogy a test és a lélek zavaros buzogásait, a fiatalságnak ezt a lírai magmáját a tehetség korai jeleként értelmezze, noha, leggyakrabban, csak egy ifjú szenzibilitás titokzatos rezdüléseiről van szó, a belső kiválasztású mirigyek és a szimpatikus idegrendszer rejtélyes együttthatásáról, a szervi adottságok és a lélek muzsikájának szimbiózisáról – ez az ifjúkor meg a lelki gazdagság adománya, s mivel rezdüléseit nézve a költészetre emlékeztet, könnyen összetéveszthető vele. Amikor pedig egyszer ennek a mágiának a hatalmába kerül – amely az évek során veszedelmes szenvedéllyé válik, akár a dohány meg az ital –, az ember, most már ügyes versfaragóként, lankadatlanul tovább írja szonettjeit és elégiáit, hazafias és alkalmi zöngeményeit, pedig csak afféle motollárról van szó, amely valamikor fiatalokunkban meglendült, s most csak a tehetetlenségi erőnél meg a szokás hatalmánál fogva lódul meg a legkisebb fuvallatra is, akár az üresen járó szélmalom.

13.

Akkor, amikor a Bildungsroman virágkorát élte az európai irodalomban, az írók pedig a főhős osztályeredetére alapozták művüket (a „mesélőére”, aki mögött alig-alig módosított önéletrajz bújik meg), s teszik ezt szüntelen bűnbánatot tartva, megtagadva környezetüket, renegátságuk kínos hangsúlyozásával, vagy ellenkezőleg, annak a másik fajta *vanitas*nak a jegyében, amely az író népi származásával dicsekszik, s ekképpen eleve felmenti az eredendő bűn meg a minden e világi rosszért sorsszerűen viselt felelősség alól, és valamiféle isteni joggal ruházza fel, hogy büntudat nélkül nevezhesse nevén a rosszat, ebben az időben is tehát, Egon von Németh tudatosan fosztja meg művét az önéletrajzi elemektől. Szüleit és származását elhanyagolható körülménynek, merő véletlennek tekintette, kifinomult ösztönnel ráérezve, hogy a társadalmi eredet elméletéből egy veszedelmes, új teológia sarjad, az eredendő bűn teológiája, mellyel szemben az egyén tehetetlenül áll, örök időkre megbélyegezve a bűn bélyegével, melyet mintegy tüzes vassal sütöttek a homlokára.

14.

„Én a megboldogult Osztrák–Magyar Monarchia tipikus vérkeveréke vagyok: egy időben magyar is, horvát is, szlovák is, német is, cseh is, és ha tovább turkálnék az ősök között, s ha elemeztetném a vérem – manapság roppant divatos módi a nacionalisták körében –, abban, akár a folyómederben, cincár, örmény, sőt talán cigány és zsidó vér nyomait is föllelhetném. Én azonban nem ismerem el ezt a tudományt, a vér spektrálemzésének tudományát, melyet egyébként egészen kétes értékűnek, veszedelmesnek és embertelennek tartok, különösen napjainkban és ezeken a mi vidékeinken, ahol a talajnak és a vérnek ez a közveszélyes elmélete csak gyanakvást és gyűlölködést szül, s ahol »a vér és a származás e spektrálanalízisét« legszívesebben igen spektakulárisan és primitíven: törrel és revolverrel végzik. Születésem óta kétnyelvű vagyok; tizennyolc éves koromig magyarul és németül írtam, ekkor, miután németre fordítottam egy magyar költő verseskötetét, a német mellett döntöttem, mert az áll hozzám legközelebb. Én, uraim, német író vagyok; s a nagyvilág a hazám.”

(Ebből a szövegből ítélve, amely egy 1934-ben adott interjúból való, a családi albumból megismert „megboldogult Felldner” alighanem az egyik olyan vércsoporthoz tartozott, amelyik a nacionalisták szerint ugyanúgy öröklődik, mint a szifilisz.)

15.

Így gondolkozott, s hogy így gondolkozott, a banálissal szemben érzett szervi ellenállásnak következménye volt. Mert a származáselmélet térhódítása, amely egyfelől a *fajiságra*, másfelől a *szociális* eredeztetésre mutatott vissza, azokban az években félelmetes méreteket öltött, s minden félreértés és minden új rokonszenv hivatkozási alapja lett: az egy közösséghez tartozás nagy eszméje leszállt a szalonokba és a piacra, egyként zászlaja alá toborzott bölcsét és ostobát, széplelkeket és csőcseléket, olyan embereket tehát, akiket nem a közös hajlamaik, érdeklődésük, nem a rokonszenv fűzött össze, hanem csupán a faji és társadalmi származásnak ez a banális, giccses, veszedelmes elmélete. Egon von Németh művéből ezért maradt ki az önéletrajzi elem, mely mű – egyébként – felölelte az akkori Európa valamennyi rétegét: a nemességet, a nagypolgárságot, a középosztályt, az értelmiséget (származásától függetlenül), a kereskedőket és iparosokat, a tisztviselőket és funkcionáriusokat, a parazitákat és lumpenproletárokat, a munkásokat, a parasztokat, a nacionalistákat, a katonákat, a hagyománytisztelőket, a szociáldemokratákat, a forradalmárokat. A tanú legyen elfogulatlan, a tanú egyformán idegenkedik mind az egyik bűnbánatától, mind pedig a másik előítéleteitől.

A HONTALAN

Variáns

A hontalan uraság, az apatrida, a kozmopolita – már ahogyan a hazai lapok nevezték – április derekán befutott Amszterdamba, miután jókora vargabetűt írt le Olaszországon, Jugoszlávián és Magyarországon keresztül. Pesten még látni szerette volna idős, beteges édesapját, meg hát egy kis európai levegőt szippantani, hogy némileg megbízhatóbb és életesebb anyagot találjon *Isten veled, Európa* című új regényéhez. Abban a tudatban búcsúzván édesapjától, hogy valószínűleg nem látja többé az életben, Pestről érkezett tehát Amszterdamba, ahol aztán bizonyos Lange úrral, a kiadójával tárgyalt, ugyanazzal, aki egy évvel korábban az első regényét is kiadta német nyelven.

*

Van der Lange úr azok közé a fiatal könyvkiadók közé tartozott, akik egy pillanatban a maguk irodalomszeretét, talán a tehetségüket is – hirtelen elhatározással – a kétes értékű írói hírnévnek hátat fordítva a sokkal kecsgetőbb könyvkiadás, olyan könyvek kiadásának a szolgálatába állítják, amilyeneket jómaguk is szeretnének (talán tudnának is) írni. Mivel atyjától egy kis kölcsönkönyvtárat örökölt, amely mellékesen könyvkereskedés meg papírkereskedés is volt, Van der Lange úr egy napon könyvnyomtatásra adta a fejét, sora kiadta barátainak könyveit, miután a saját verseit viszont, nem minden szív-fájdalom nélkül, a tűzbe vetette. A német irodalom szerelmese volt, elsőnek Heine rontotta meg a költői ábrándozás átkával, s megtanította felismerni a különbséget a líraiság meg az irónia között, valamint a kettőnek egymáshoz való leheletfinom viszonyulását – olyan művészet ez, amely ritka madár mind az írók, mind pedig az olvasók körében. A harmincas években, amikor a német írók mind nehezebben találtak kiadóra hazájukban, mert úgy ítéltettek meg, hogy nem eléggé hatja át őket a nemzeti szellem, vagy pedig vér szerinti örökségük mételyeztettjei – Van der Lange úr német emigránsok kiadója lett, egy pillanatra sem tagadva meg ízlésbeli vonzódását. Az írók nemcsak kiadóra lettek személyében, hanem baráti jó szót és bátorítást is kaptak tőle. Egyszóval, azok közé tartozott, akiket a siker, a pénz és a hírnév még nem tett gögöcsé és megközelíthetetlenné, s akik immár rutinszerűen végzik dolgukat, az írókat pedig sarlatánoknak és munkakerülőknak tekintik, akik ahelyett, hogy tisztességes foglalkozás után néznének, csupa bizonytalan és értelmetlen dologgal foglalkoznak.

*

Ha nem lettek volna az újságok (a hontalan uraság kora reggel átlapozta őket a szálló éttermében), amelyek fegyverkezésről, szédítő áremelkedésekről meg munkanélküliségről, diplomáciai tárgyalásokról és valamiféle ideges sietésről cikkeztek, itt, Amszterdamban, az ember azt hihette, hogy még mindig abban a jó öreg Európában él, a háborús veszély pedig, München, a Reichstag felgyújtása mind-mind csak lázálom, és a beteges érzékenység rémképei. Van der Lange úr, a könyvkiadója, akinek erős állkapcsai felett nyugodt, jóságos szempár ült (mintha arcának ezt az alsó részét a civilizáció évszázadai választották volna el a többitől) feketekává és konyak mellett úgy cseverészett vele, mint egy távoli szigeten. Van der Lange úr egészen jól ismerte a németországi helyzetet, s szigorú önfegyelme ellenére, mely mérsékletre és hidegvérre inti az embert, ami nemcsak a jólneveltség, hanem egy magasabb fokú műveltség jele is, a beszélgetés során nem kis aggodalmának adott hangot a német kultúra sorsát és Európa jövőjét illetően. Ami magát az ügyletet illeti, azt is a reális és józan ítélőképességű ember előzékenységével bonyolította le, s a hontalan úrral olyan szerződést kötött, amellyel egyik félnek sem kellett elégedetlenkednie. Amikor azonban ez utóbbi, személyes tapasztalatainak tükrében, azaz mint tanú, feltárta előtte a „német helyzetet”, Van der Lange úr mélységesen elszomorodott, olyképpen, mintha a tulajdon szülőanyjáról hallotta volna a le-sújtó igazságot, amit nehéz megcáfolni.

*

Egy ideges, lehangolt Európával a háta mögött, ahol szónokokat és demagógokat hallgató emberek tolongtak az erkélyek alatt, ahol az utcákon katonák meneteltek díszlépésben, a stadionokban pedig százezres tömegek örjöngtek, a hontalan úr úgy érkezett Amszterdamba azon a derült, áprilisi reggelen, mintha egy más égitestre csöppent volna. A piaci kofák rekedtes, ám derűs hangon kínálgatták portékájukat, évődésükben nyoma sem volt szorongásnak, a háziasszonyok még ficánkoló halak között válogattak a standokon, a fiatal emberek teljesen civil módra, lassan és komótosan hajtották kerékpárjukat, a napfényben megcsillantak a küllők. A piac tőzsomszédságában előkelő hintóra emlékeztető, narancsszínűre mázolt, hatalmas verklí állt, valami egyveleget nyekergett. Két fehér kendős, népviseletbe öltözött kislány, sárga klumpákban, vörös keresztet bádogszelencéket nyújtogatott a járókelők felé. A csatornákon békésen úsztak a hajók, a kifeszített köteleken tarka alsónemű száradt, a fedélzeten valaki kanártrillákat csalogatott elő szájharmónikájából. . . Az alacsony, függőnytelen ablakok mögött asztalnál ült a család párolgó lábas köré telepedve: derűs pillanatkép a családi idillről, akár a holland mesterek vásznain.

*

A hontalan uraság itt, Amszterdamban, a csatorna közelében levő egyik eldugott, szűk sikátorban fordult be a jóshoz, ahová a túlzottan tolakodó, bár tagadhatatlanul fantáziadús cégér csalogatta be: „Mi vár Önre holnap? Ezt csak a Mindenható és a Sátán tudja. Meg a tanítványuk, Gottlieb úr.” Stb.

*

Belépett az ajtón, majd miután félretolta a nehéz plüssfüggönyt, vöröses félhomályban találta magát, mely fényhatást egy oldalt elhelyezett, piros ernyőjű lámpa árasztotta. Amikor tekintetével végigpásztázta a helyiséget, amely üresnek látszott, némi csalódást érzett, úgy tetszett, valamiféle lélektani déjá-vu-t él át, mintha mindezt már látta volna valahol. Igen, látni akarta az „extra mágust”, de ezt mindenekelőtt hivatásából eredő kíváncsiságból teszi, hogy képet alkosson magának róla, s ha szüksége lesz rá, elővegye. Azonban már itt, itt az ajtóban, eszébe villant az ötlet, hogy erre a „mágusra” bízza, hogy a jövőjéről döntsön, miután minden más eszközt: barátainak, lelkeszének tanácsait s minden egyebet megpróbált.

*

Most a gyorsvonat másodosztályán ült, és eltűnődött, mit mondott Gottlieb úr, az „extra mágus”. Még mindig a fülében cseng tisztességes németséggel megfogalmazott mondata: „Paris ist eine endle Chanse. . . Ja, ja. Endle. . .” Ha mindezt előbb, úgy két-három évvel korábban hallja, ügyet sem vetett volna rá. . .

*

Miközben különösebb cél nélkül, sebtében papírra vetette megfigyeléseit mindezekről az emberi torzulásokról, erről az egész fertőről, a hontalan úr maga is tudatában volt annak, hogy itt az irodalom mégiscsak másodlagos, akármennyire igyekezett is úgy feltüntetni a dolgot, mintha tisztán az emberi megnyilvánulások iránti szakmai érdeklődésről volna szó; alkalmasint, gondolta, alkalmasint úgy lesz, hogy mindez inkább egyfajta ördögűzés, része annak a főbiának, amely nem engedi, hogy beszálljon a liftbe, annak a minden ismeretlennel szembeni szorongásnak, amelynek az irodalom is csupán ördögűzésül szolgál. Mert – végtére is – ha szüksége lesz egy ilyen figurára, mindez készen fog kipattanni emlékezetéből, még mielőtt fellapozná füzeteit és noteszeit, az pedig, amit most tesz, inkább afféle abrakadabra a szemmel verés meg a balvégzet ellen. Mert neki egészségre van szüksége, neki is élnie, még hozzá egészséges, normális életet kell élnie, mert itt áll előtte befejezetlen műve – s minden más ennek van alárendelve, minden.

*

A hontalan úr öt óraker hagyta el a szállodát. Az ajtóban egy pillanatra megállt, az eget kémlelte, majd elővette zsebóráját. „A marquise pontosan ötkor lépett ki az ajtón”, mormolta magában.

*

Az ütés oly meglepetésszerűen, annyira váratlanul érte, hogy apatridánk nem érezhetett semmi mást, mint csupán átható fájdalmat a tarkóján, az alkonyati szürkület pedig hirtelen úgy kivilágosodott, mintha villám csapott volna le a közelében. Nem, a mennykő a tudatában villant, hatalmas, félelmetes lángjával az egész életét bevilágította, hogy azután hirtelen elsötétedjen a világ. A végtagjai egyszeriben eltávolodtak a testétől, úgy, mintha valami láthatatlan erő leszakította volna a törzsről. (Erről a rémes érzésről, hogy a végtagjainkat valami ellenállhatatlan erő tépi ki testünkéből, bizonyos analógia alapján alkothatunk fogalmat: egyszer, amikor a székén hintázott, az ülőalkalmatosság felborult, s ön a beton padlón találta magát tótágast, miközben a keze meg a lába egy pillanatra eltávolodott a testétől, kiszakadt a helyéből, ön pedig egypár másodpercig megkukulva, mert a hang a torkába szorult, mozdulatlanul hevert a padlón.) S hát ez a villanás, mely fákyaként fellobban, mielőtt az utána érkező hatalmas szélroham végleg kioltja, ez a teljes sötétséget megelőző ragyogás a legtávolabbi pont, ameddig ön nyomon követheti a hontalan urat. Ezután (mint Yourcenar asszony mondaná) nincs tovább. Ez a tapasztalat még nem adatott meg nekünk. És nem is fog soha.

*

Őnök, uraim, azt szeretnék, hogy mutassam meg a szülőházam? De hát az anyám a fiumei kórházban szült, azt pedig már lebontották. Nem lesz alkalomuk, hogy emléktáblát helyezzenek az otthonomra, mert tán az sincs meg. Vagy pedig kénytelenek lesznek három-négy táblát is fölavatni különböző városokban és különböző országokban, de ebben sem igen lehetnék segítségükre, mert nem tudom, hol állt a szülőházam, nem emlékszem már, hol töltöttem a gyermekkorom, alig-alig tudom, milyen nyelven beszéltem. Amire emlékszem, mindössze néhány kép: lengedező pálmák és oleanderek valahol a tengerparton, a rétek között szürkészölden folydogáló Duna, egy kiszámoló versike: an-tan-ténusz, szó-raka-ténusz. . .

JEGYZET A HONTALAN CÍMŰ NOVELLÁHOZ

Rekonstruálási kísérlet

MIRJANA MIOČINOVIĆ

A hontalan (eredetiben: *Apatrid*) című elbeszéléshez, amely „befejezetlen és csiszolatlan alakjában” maradt ránk, Ödön von Horváth élettörténete adta az alapsugallatot. Az olvasónak nem lesz nehéz kibogoznia, hogy Kiš miért érdeklődött ez után a „közép-európai sors” után, amely oly bizarr véget ért a Champs-Élysées-n, a második világháború előestéjén. Hadd emlékeztessünk csak: Ödön von Horváth 1938. június 1-jén járt szerencsétlenül abban a szélviharban, amely aznap Párizsra zúdult, fákat csavarva ki tövestül, és maga előtt söpörve mindent. Egy leszakadó, súlyos ág ölte meg Ödön von Horváth nemest, közvetlenül a Marigni Színház bejárata előtt. (Azért jött Párizsba, mert egy amszterdami „extra jós” azt jósolta, hogy ebben a városban olyan esemény történik velem, amely alapján megváltoztatja az életét!)

Kiš 1970-ben találkozott először Horváth színműveinek fordításával. Az 1967-es Gallimard-féle kiadással (*Velencei éjszaka, Don Juan hazatér, Százötven márka*), előszóval, amely a francia olvasónak alapvető életrajzi adatokkal szolgált egy eladdig teljesen ismeretlen íróról. Ettől a perctől fogva Horváth elfoglalta helyét Kiš jelképes figuráinak tárházában, „regénytéma, novellaváz, paralell. . .” Azonban tíz évnek kellett elmúlnia (egy évtizednek, mely idő alatt megírta a *Fövenyórát*, a *Borisz Davidovics sírmlékét*, az *Anatómiai leckét*), hogy a *hontalanok* sorsa újból foglalkoztatni kezdje Kišt. Hogy miért? Hát, ennek oka jócskán túlmutat magának a témának a vonzerején, vagyis máshol keresendő. Ugyanis 1979-ben kezdődik Kiš tízesztendős „joyce-i száműzetése”, amire, akárcsak Horváthnál, a párizsi vég tesz pontot. A külső indíttatás pedig egy doktori disszertáció felől érkezett, amely a történelmi valóság és a fikció viszonyát boncolgatta Horváth színműveiben (*Jean-Claude Francois, Historie et fiction dans le théâtre d' Ödön Von Horvath*, Presses Universitaires de Grenoble, 1978). *A hontalan* kéziratának egyik számozatlan lapján a következő olvasható:

„Az apatrida, avagy a hontalan ember története évekig foglalkoztatott. Valójában attól a perctől fogva, amikor valamely folyóiratban egy rövid jegyzetet olvastam életéről és a tragikus végről. Első gondolatom az volt, hogy ismertetőt vagy tanulmányt írok róla. Papírra vettem néhány feljegyzést, egypár olyanfajta naiv jegyzetet, amelyekben az ember a maga gondolatait figuráinak tulajdonítja. De hát ez valójában csak afféle lelkiismeret-megnyugtató volt, annak illúziója, hogy egy ilyen jegyzetanyag már kezdeménye, magva egy elbeszélésnek, tartópillére egy jövőendő prózaépítménynek. Természetesen minden ennyiben maradt. S akkor (véletlenül?) kezembe akadt egy doktori tézis, mely

az én apatridámat vette tárgyául. Alakja ekkor újból életre kelt. Mi mindent találtam ebben a hőssémmel kapcsolatos tézisben? Rengeteg hasznos adatot, dátumokat, tényeket; elbeszélésem, elképzelt elbeszélésem azonban széthullott. Az a titokzatos, sejtelmes légkör, amely belengte »hőssöm« életét és halálát, egyszeriben szertefoszlott. Aztán úgy döntöttem, hogy mégiscsak kitartok, hogy megkísérlem visszaállítani. Hogy a tényanyag pusztá vázát, amely olyan, mint egy keresztretjvény, a magam módján töltssem ki.”

Kiś kézirat hagyatékában annak az elbeszéléskötetnek, amely 1983-ban *A holtak enciklopédiája* címen fog megjelenni, hét tartalomjegyzéke maradt fenn. Az első kettőben, melyet minden nehézség nélkül 1980-ból eredeztetünk, ott szerepel az *Ödön von Horváth* cím is, mellette a tervezett lapszám (10 az elsőben, 8 a másodikban). Mindkét jegyzék kézzel van írva fél-fél írógéppapíron. A rajtuk levő ragpapírmaradványok tanúsítják, hogy ez a címjegyzék (elvégezendő írói feladat gyanánt) látható helyen volt kifüggesztve. Az *Ödön von Horváth*-ról szóló novella azonban nem található meg a többi öt tartalomjegyzékben, más címen sem. Ezek gépirásos jegyzékek, s csupán a befeljeztetett elbeszéléseket sorolják fel. A hagyatékban azonban olyan negyvenhét, géppel írt lapot is találtunk, amely egy *hontalan* életéről és haláláról szóló „elbeszélés szüzséjét” tartalmazza. Az egyik kéziratlap felső részén, csupa nagybetűvel, ez van odagépelve: APATRIDA/A HAZÁTLAN EMBER, alatta pedig, zárójelben: A SZELLEM A MI HAZÁNK. Az elbeszélés címéül az első, aláhúzott szót választottuk, a másik két cím variánsnak tekinthető. Ebből a negyvenhét, nagyrészt rendezetlen kéziratlapból nagyobb nehézségek nélkül két kerek egészet lehetett szerkeszteni, ezek változatokként, *első* és *második változat*ként viszonyulnak egymáshoz. Az első tizennégy számozott lapból áll, vékony filctollal, láthatóan egy lendülettel végzett javítások nyomaival. Ez a változat a *hontalan* történetét folyamatosan fejti ki, nem jelöli különállóként még az egymástól időrendben igen távol eső történéseket sem. A hős neve itt Egon von Németh, vagyis az eredeti Horváthból Németh lett, s ez a névcseré, a tisztán irodalmi indítékokat mellőzve, melyekre ez alkalommal nem is kell külön kitérni, magában véve is érdekes: egy gyakori családnév, mellyel a horvát határ mentén élő magyarokat jelölték meg, átadta helyét egy hasonlóan gyakori olyan családnévnek, melyet a német határ mentén élő magyarok viseltek. Ebben a szövegben továbbá ugyanazzal a filctollal bekeretezett és megszámozott bekezdések vannak, amelyek azután úgyszólván változatlanul bekerültek az összesen nyolcoldalas második változatba. Ezt az utóbbit (és *utolsó*t) abban a meggyőződésben tárjuk az olvasó elé, hogy e két (Kiś hagyatékában egyébként igen ritka) változat valamikori párhuzamos közlése többszörösen hasznos volna.

Az első változat, láttuk, tizenöt számozott részből áll. Az első oldalon nincs cím, ami azt jelentheti, hogy a variáns rendeltetése mindenekelőtt egy irodalmi forma használhatóságának ellenőrzése volt: a fragmentumnak mint szerkezeti egységnek a kikísérletezése. S itt valóban a szerkezet kérdése a leglénye-

gesebb: a részek sorrendje („a történések egymásra következése”), a részek terjedelme, ezek egymáshoz való viszonyítottsága, a meseszál többszöri megszakítása és grafikai megjelölése. (Jellemző, hogy egyik bekezdés sem terjedelmes: tartalmi tömörsége a versszakéra emlékeztet.) Az első meg a második szakasz fölött a tudományos szövegből szó szerint átvett és utólag begépelt mondatokat találunk. Ezeknek az idézeteknek a föltételezhető funkciója: a tömörítés, ámde ennél fontosabb rendeltetésük is van – ezzel a *Borisz Davidovics stremlékének* szerzője mintha azt akarta volna mondani: „Látjátok, uraim, miből indulok ki, s mi lesz belőle, mi és mennyi az, amit aztán, ’körültekintő óvatossággal kiagyalok!’”

Ennyit az itt közreadott oldalakról.

Mit tartalmaz a többi huszonöt? Ezek leginkább számozatlanok, s nagyrészt a két említett változatba felvett részek variánsai. Ámbár olyanok is akadnak közöttük, amelyekből „az első megmunkálás” nyomán a *hontalan* életének újabb részleteiről értesülünk, és kerek egészként zárják le az egész históriát. Nem minden szorongás nélkül bocsátkozunk a történet további rekonstruálásába (a második változat szakaszossága megkönnyíti feladatunkat). Csak dacolni szeretnénk az enyészettel. Ez legyen mentségünk.

BORBÉLY János fordítása

MEGJEGYZÉS DANILO KIŠ POSZTUMUSZ NOVELLÁJÁHOZ

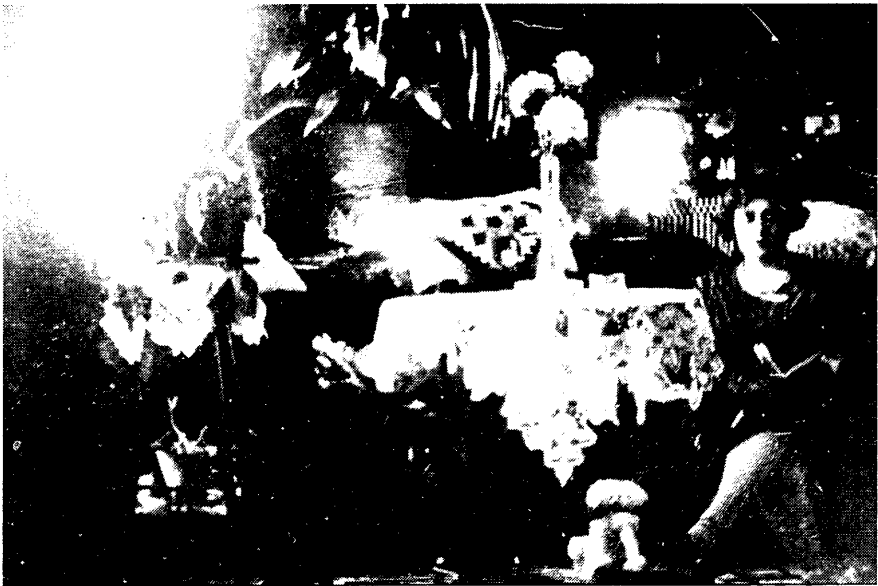
Danilo Kiš Ady-élményének (egyelőre) utolsó dokumentuma az a novella, amelyet Mirjana Miočinović tett közzé a *Srpski književni glasnik* című belgrádi folyóirat most kezdett új folyama első számában (1992. július), s kísért magyar-
rázó jegyzetekkel. Magyarozatában Ödön von Horváth osztrák író jelölte meg Kiš legközvetlenebb ihletőjének a közép-európai hontalanságról kezdett novellája írása közben. Mirjana Miočinović figyelme azonban nem terjedt tovább, holott az elbeszélés első helyen álló változatának első és hatodik része kétséget kizáró módon Ady Endrét idézi: ő az a költő, aki után a „hontalan úr”, Ödön von Horváth és általa Danilo Kiš alteregója 1938 májusában Párizsban a latin negyed egyik szállodájában kérdezősködik. Az az „emlékkönyv” pedig, amelyben a magyar költőnek és szerelmének, Lédának, fényképét lát-tatta Danilo Kiš a hősével, az a képeskönyv lehet, amelyet a budapesti Magyar Helikon 1957-ben Ady Endre 1877–1919 címen adott ki. Abban található ket-tejük nem is egy, a Kiš leírását igazoló fényképe. Bölöni Györgynek *Az igazi Ady* című könyvét is haszonnal forgathatta, amely adatokban és fényképekben oly gazdag Ady párizsi tartózkodásainak részleteiben. Ugyanakkor Danilo Kiš novellája első változatának hatodik része tömény jellemzése a költő „sorsá-nak” a novellista korai Ady-írására mutató módon.

Ady Endre emléke Danilo Kiš írói életének nemcsak a végén bukkan fel,

hanem ott volt írói kezdeteinél is, hiszen Kiš 1955-ben készíti első fordításait, köztük párizsi verseit, amikor pedig 1959-ben először utazik ki Párizsba, akkor Ady, a költő, a kalauza, hiszen 1960-ban a belgrádi *Delóban* közzétett párizsi útirajza szerint tele van Ady párizsi stimmungjaival, lépten-nyomon Ady-versek jutnak az eszébe, és idézi is a Sóhajtás a hajnalban című versét a maga fordításában, s nevezi „inferióris imádságának”. Posztumusz novellájának *hontalant* rajzoló tendenciájában így nem nehéz felfedezni a korai élmények továbbfejlesztett változatát a hontalannak a képzetében.

A kommentárral itt megállva jelezzük csak, hogy a délszláv Ady-recepció legújabb adaléka rejtőzik Danilo Kiš A hontalan című most megismert novellájában!

BORI Imre

Gergely Boriska

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A HÁZRÓL – BACHELARD NYOMÁN*

HARKAI VASS ÉVA

A ház, mely Bachelard szerint „*a földtől az égig nő*”, egyetlen tér: az otthon tere. Ám tudjuk, átéltük, tapasztaltuk: a szüntelenül történő idő megsokszorozza egyetlen tereinket. Kezdetben volt a *szülői ház*, végső „*világba vetettségünk*” előtt a *bölcső*, az *ősi melegség, védelmezőink* tere, az otthon, mely *rejtekhely* is egyben, s máig úgy csukódik ránk, úgy zár magába, akár a *kagyló*. Majd a második ház, netán a harmadik. . . a sokadik. (Mindig rettegéssel gondoltam a hurcolkodásra. Testes szekrények mozdulnak ki helyükből, minket is kibillentve egyensúlyi helyzetünkből, biztonságunkból, a ház *ölebből, karjai közül*. Könyvespolcok sorai dőlnek, egyik a másik után. Ágyak türemlenek át szűk ajtófélfák között, reccsennek, beszorulnak. . .)

A ház egyetlen tér: az otthon tere. *Hely*, amelyet ha megnevezhetetlenül is, mégis oly biztos megérzéssel őrzünk önmagunk legmélyén, a tudat s az álmok, emlékek időtlenné kristályosodott rétegeiben. „*A tudatalatti valahol tartózkodik. (. . .) Lakása van*” – véli Bachelard. S ehhez még hozzáfűzi: „*a tudatalattinak jó lakása van, ahol boldog*”.

A ház egyetlen tér: az otthon tere. Honnan akkor az érzéki csalódás: miért történik meg velünk mégis, hogy ha erre gondolunk, nem csupán helyre gondolunk, hanem emlékezetünk az *idők* rétegeit fejt fel – többünkben a gyermekkorét. Talán mert máig a *bölcsőt, a védelmet, a rejtekhelyet* keressük: a végső „*világba vetettségünk*” előtti *ősi melegséget*, mely félelmeink között ránk csukódik, magába zár, akár a *kagyló*? „*Midőn új házukba régi otthonaink emlékei térnek vissza, a Mozdulatlan Gyermekkor földjére érkezünk*” – mondja Bachelard.

*Szövegemben a dőlt betűs részek a bachelard-i gondolatokat követik. Ezek és az idézetek A Tér poétikája (1958) című műből származnak (Gaston Bašlar: *Poetika prostora*, Beograd, 1969.). Elhangzott a szeptemberben megrendezett Kanizsai Írótábor tanácskozásán

Eddigi életem során három házhoz volt közöm. Az első a szülői otthon: a *Mozdulatlan Gyermekkor* tere.

Sűrűn áll a levegő a tavaszi kert felett, szabályos mértani testeket lehetne kiszakítani belőle. Mély délutáni árnyékban a ház kert felőli oldala. Itt kuksolok a fűvel benőtt kerti úton, hóvirágok, ibolyák között. *Anyagot* kell gyűjtenem! *Anyagot* a holt napi iskolai fogalmazáshoz. Miféle anyagot lehet itt gyűjteni?! Csupa konkrét dolog: nyílik a hóvirág, az ibolya, egyetlen bódító illat a kert, az ágyások közötti úton nőhet a fű. Mély délutáni árnyékban a ház, bent apa és anya pihennek ebéd után. S engem kiküldtek *anyagot* gyűjteni! De hát itt már nem lesz *anyag* a fogalmazáshoz!

A ház előtti almafa előtt állok. A bejárati ajtótól balra elárvult kovácsműhely. Főleg raktárként s padlásfeljáróként szolgál. Sötét, poros helyiség. Itt az embernek még gondolatai sincsenek. S mi köze mindennek a holt napi fogalmazáshoz?! Ekkor még azt sem tudom, hogy nagypapa gyakran itt fogadta Kukac Pétert, s ebédre hívta meg. Be-befordult Péter a sarki kovácshoz, ám máig sincs egyetlen képünk tőle, hiszen ezért az ebédért nem kellett festenie. A családot. Az almafát. A házat. A gazdasági udvart a ház és a kert között. Pedig fiatalon elhunyt nagynéném, ki olykor félénken s láztól fénylő, sötét szemekkel kitekint, sok festőt megigézne. . .

Hát hogyan lehet itt *anyagot* gyűjteni a fogalmazáshoz? „*Az emlékezés valódi házai, azok a házak, melyekbe álmaink vezetnek bennünket vissza (. . .), mindennemű leírásnak ellenállnak. Leírni őket annyit jelent, mint lehetővé tenni mások számára, hogy ide belépjenek. Lehet, hogy a jelenről mindent el lehet mondani, de a múltról?! Az ősi (. . .) háznak árnyékban kell maradnia*” – így Bachelard.

S már itt vagyok második otthonomban, mely a jelen, s az egykori kert cseresznyefájának gyökereibe nőtt bele. Másik házban, s mégis ugyanott. Itt már kezdettől fogva ismerek minden részletet, minden anyagot. A téglákat. A tetőszerkezet faillatát. A cserép porszagát. A víz ízét. A padlásszobák száraz nyári melegét. Sötétben is lejutok a lépcsőn, tudom, hol a forduló. Ez most az egyetlen tér. Amelyről állítólag már minden elmondható. Mégis tanácstalan vagyok. Mi az, ami elmondható? Itt minden történik velünk. Napról napra, folyamatosan, s ez így természetes.

. . . És van egy harmadik, amely a leállított jövő homályában lebeg: tetőlakás egy városi tömbház hatodik emeletén. Még nem vagyok ott. Ki tudja, ott lesz-e valaha is? S mi az, mi erről elmondható? Legfeljebb kérdezhető: lesz-e városi busz s üzemanyag, mely addig elvisz? Feljut-e a meleg a hatodikra? . . . Még oly távolinak érzem a városi zaj bachelard-i metaforáját is – az óceánzúgást: „*Ismeretes, hogy a város zajos tenger, sokszor elhangzott már, hogy Párizsban éjszakánként szüntelenül hallani a hullámok és a dagály moraját. (. . .) Ágyam egy hullámok közé vetett bárka. Az a váratlan fütty nem más, mint vitorlák közötti szél. Mérges lég árad minden irányból. S én, hogy bátorítsam magam,*

ezt mondom: látod, ladikod szilárd marad, kőhajódban biztonságban érezheted magad. Aludj, a vihar ellenére. Aludj a viharban. Aludj bátorságod bátyái között, légy boldog, hogy ember vagy, akit hullámok ostromolnak.

S így alszom el, így altat el Párizs zaja.”

De hol a tenger – a nem metaforikus –, amelyet magunkénak hittünk? S hol a biztonság? Meg tud-e minket is védeni az otthon a körülöttünk dúló viharban? Mondhatjuk-e, hogy lám, ladikunk szilárd marad, téglahajónkban biztonságban érezhetjük magunkat?

S a házat, mely az otthon tere, s mely együtt retteg velünk, ki védi meg? Nehogy túléljük házainkat!

Gergely Boriska jobbról az első

GERGELY BORISKA VILÁGA

GUBÁS ÁGOTA

Gelbmann Borbála (1885–1943), hogyha szerencsésebb időszakban él, bizonyára sokoldalú tehetségét nem tékozolja el, szabadon érvényesülhetet volna művészetek iránti vonzalma. Hogy irodalmi munkásságát árnyaltabban lehessen értékelni, össze kellene gyűjteni az 1920-as és az 1930-as években folyóiratokban, hetilapokban, különféle almanachokban, évkönyvekben közreadott műveit. Írt verset, prózát, tanulmányt, regényt, drámát, foglalkozott festészettel és kerámiával, s megpróbált irodalmi életet szervezni. Hogy miként született meg a vajdasági irodalom, illetve a magyar irodalom a Vajdaságban, és hogyan vált P. Gergely Boriska íróvá, erről így ír: „... A tárcák, mit tagadjuk, a hét legtöbb napján (a *Bácsmegyei Napló*ban – a szerző megj.) úgy készültek, hogy régi pesti újságok régi tárcáit vágták ki és nyomtatták le újra. 1921-ben egyik téli borús napon egy névjegypapírra írt levél érkezett a szerkesztőséghez, amelyben egyik bácskai falu egyik szerb nevű orvosa reklamálja, hogy miképp jutott a *Hét*ben megjelent régi írása a *Bácsmegyei Napló* tárcarovatába. Az orvos neve Sztankovics Kornél volt, akiről könnyű volt megtudni, hogy Pesten Szenteleky Kornél név alatt regénye jelent meg, és hogy Kiss József lapjának, a *Hét*nek volt a kedvelt dolgozótársa. A haragos orvos helyett nem-sokára megismertük a szíves, kedves, halk szavú író, akinek azóta állandóan jelennek meg cikkei a *Bácsmegyei napló*ban, és akinek újabban megjelent könyvei reprezentálják, hogy van és lehet, ha nem is vajdasági irodalmat, de magyar irodalmat a Vajdaságban csinálni.”

Ennek a *Bácsmegyei Napló*nak küldte be Gergely Boriska verseit ugyancsak egy vidéki orvos, Gergely Jenő, Boriska öccse. „A versek jók voltak, és írójuk, P. Gergely Boriska csakhamar állandó munkása lett a vajdasági magyar irodalomnak” – írja Fenyves Ferenc (A vajdasági magyar irodalom önéletrajza, Előszófele, *Bácsmegyei Napló*, 1928, Karácsonyi melléklet).

Gergely Boriska Óbecsén született 1885-ben, amiről közelebbi adatok még hiányoznak. Édesapja, Gelbmann Izrael bilkei születésű rabbi, édesanyja pe-

dig a zentai rabbi leánya, Günz Berta, aki tizennyolc éves korában ment férjhez. A Gelbmann család első gyermeke, Etelka Mélykúton született, majd Óbecsére költöztek, ahol Flóra és Boriska jött a világra. A család Boriska születését követően Törökkanizsán talált végső otthonra. Itt születtek meg a Gelbmann fiúk (Ármin, Zoltán, Jenő, Mihály és Aladár), valamint a kilencedik gyerek, Gabriella.

Törökkanizsai rokoni szálakat felkutatva találkoztam Budapesten néhány évvel ezelőtt Gergely Gabriellával, akinek visszaemlékezései alapján készítettem jegyzeteimet. Egyik ilyen beszélgetésünk alkalmával derült ki, hogy az 1980-as évek elején naplót kezdett vezetni, amelyben részletesen leírja családjának történetét. Ezt titokban tette, nehogy gyerekesnek tekintsék a családtagok, főként az unokák. A népes Gelbmann család tagjainak sorsfordulója, a vidéki életmód s Gergely Boriska életútja bontakozik ki e lapokon, amelyek lelkiismeret-furdalásból születtek meg. Gergely Gabriella ugyanis sohasem tudta megbocsátani magának, hogy nem jól sáfárkodott azzal az irodalmi örökséggel, amit Bánát német megszállásakor a menekülésre kényszerített Gergely Boriska még kimenthetett Törökkanizsáról. 1942-ben a zsidóüldözés elől Budapestre menekült hűgához, Gabriellához, s átadta neki önéletrajzi regényének kéziratát. Nemsokára nehéz szívbaja válságosra fordult, majd 1943 elején kórházban meghalt. Pesten a kézirat a legidősebb lányhoz került, aki viszont a zsidókérdés kiéleződésekor tűzbe dobta a regényt, attól tartva, hogy bajba keveredhetnek miatta, de az is valószínű, hogy valamiféle családi titokra derült fény a kéziratban, hiszen Boriska kívánsága volt, hogy ne jusson a regény Etelka kezébe. A tűzbe vetésnek ilyen szubjektív indítéka is lehetett. Mindenesetre egy dokumentumregénnyel lettünk szegényebbek. E kínzó emlék gyötrelmétől is meg kívánt szabadulni Gergely Gabriella, amikor naplóírásba fogott.

Gergely Boriska Törökkanizsán fejezte be az elemít, majd a Fried-féle zsidó magánközépiskolát. Tizennyolc éves korában ment férjhez első unokatestvéréhez, Klein Gáborhoz, aki tüdőbajban két év múlva meghalt, így Boriska húszévesen özvegy maradt. Hogy elkerülje azt a sorsot, amit édesapja szánt neki, hogy egy fűszerüzletet vezessen, férjhez ment egy nála huszonhárom évvel idősebb községi tisztviselőhöz, Pollák Ignáchoz. Így lett a korábban Gelbmannról Gergelyre magyarosított név nyomán P. Gergely Boriska az írói neve. „Engem a falu csöndje, az élet passzív élvezete tesz aktívvá, irodalmi termelővé” – írja a *Bácsmezei Napló* 1929. évi karácsonyi mellékletében az Ajándék című novellájának bevezetőjében, ahol számot ad igen bő irodalmi munkásságáról, amely bővelkedett irodalmi olvasmányairól írt feljegyzésekben. Ezek „irodalmi körséta” címen a *Vajdasági Írásban* készültek. Beszámol két regénye megszületéséről is. Munkatársa volt a *Mi Irodalmunknak*, a *Kalanyának*, a *Hétről Hétre* című irodalmi hetilapnak, de küldött népies tárcákat a *Szabad Földbe* is. A *Híd*ban 1939-ben szociográfiával jelentkezik. Az 1920-as években Szabadkán a Bárány kávéházban találkozik Berényi Jánossal, Tamás Istvánnal

és Fenyves Ferencsel. Veszélyes volt akkor találkozni, beszélgetni. A följegyzések szerint 1937-ben Törökkanizsán Gergely Boriskáéknál tartották meg a vajdasági magyar írók találkozóját Diófa Helikon néven, ami minden valószínűség szerint valójában egy hatalmas cseresznyefa alatt zajlott le. Becskerekben is számos klubszerű irodalmi összejövetelen vett részt Gergely Boriska. Gergely Gabriella visszaemlékezése szerint Csuka Zoltán is ott volt egy ilyen összejövetelen. Szabadkáról még Ignótust ismerte, akivel Erdős Renée-ről vitatkozott, Ignótus kigúnyolta Erdőst, Boriska szerint pedig nem lehetett elvitatni nagyságát. Boriska, amikor évente felruccant Pestre egy kis irodalmi levegőt szívni, a Belvedere Szállóban lakott, színházba ment, és a Vajda János szabadegyetem irodalmi előadásait hallgatta. Rendszeresen eljárt a Symplon kávéházba, ahol Szász Zoltánnal találkozott a leggyakrabban. Dedikált könyve volt Kassák Lajostól, és bibliaként olvasta Ady verseit. Halála előtt utoljára az írók közül Várnai Zsenivel találkozott. Kapcsolatot tartott többek közt a *Nyugattal*, levelezett Komlós Aladárral, Karinthyval és Kodolányival. Sajnos, dedikált könyvei, levelezése, könyvtára mind odaveszett Törökkanizsán. Szüleit, férjét és néhány testvérét innen Belgrádba deportálták, majd tovább. Gergely Boriskát Törökkanizsáról való szökésében segítette a helybeli orvos, dr. Simo Matejin. Sokat szenvedett életében. Első férjével alig élt két évet, özvegyen maradt, második férjével nem volt boldog. Önkifejezését nemcsak az irodalom számos műfajában próbálta meg, de a festészetbe is belefogott, majd tájainkon az elsők között a kerámiakészítésbe. Először Kanizsán égettette ki agyagfiguráit, majd egy igen merész elhatározással udvarában, Törökkanizsán készíttetett egy égetőkemencét. Egy-két figurája maradt meg a családi örökség még megőrzött részeként. Egy nagyméretű kígyót is megmintázott, amely sokáig az udvar díszé volt, de különböző embertípusokat, tanulmányfejeket is készített. Ha nem őrlődött volna a vidéki életmód és a csak évente egy-két hónapra kirándulásként ajándékba kapott irodalmi, művelődési mozgástér lehetősége között, ha nem szól közbe a világháború, akkor lehetséges, hogy kiteljesedett volna az életműve. Így csak sejthetjük, hogy a Tékozló lány című regény, a Mesék és a Nagyokról kicsiknek című mesegyűjtemény után (ez utóbbi neves magyar és szerb írókat mutat be) futotta volna még erejéből több nagyobb lélegzetű munkára, fanyar humorral, iróniával átszőtt, szabadon áramló stílusának kibontakozására. Hadd álljon itt egy kis ízelítő ebből. Így ír önmagáról: „Papi és tanítói családból származom. Óseim tehát mind bölcsék és – szegények voltak. Tekintve, hogy nagyapámnak hetvenkét, azaz 72 unokája volt, ez az örökség nagyon szétforgácsolódott. Csöppet se vagyok bölcs, még kevésbé gazdag.

Azon az alapon, hogy sorrendben az édesanyámnak harmadik lánya vagyok, akiért tudvalevőleg a mesékben mindig király vagy legalábbis herceg jön aranyos hintóval, hát én is vártam, hogy jöjjön. A királyt detronizálták, a hercegnek hosszú szakálla nőtt, és beállt cipőpucolónak.

Csak az aranyos álomhintó lett az enyém. Szárnyas paripa röpti, amelyből sohasem lesz virsli.”

Versében pedig hasonló a hangvétel:

*Élet? Kinek kacaj, kinek könny, kinek gyepőlő,
kinek hám. . .
Kinek napfény, kinek árnyék, kinek az, amire vár
még: Vakremény."*

(Én vagyok a szomorúság)

P. Gergely Boriska 1942 telén Budapesten a Szabolcsi utcai zsidó kórházba gyógyíthatatlan májzsugorodással került be. 1943. II. 8-án temették el a rákoskeresztúri zsidó temetőben.

Hogy nemcsak nénje, Boriska volt megáldva írói vénával, az kiderül e naplóból, amelynek azokat a részleteit válogattuk ki, amelyek Törökkanizsára, Gergely Boriska életére, munkásságára vonatkoznak. Bizonyára érdekes lenne könyv alakban megjelentetni az olvasmányos stílusban megírt naplót, elsősorban azért, mert keveset tudunk a mi vidékünkön élő zsidó családokról, és itt kibontakozik előttünk egy zsidó értelmiségi család szokásvilága, erkölcsse, családi összetartása, munka- és életfelfogása, szülőföldszeretete, ragaszkodása a faluhoz. Nem utolsósorban a történelmi elem lecsapódása is jelen van egy népes család sorsában, mégpedig egy józanul gondolkodó, az összefüggéseket is meglátó személyes hangú vallomásban.

GERGELY GABRIELLA NAPLÓJA

Részletek (I.)

1984. I. 10.

Bécsi barátnóm, Loretti azt kérdezte, mivel töltöm unalmas napjaimat. Azt feleltem, meg kívánom örökíteni szüleim és testvérem emlékéit. Ez az életrajzféle nem is lenne más, mint maga a történelem. . . De kit érdekel mindez?

Csak az hal meg végleg, akit elfelejtenek, akire már nem gondol soha többé senki, mivel kezdhethném méltóbban a rájuk való emlékezőt, mint héber imakönyvem halotti imájával, a magyar fordítás, lehet, hogy nem fejezi ki mindazt, amit az imakönyvünk le nem fordított, hosszú halotti imája jelent, de ezt a szívünkben kell érezni, akár értjük a szöveget, akár nem.

Ima jis-kor elohim niz-mas

Kérlek, jó Istenem, emlékezzél meg mártírhalált halt jó apám, Izrael Gelbmann lelkéről, mely örök életre tért.

Könyörületes örökkévaló Istenem, emlékezzél meg a sokat szenvedett és látását vezetett anyám, Bettina Günz Blaumfeld Blumack lelkéről, amely örök életre tért.

Ábrahám, Izsák, Jákob, Sára és Rebeka, Ráchel, Lea és egyéb jámbor férfiak és asszonyok lelkével együtt, kik a mennyei boldogságot élvezik, ámen.

Édesapám

A 19. század közepén, 1859-ben egy felső-magyarországi megyében, Bilke nevű faluban született. Árva fiú volt, szülei kolerajárvány alkalmával meghaltak, és voltak testvérei is, de ugyancsak meghaltak, mikor ő még egész kicsi volt. Nagynéni vette magához, az nevelte fel. Elég nagy rokonságuk volt, de mindenüket pénzzé tették, összefogtak, és kivándoroltak Amerikába. Soha többé nem jelentkeztek. Édesapám nagyon kicsi korában már megkezdte a talmud és a tóra tanulását.

Bilke Jesiva ortodox, de kevés számú zsidósága így kívánta. A néni azonban magyar iskolába is járatta. Szülőfalujáról soha nem beszélt, ha kérdeztük, ímmel-ámmal felelt, hiszen nem volt ott senkije, nem érdekelt többé a faluja. A nagynéni halála után nem volt mit keresnie Bilkén. Elindult Dél-Magyarország felé megélhetést keresni. Különben is Bilkén kívül mást is szeretett volna látni a világból. Gyönyörű bariton énekhangja volt és nagy hébertudása. Ezért úgy gondolta, ha talál megfelelő helyet mint kántor, előimádkozó, akkor le fog telepedni. Ki tudja, mennyi vándorlás és keresés után egyszer csak Zentára érkezett. Bizonyára valaki irányította a rabbi házába. A kapufán ott volt a mezüze, a jel, hogy minden zsidó betérhet. Benyitott tehát Günz Simon rabbi házába. A szokott üdvözléssel fogadták, megvendégelték, és jó tanácsokat is kapott a bölcs rabbittól. Valahogy észrevette, hogy van a házban egy szép zöld szemű, fekete hajú fiatal lány, hogy, hogy nem, de elég gyakran vezetett az útja Zenta felé, és ilyenkor mindig bekopogott a rabbi házába. Természetesen soha nem szólt egy szót sem a zöld szemű kislányhoz, sőt úgy tett, mintha észre sem vette volna a kis Blumelét. Ezt a szigorú vallási törvények így kívánták. Egy időben aztán túlságosan gyakran jelent meg a házban. Anya a verandán varrogatott Riza tantéval, a húgával. Egyszer csak Riza hangosan felkiált: „Nahát, odanézz, ez a Gelbmann már megint itt van.” A kislányon nagy ijedtség szaladt végig, és erős szívdobogást kapott. Megérezte, hogy sorsa el van döntve. Abban az időben a leányt nem kérdezték. A családfő, az apa akarata szerint dőlt el a sorsa. Valóban lánykérés történt. Az ifjú jött bejelenteni, hogy Mélykúton sikerült állást találnia, szeretne mielőbb megnősülni, hogy asszonyt vigyen a szolgálati lakásba. A lányt megkapta. Esküvő után Mélykútra költöztek, s egy év múlva megszületett első gyermekük, egy kislány, Etelkának nevezték el. A megélhetés nagyon sovány volt, ezért igyekeztek jobb állást találni. Így kerültek Óbecsére. Második gyermekük is itt született. Ismét kislány lett, a szép Flóra nevet kapta. Még Óbecsén laktak, amikor a harmadik kislányuk, Boriska is megszületett. Bizony, az öttagú családnak nehezebb lett az élete, de hát oly fiatalok voltak. Kerestek és találtak jobb helyet, jobb körülményeket, ahol végleg megtelepedtek, ez a hely Törökkanizsa volt. Ez lett a családi fészek, és itt zajlott le a Gelbmann család története.

Édesanyám

Zentán született 1863-ban mint Günz Simon rabbi leánya. Neve Günz Bettina, de több más iratban mint Günz Berta szerepel, az életben azonban mindenki Bettinek ismerte. Sajnos, semmit nem tudok gyermekkoráról, azonkívül, hogy édesanyja korán elhalt, apja újránősült. Két féltestvére született ebből a házasságból. Valószínű, hogy

semmi különös élménye nem volt házasságáig, vagyis 18 éves koráig. A rendkívül puritán, vallásos zsidó környezetben ez nem lehetett másképp. Egy nagy családban minden a szűk családban és a rokonságban történik. Esküvők, születések és a szomorúságok egyaránt. Anyámnak öt testvérével, egy nővére és két fiatalabb féltestvére volt. Nemcsak népes, de tekintélyes zsidó családnak számított a családjuk. Nagypja, Günz Ábrahám is már abban a házban élt, és közismert, nagy tudású rabbi volt. Anya testvérei, a nagybácsik és Panni néni voltak a mi vérrokonaink. Ma azonban, különösen én, a legfiatalabb a családban a bácsikat és a feleségüket már nem ismerem, de annál inkább gyermekeiket, a kedves első unokatestvéreinket, akikhez igazi rokoni szeretet fűzött mindannyiunkat. A bácsik túlságosan szétszéledtek már Zentáról.

A Gelbmann család

A Gelbmann család élete mindvégig Törökkanizsán folytatódott. Miután szüleim házasságától számítva, beleértve a bébiéveket, amikor még nem marad meg semmi emlék, 23–24 év múltán tudok visszaemlékezni a családban történetekre, részben a saját emlékfoszlányaim epizódjaira korai gyermekéveimnek, ugyanis ennyivel későbbben születtem én, a már nem várt kilencedik gyermek. Történetüket tehát csak a legendává vált családi elbeszélés, a sokszor emlegetett események és a családban fennmaradt és többször ismételt mondások, no meg a később is megmaradt tények alapján tudom elmesélni.

Hogyan telt el a két évtized családomban nélkülem? Apám nagy szorgalmával és ügyességével igyekezett családjá megélhetésén javítani. Anyám egymás után szülte a gyerekeket, öt fiút, úgy következtek, mint az orgonásip. Ezekre mosni, főzni, ápolni, szeretgetni és aggódni értük, csak erre volt ideje. Mikor már kicsit nagyobbak voltak, többféle otthon végezhető kis háziiparral segítette a háztartást. Mikor én megszülettem, már eléggé bevezetett előnyomdája volt. Szerencsére apa is nagyon ügyes volt, és különös műszaki tehetséggel volt megáldva. Ha valakinek elromlott az órája, fali-, zseb- vagy karóra, ő meg tudta javítani. A faluban nem volt órásmester, így érthető, hogy az emberek ezt szájról szájra adták. Ugyanígy javította az elromlott varrógépeket is. Rövidesen ezermesternek nevezték. Mikor érte el, hogy üzletet nyisson a sok év alatt, nem tudom, mert amikor én születtem, mindez már megvolt. Valószínűleg lassan fejlesztette ideig, a főutcán volt egy üzlete órásműhellyel. Az üzletben kapható volt óra, ékszer, gramofon, varrógép és bicikli. Áru nem volt sok, csak a helyi igényeknek megfelelő. Az ékszerek párgrammosak, főként jeggyűrűk. Ízléses kirakatban, fekete bársony tokban a színes kövecskék, fülbevalók. Nagyon szerettem nézegetni ezeket a csecsebecskéket. A nagy tölcserű gramofon a pulton néha megszólalt. Ilyenkor a kíváncsi járókelők megálltak az üzlet előtt. A bicikli akkoriban még nagy luxus volt, kevesen használták. Az üzleti tevékenység apát nem akadályozta a hivatásában. Mint kántor és előimádkozó került ide, és évek múlva végezte a papi teendőket is. Ő végzett minden esketési szertartást és temetést, azonkívül az elemi iskolában a hittant tanította. Egy személyben volt kántor és rabbi. A zsidó ünnepeken persze zárva volt az üzlet. Már pénteken délben bezárt, és várta, összejön-e a mindre a tíz zsidó férfi, hogy megtarthassák a péntek esti istentiszteletet. Bizony, előfordult, hogy nem jött össze, de a nagy ünnepekre mindig tele volt a templom. Néha bizony ilyen alkalmakkor még a hatóságok is eljöttek. Apám ilyenkor szép beszédet mondott. A zsidóság főleg kereskedőkből állott. Volt pár iparos is, de volt köztük orvos, ügyvéd, bankigazgató, járásbíró, urasági intéző és még egy nagybirtokos is, de bárkik és bármik voltak, akkor még nem sejtették, hogy mi lesz a sorsuk.

Szerencsére pont akkoriban, amikor a három Gelbmann lány középiskolás korú lett, egy Fried nevű nagyszerű zsidó tanító magániskolát nyitott, így a középiskolát mind a három nővérem el tudta végezni. Nagyon nagy szó volt ez, és tökéletesen elég műveltség egy lány részére abban az időben.

Flóra a középiskola után is tanult varrni, csodás munkák kerültek ki a kezéből, kezdve az akkor nagyon divatos gobelinhímnézéstől ennek finomabb fajtáig, a tipoenhímnézésig. Bármely munkáját, hímnészét fel lehetett ismerni, mert az „flórásos” volt. Tündérujú Flórának nevezték. Két gyönyörű darabot őrzök emlékül tőle.

Boriska, mint a mesében, a harmadik lány. Ugyanabban a Fried-iskolában végezte a középiskolát, mint a nővérei. Több kis kedves története maradt ebből az időből. Egyet elmesélt nekem, s ezt emlékfüzetemben megőrköttem.

Egyszer valami tanfelügyelőt vártak az iskolába, és a tanár úr izgatott volt. Előre megmondta egypár tanítványának, hogy felelettni fogja, és azt is, hogy mit fog kérdezni. Ezek között volt a mi Boriskánk is. A vendég megérkezett, történelemóra volt. A tanár felszólítja: Gelbmann Borbála. Boriska feláll, és elkiáltja magát: Nagy Lajos. Nem várta még, míg kérdezik. A tanár vörös, a vendég nevet. Zavarában csak makogni tud a vendég által feltett újabb kérdésre.

Boriska tizennyolc éves korában ment férjhez. Első férjét csak emlegetni hallottam: „Szegény boldogult Gábor”, de ezt nagyon sokszor és nagyon sokáig hallottam említeni. Azt sem tudom, miről folyt a beszélgetés, de ez újra és újra megütötte a fületem. Szomorú és rövid történetük a következő:

Gábor, Panni néni fia, befejezte az egyetemi tanulmányait – jogot végzett –, nyaralni jött Kanizsára Betti nagynénjéhez. Itt megszerette a közben nagylánnyá serdült, kék szemű, szőke szép kis Boriskát, és Boriska is őt. A kölcsönös nagy szerelmükből rövidesen boldog házasság lett. A helybeli közjegyzőnél jó állást kapott. Ezt ideiglenesnek tervezték, amíg Gábor Kanizsán ügyvédi irodát nyit, közbejött azonban a pusztító tüdővész, a fiatalság réme, amely abban az időben aratott. Így Boriskánk kétévi házasság után, húszéves korában özvegyen hazakerült. Flóra még lány volt, ő pedig gyászoló özvegy.

Panni néni Boriska édesanyjának a testvére volt. Felejtani és bekapcsolódni a lánykori életbe nem tudott. Jövőjére gondolni sem mert, de apa gondolt. Éppen eladó volt egy jól menő fűszerüzlet, és úgy gondolta, hogy elfoglaltsága és jövedelme lesz Boriskának. Ezt hallva, Boriska nagyon megijedt. „Jaj, csak ezt ne”, nem tudta magát fűszeresnek elképzelni. Bármit inkább, de fűszeres nem lesz. Azt mondta, bárki legyen az első kérője, férjhez megy újra. Otthon nem tud maradni. Így is történt. Pollák Ignác községi végrehajtó, 23 évvel idősebb, három gyerek apja, megözvegyült már másodszer. Mind a két ifjú feleségét az átkos tüdőbaj vitte el. Boriska ismerte régebből Pollák bácsit, családos embert, és sajnálta, amikor meghalt a felesége. Második házasságáról is tudott. Faluhelyen nem nagy a választási lehetőség zsidók között és özvegyek részére. Úgy érezte, inkább a Pollák bácsi, mint a fűszeresség. Két nagyobb lánya volt Pollák bácsinak az első házasságából, egy egészen kicsi a másodikból. Három árvát vállalt tehát magára Boriska, mikor hozzáment második férjéhez. A házasságuk után a legidősebb kislány már a benne lappangó tüdőbajtól rövidesen meghalt. Két kislánya maradt az új mamának. Bözsi, a nagyobb, akkor 9 éves lehetett. A kis Mancsi talán még kettő sem volt. Nem valószínű, hogy Boriska azt a szeretetet tudta számukra nyújtani, mint amit mi kaptunk a mi anyánktól, de nagyon gondosan nevelte, szépen öltöztette, és hajlamukhoz megfelelően taníttatta őket, amikor pedig elérkezett az ideje, mind a kettőt férjhez adta azokhoz, akiket ők választottak és szerettek.

Sokat kell emlékezmem Boriskára, tehetsége kibontakozására és sorsára. Köztem és a két kislánya között négy év korkülönbség nagyon sok volt. Bözsi már nagy iskoláslány volt, Mancsi pedig túl kicsi volt hozzám. Később azonban ez már nem számított soknak. Amikor én 12 éves és Bözsi 16 éves volt, nagyon jóban voltunk, sokat voltunk együtt, és jól megértettük egymást.

Harmadik elemista voltam. A telet még a régi házban töltöttük, de tavasszal elköltöztünk az ideiglenes lakásba, kezdődött a régi ház lebontása, és az új zsidó templom és a lakás építése számunkra, vagyis apa részére. Ez az ideiglenes lakás valóságos palota volt a régi lakásunkhoz képest. A kertes udvarból lépcső vezetett föl egy széles üvegezett folyosóra, aminek közepén egy szárnyas ajtó és három egymásba nyíló utcai parkettás szoba volt, akkor láttam csak, milyen különbség lehet lakás és lakás között. A mi régi hallszerű előszobánk, ahol étkezni szoktunk, és a konyha is földes volt. Söprés után fel kellett vízzel mázolni, elég soká száradt, s addig nem volt szabad rálépní. De hát a jót hamar meg lehet szokni. Szüleim nagyon jól érezték itt magukat. Estéknént lányaik, Flóra és Boriska jöttek férjeikkel, és nagy társas kártyapartik voltak.

A második polgári nagy változást hozott életemben, pesti diáklány lettem. Anya és Fanni néni, a nővére, egy tanévre cseréltek gyereket. Simi, a túlságosan eleven pesti csibész sok gondot okozott az elfoglalt családnak. Úgy gondolták, jót fog neki tenni egy év falun. Most került harmadik elemibe, nekem pedig szerencse, hogy Pestre mehetek iskolába. Jaj, de nagy dolog volt, mindenki irigyelt érte. Pesten a Szinyei Merse utcai polgáriba jártam. Tisztában voltam azzal, hogy a falusi iskola oktatása és Misi tanár úr után nem lesz könnyű dolgom. Más-más tanárok tanítottak egy-egy tantárgyat, ezt is meg kellett szoknom. Kezdetben a szögedi beszédömmel volt a baj. Nevettek. Nem rosszindulatból, de nagyon komikusnak találták. A család is nevetett, és igyekeztek leszoktatni. Nem ment nagyon könnyen, mert Kanizsán majdnem mindenki így beszélt, az intelligencia is. Urasan beszél, mondták egy kis megvetéssel arra, aki nem így beszélt. A család elég nagy volt a szűk kis pesti lakáshoz, a Klein családról beszéltek. De több tagját a családnak már Kubinyinak hívták. A legidősebb fiú, az orvos, aki már nem élt, ő magyarosította először a nevét. Utána a testvérek, volt, aki valóban, és aki csak használta. Ez a mi családjunkban is így volt. Először Jenő bátyám lett dr. Gergely Jenő, aztán Misi, Boriska, sőt én is. Nem voltam hivatalosan Gergely Luci, de ezt a nevet használtam. Ezután a kis kitérő után, lássuk, hova is kerültem. A lakás a Rózsa utcában volt. 1913-ban az új szép zsidó templom és az új otthon.

Közben szüleim beköltöztek a szép új lakásba, a ház modern, villaszerű volt. A templom a falu szenzációja lett. Világos színével, szép formájával ott pompázott egy parkban pázsit és díszbokrok között. Hosszúkás ablaksoraival, szép tetőzetével olyan volt, mint egy miniatűr katedrális. Belül is világosra volt festve, csak a frigyszekrény felletti félkörben volt halványkék, aranycsillagokkal. A frigyszekrény függőnye és az imaszta takarója búzakék színű bársonyból készült, elszórtan aranycsillagokkal hímezve. Távolabb egy tábla diszkréten hirdette: A törökkanizsai úriasszonyok ajándéka. A nők részére külön feljárt vezetett egy emeleti erkélyre, s egy jól fűthető kisebb terem is létezett, a téli hónapokra gondolva. Ajtaján ez állt: tanácsterem.

A mi lakásunk három szobából állt és egy nyitott terasza volt. A kétaablakos konyha a kerte nézett.

(...)

A tiszai fürdés után Boriskáékhoz mentem. Ebben az időben nagyon összebarátkoztam Bözsivel. Ahogy nőtem és kamaszodtam, a korkülönbség már nem számított annyira. Bözsi már tizenhat éves volt, szeretett és jól tudott táncolni. Én is szerettem vol-

na, de a csárdáson kívül mást nem tudtam. Bözsi boldogan vállalkozott, hogy megtaní. Ilyesmíról a nyári hőség miatt csak alkonyat felé lehetett szó. Hatalmas udvaruk volt Boriskáéknek még a régi házukban. A földes udvart cselédlányuk mindennap felseper- te, és a szokásos nyolcasokkal fel is locsolta. Itt polkázunk végig a nagy udvart, ki tudja, hányszor. Megtanultam Bözsitől a valcert, a tangót is, ami akkor jött divatba, de a leg- kedvesebb táncunk mégis a polka maradt. Sokszor ránk esteledett. Boriska sokszor ott tartott, aludjak a lányokkal, hely volt bőven.

Boriskának a szerelem nélküli házasságban a ránehezedő háztartáson, a lányok ne- velésén kívül egyhangú falusi élete semmit nem nyújtott. Csak úgy tudta elviselni, ha évente egyszer Pestre utazott pár hétre. Hazaérve pedig lehetett az emlékeken élni is- mét egy évig.

Éppen egy ilyen alkalommal aludtam náluk, amikor Boriska Pestre indult a reggeli gyorsal. Korán kelt, már minden kész volt, csak a fiákert várta, mely az állomásra vi- szí. Közben a két ablak közötti nagy tükör előtt öltözködött a lányok szobájában, ahol mi aludtunk. Velem szemben a visszaverődő arcát láttam a tükörben. Gyönyörködve néztem, hogy milyen szép. Szeme kék, mint a nefelejcs, frissen fodrászolt haja arany- szőke. Püderből és festékből mentes arca hamvas, mint az őszibarack. Már rajta volt a szép selyemharisnya, a cipő, most a fűző következett. Egyedül nehezen boldogult vele, átszólt a másik szobába: „Apja, jöjjön, kérem, segítsen felvenni a fűzőmet!” Náci bácsi becammogott. Éjjeli toalettjében nem egy szívrabló jelenség volt. Húzta-húzta a fűzőt jó szorosra, s úgy látszik, hogy Boriska rubensi formái eszébe juttattak valamit, mély hangon megszólalt: „Osztán Boris, móg ne csalj!” A tükörképből egy nagyon hamiskás mosolyt láttam Boriska arcán. Aztán így felelt: „Ígérem magának, nem fogja megtudni, hogy megcsalom.” Náci bácsi elégedetten visszament. . .

Boriska Pesten van, szórakozik, operába, színházba jár, fürdőket is vesz. Kalandja van-e, ki tudja. Kanizsán nincs senkije, nagyon vigyáz a jó hírére.

Közeledett a szünidő vége, azt hittem, ismét Pestre kerülök, szerettem volna, de másként alakult iskolalehetőségem. Egy tanárnő magániskolát nyitott elsőtől negyedi- kig polgáristáknak, fiúknak, lányoknak vegyesen. A tanulók a szegedi polgári iskolában fognak vizsgázni. Szüleim nagyon örültek ennek a lehetőségnek. Apa már meg is egye- zett a tanárnővel az elég magas tandíjban, és be is írtak már a szegedi iskolába. Gond-olatban sajnáltam, hogy így alakult, hiányozni fog Frici, az esti suttogások és neveté- sek az ágyban, a szívélyes Bella az ablaknál, no meg a szép operettek a Feld Színház- ban. De azzal vigasztaltam magam, hogy a tanulás könnyebb lesz, mint a pesti iskolá- ban. Ebben tévedtem, alig kezdődött meg a tanítás Mariska néni iskolájában, rájöttem, hogy bizony, nem lesz könnyebb. Egy nagy világos szoba volt az iskola, egy hosszú asz- talt húsz-huszonkét tanuló ült körül, de harmadik polgáristák csak hárman voltak. A velem egykorú Mélykúti Matyó és Jovanović Milenka szerb kislány. Ez a kis létszám azt eredményezte, hogy naponta felelnünk kellett Mariska néninek, és illetet figyelme- sen hallgatni a magyarázatait. Amíg a többiekkel foglalkozott, addig mi számtan- vagy írásbeli feladatot kaptunk. Minden osztállyal ez volt a módszere, negyedikesek is csak hárman voltak, másodikosok öten, a többi mind elsős volt.

Ahogy lenni szokott, általában összebarátkoztak a tanulók. Különösen barátságba kerültem egy negyedikeskel és két másodikos kislánnyal. Zsidó lány, sajnos, egyedül voltam. Egész Kanizsán vagy kisebb vagy nagylányok voltak zsidó lányok, ezért nem is volt eddig barátóm. A keresztény polgári lányokat többnyire a magyarkanizsai zárdá- ba adták, csak hétvégén jöhettek haza. A fiúk pedig, ha már taníttatták őket, inkább gimnáziumba jártak Szegedre naponta vonattal, 28 km nem sok, beérték időre az isko-

lába. Abban az időben a tanulás nem volt olyan természetes és általános, mint manapság. A kötelező nyolc általános után a keresztény szülők valamiféle mesterségre tanították a fiukat, a zsidók pedig többnyire kereskedőknek adták fiaikat, a lányoknak pedig a férjhez menés jelentette a jövőt. A hozománytól függően jelentkeztek a kérések. Ha szegény paraszt vagy napszámos volt az apa, a fiú is így folytatta, ha jómódú volt a szülő, a fiú dolgozott az apjának, és várta a juszt. Dolgoztak, gyűjtöttek, hogy még több legyen, semmiféle gép nem segítette munkájukat. Természetes volt, hogy agyon kell dolgozniuk magukat. Persze, voltak kivételek, az okos és jó tanuló fiúkra a tanító már az elemiben felfigyelt. Ha lehetett, akkor rábeszélte a szülőket, hogy taníttassák a gyereket, akkor a fiúból vagy tanító vagy pap lett. Ezek köztudott dolgok, s nálunk is ilyen volt az élet Törökkanizsán.

De ha már a kanizsai életformáról írok, nem hagyhatom ki a szerb eladó lányok életmódját, szokásait sem. Ha a nagylány eladósorba került, hozományát nyakék gyanánt viselte, az aranypénzek, a dukátok mennyisége mindjárt láthatóvá tette a lány vagyoni helyzetét. Voltak kisdukátok, nagyobbak és még nagyobbak, fekete bársonyszalagra felerősítve viselték a néha három-négy soros dukátot. A legnagyobb akkora volt, mint az ezüst ötkoronás. Szépen kiöltözve így sétáltak kettesével vagy hármassával a nagyutcán. A legények jöttek szemben velük, a lányt nézték, meg azt is, hogy hány soros a dukát a nyakán. A lányok többnyire szépek voltak, hófehér arcúak és sötét hajúak, az arcukat valamilyen növényből készült szerrel kenték, ettől lett olyan sima és hófehér. Szevacsika volt a neve ennek a szépítőszernek. Anyáról lányra szállt ennek titka, nagyon sokszor próbáltam megtudni, de olyankor mindegyik letagadta, pedig köztudott volt, hogy nasználják. Akkoriban a fehér arcbőr volt a divat az úrinők köreiben is. Ma talán meg is ijednének egy ilyen hófehér, festetlen arctól. Persze egy ilyen sokdukátos lány apja is megnézte, hogy kinek adja a lányát. A kérelhetetlen apa esetében a legény a komája vagy a cimborái segítségével ellopta a lányt, vagyis „uszkocsilta”. Többnyire más faluba vitte valamiféle rokonsághoz. Mindig akad valaki, aki a szerelem pártjára áll. Egy hét múlva visszajöttek, és szép csendben, lakodalom nélkül megesküdték. Az apa nem tehetett mást, hisz az egész falu tudta, hogy uszkocsilt a lány. Igaz-e, nem tudom, állítólag fősvény apák, bár a legény ellen nem volt kifogásuk, előre tudták, sőt úgy rendezték, hogy uszkocsiljon a lány. . . Megtakarították a kötelező nagy lagzi költségeit. . .

Végre kitavaszkodott. Közeledett a húsvét és a születésnapom. Gondolkodtam, mit is kérjek. Vártam a széderestét, mert ilyenkor szoktam a születésnapjaim kérésével kirukkolni, de ettől függetlenül is nagyon szerettem az otthoni széderestéket. Eddig azt hittem, ez minden családban szép és ünnepélyes. Persze Panni néniéknél is volt széder, de ahogy azt a férje, Illés bácsi elmormogta, elgajdolta, a többiek oda se figyeltek, csak a gombócot lesték, akkor hazagondoltam, és nagyon nagy honvágyam volt. Nálunk már az asztal megterítése is nagyon ünnepélyes volt. A selyemfényű aszúros hófehér damasztabrosz, a nagy gömbölyű tálca hímzett macesztartóval, rajta a szertartás szerinti ételek, amit enni kell, egy kis macesszal együtt kóstolni és bráchót mondani rá. Anya úgy vásárolta a húsvéti tányérokat, hogy mintásak legyenek, így nem is lehetett összetéveszteni. A csillogó poharak is más formájúak voltak, mint a máskor használt poharaink. Húsvét elmúltá után ezek mind a megszokott helyükre mentek aludni, ládájukba a padlásra. Az asztalt jó hosszúra kellett kinyitni, mert aki tehetta a családból, a fiúk közül mindig hazajött. Amikor apa szép hangján ünnepélyesen énekelni kezdte a kezdéskor szokásos áldást, állva magasra emelve a szép nagy gömbölyű macesztalát, legalább három-négy férfikéz fogta vele együtt, azután ettünk egy kis tormát, petrezsely-

met, dió–alma keveréket macesszal, és mondtuk hozzá a bráchtót. Mindegyikre, amit kellett. Bort is többször ittunk. Ilyenkor én is ihattam egy keveset. Nagyon sokáig én mondtam az Uram is tanot, vagyis a legfiatalabbnak kell megkérdezni, hogy miben különbözik az éj a többi éjszakától. A családfő ilyenkor megemlékezik őseink egyiptomi kivonulásáról ima formájában. Közben többször is bort iszunk. Ez pontosan addig tart, amíg elkészül a finom friss macesszombóc, és kezdődik a húsvéti vacsora. A vacsora kezdetén apa a macesztartóból kivesz egy réteget, és egy fehér szalvétába hajtvá eldugja a háta mögötti fehér tollpárna és a karosszék közé. Ez az afikómon, vagyis a vacsorát befejező macesz. Ezután következik az asztali áldás, és vidáman folytatódik az ima. Közben nekem ügyesen el kellett csennem az afikómont a támaszkodó családfő párnája alól, úgy, hogy ne vegye észre. Valahogy ez mindig sikerült. Valóban nem vette észre? Én mindenesetre azt hittem, vagyis már számítottam erre. Apa, befejezve a vacsorát, nyúl a háta mögé keresve a szalvétába csomagolt maceszt. Hol lehet az afikómon? Enélkül nem lehet elkezdeni a vacsora utáni imát. Hát mit kér az, aki előadja az afikómont? Ezt jó előre ki kellett spekulálni, hogy mit is fogok kérni. Mivel többnyire közel esett a születésnapom, tudtam, hogy amit most megígérnek, azt megkapom. Ebben az évben azt kértem, hogy a születésnapomra meghívhassam az iskolai barátóimot. Persze meg lett ígérve, és a széder befejeződött a vidám hád gádjá éneklésével.

Boldogan meghívtam hat kislányt és egy negyedikes fiút, Sottenhammer Laci szép szőke fiú volt. Anyukám kitett magáért a szép terítéssel az ebédlőben. Az uzsonnán egy csodálatos óriási macesztorta hatalmas sikert aratott. Volt egy modern nagy tölcsérrű gramofonunk, táncoltak, énekeltek, csak egyedül én voltam csalódott. Két kislány nem jött el. Jól tudtam, hogy miért. Ez a két lány az elit keresztény úri osztályhoz tartozott magas beosztású úriszülőkkel. Ahhoz azonban nem elég gazdagok, hogy a városban zárdában neveltesék őket. Az iskolában lehet zsidó lány is, ez ellen nem lehet védekezni, de az iskolán kívül barátokozni egy zsidó lánnyal, azt már nem. Egy olyan zsúr, amelyre meghívtak egy olyan fiút, akinek asztalos az apja, időben kell vigyázni, hova keveredik egy lány. A vendégek közül senki sem hozott semmit, pedig gondoltam, majd hoznak pár szál virágot. Ugyanis amikor meghívtam őket, külön-külön arra kértem mindenkit, nehogy hozzanak bonbont vagy csokoládét, mert nálunk húsvétkor a vallás ezt tiltja. Nem akartam úgy járni, mint óvodáskoromban, amikor apa az egy szem piros cukrot eldobta, mert homéc. Túlságosan belém rögződött az emléke.

Májusban a tanulás már nagyon nem esett jól, de Mariska néni most volt a legszigorúbb, jól fel akart bennünket készíteni a szegedi magánvizsgára. Minden tanulója jól levizsgázott, elérte fáradságának jutalmát. A szülők meg voltak elégedve, így már be is íratott bennünket a következő 1914/15-ös tanévre.

Végre elérkezett a szünidő. A délelőtti elfoglaltságom a kertben ugyanúgy fontos volt, mint tavaly.

(Folytatjuk)

DOKUMENTUM

EGY REGÉNYCIKLUS TÖRTÉNETE

DÉSI ÁBEL

1.

E vallomás és önelemzés célja, hogy bevezesse az olvasót egy regényciklus írói műhelyébe. De a szépirodalmi és elméleti művek mögött (legalább részben) fel kell tárni egy életút fájalmát is. Ez a kísértő és provokáló élet nemcsak létrehozta a könyvek sorát, de ugyanakkor meg is gátolta azok megjelenését és kellő befogadását.

Az élet megadta a lehetőséget, hogy az emberek seregét megismerjem, átéljem az emberi lét minden fontos élményét és kínját, megpróbáltatását, és tanulságait. Ez a pokoljárás megadta az írói lét legfontosabb részét, az élmények, tanulságok és fájdalmas felismerések világát. (És ez a világ, amelyet átéltem és megszenvedtem, jó néhány író számára elég volna az életművek létrehozására.)

És ezért rettenetes árat fizettem. Majdnem belerokkantam e sok borzalomba. Még ma sem értem, hogyan sikerült mégis életben maradnom, és hogyan sikerült megőrizni józan, logikus gondolkodásomat még akkor is, amikor az ideg-összeroppanások, depressziók, mániák, félelmek, gátlások világában éltem.

Egész életemet átjárta a halálélmény. Mások halála, környezetemben élő emberek halála és végül a saját pokoljárásom, amely végül is tizenkét találkozást adott meg a közeli halál pillanatával.

Négyyszer voltam súlyos beteg, és csak a véletlen és szerencse óvott meg a haláltól. És közben láthattam, hogy azok, akik mellettem feküdnek, sorra távoznak el az életből. Háromszor kíséreltem meg öngyilkosságot, és mégis életben maradtam. Háromszor volt súlyos közlekedési balesetem. És közben csak néhány centiméter választott el a haláltól. Két alkalommal mások akartak megölni, de itt is a pár centiméter megóvott. Átlótták a sapkámat, kilyukasztották a kigombolt kabátomat. De én megúsztam sebesülés nélkül.

És ehhez az élethez hozzátartoztak a lidérces álmok, sejtések és félig-éber félig-álmom látomások is. És ez a lidérces világ a tényleges életből, a megélt szenvedésből táplálkozott. És ezt csak az tudja megérteni, aki hosszú éveken át hasonló világban élt.

Több mint egy évtizeden át kísértettek az iszonyú rémálmok arról, hogy jönnek értem és visznek. Máris ott vagyok, és újraélem a régi borzalmakat. Újra fogoly vagyok a börtönben, az internálótáborban újra keresnek és üldöznek, és én menekülök, menekülök és végül is elfognak. (Ezeket az élményeket két regényemben is feldolgoztam.)

Kísérletli nyúl voltam egy bolond doktor kezében, aki rajtam akarta kipróbálni a kü-

lönleges emberkínzások és gyógyító eljárások új lehetőségét. És ettől is csak az mentett meg, hogy ez az orvos sürgősen külföldre utazott valami tanulmányútra, és aki utána jött, az megértő és jószágos ember volt, aki végül is megmentett. Bőséges tapasztalatom van az elektrosokk-kísérletekből. (Két kórházban is átéltem ezt.) A felgyorsított inzulinkúrát is megismertem. Az ápolónő a kezében tartotta az életmentő szőlőcukor-injekciót az inzulinkúra utolsó szakaszában. Kint állt a folyosón, és fecsegett egy másik nővérrel. Én pedig lassan elvesztettem az eszméletemet, és ha csak néhány másodpercet késik, akkor már nem ébredek fel. De az utolsó pillanatban észhez kapott, és valószínűleg beugrott a szobámba, és rémülten felkiáltott: Istenem, elkések! Ma is hallom rémült sikoltását. Mert hirtelen, a fecsegés közben döbbsent rá: hogyha elkések, akkor én ott nyomban meghalok.

Láttam az elektrosokk kábulatában levő embert, aki olyan volt, mint egy rémült álmában meghalt ember. A hatalmas termetű ápoló a vállára vette, és cipelte a folyosón. Hallottam a legborzalmasabb emberi ordítást, amit el lehet képzelni. Később tudtam meg, hogy a gerinccsapolás a legborzalmasabb fájdalom forrása lehet, ha ezt nem a legnagyobb szakértelem és elővigyázatosság kíséri.

Éjjelenként arra ébredtem, hogy a mellettem levő szobában valaki borzalmasan felordít, majd sír és könyörög és jajgat. Az egyik katona rálépett az aknára, és mind a két lábát elvesztette, és a fájdalmai minden éjjel kiújultak.

Voltak időszakok, amikor azt hittem, hogy vagy megőrülök teljesen, vagy öngyilkos leszek. Máskor pedig azt latolgattam, hogy vajon engem fognak-e megölni, vagy én ölök meg valakit.

És énvelem történt meg mindez, akinek nem sikerült még egy csirkét sem levágni. A legnagyobb állat, amelyet megöltem, egy svábbogár volt.

Édesanyám súlyos beteg volt. Tüdőbajos, és depresszióra hajlamos. Meg akarta rövidíteni a szenvedéseit, és felakasztotta magát a kályha csücskére kötött kötélre. Én, amikor ezt megláttam, elkezdtem ordítani és jajgatni. Beszaladt a szomszédasszony, és anyámat levágta a kötélről. Anyám még élt néhány hónapig utána. (Ezt is megírtam egyik regényemben.)

Öregapám agyvérzést kapott, tehetetlenül feküdt az ágyban, és úgy kellett etetni, mert sem beszélni, sem enni nem tudott már. Így feküdt vagy három hónapig, amikor meghalt. Mi, gyerekek bementünk a szobába, és csak néztük. Nem értettük, hogy ez mit jelent. Bejött az öreganyám és egy másik asszony, és jajgatni kezdtek. Öregapám ezt már nem hallotta. Néha nyöszörgött valamit, mint egy sebzett kis állat.

Mellettem fekszik az egyik rabtársam. Tífuszt kapott, mint én. Vacog a lázban, és összevissza beszél. Én átölelem, és én is mindenféle bolond és érthetetlen dolgot motyogok neki is, magamnak is. Egyszer csak azt veszem észre, hogy nem mozdul. A feje és a karja leesik. Én rázom-rázom, és üvöltözök valamit.

A barakkban a többiek is üvöltöznek. A halál itt van közöttünk, és a mi szánkunk át, az üvöltéseinken át üzen a világnak.

És én is ordítok:

„Ó, Istenem, élek-e még, élek-e még?! Élek-e még?! Így kell meghalnom, és csak huszonegy éves vagyok!”

Visszatér néha ez a borzalmas kép az álmaimba. És sok írásomban is ott van ez a halál és börtön, a barakk, a kórház és kaszánya és a koplalás, a kóborlás és az inséges élet.

És ezzel a világgal, ezzel az élettel kell élnem most és mindörökké! Ebből az emberi sorsból, ebből az emberi létből már nem tudok szabadulni.

Vajon megment-e az irodalom az élet e poklából?

Milyen rettenetes árat fizettem az írói világomért! És mindezt életem 25. évéig kellett átélnem, tíz év alatt.

És most, amikor ezt írom, 63 éves vagyok. És mögöttem van nemcsak egy borzalmas élet, hanem ennek eredményeként egy hatalmas életmű is. És ez körülbelül 30 (harminc kötet) könyvet jelent! A magyar irodalom eddigi tanúságai szerint, ha egy író megéri a hatodik évtizedet, akkor az életművét nemcsak megírta és kiadta, hanem ezért bizonyos elismerést, és megértést is kapott. De a legtöbb író ezt meg sem érte, mert még e kor előtt meghalt.

Nekem a sors megadta azt a lehetőséget, hogy sikerült 63 évet élni idáig. És ezalatt megírhattam ezt a harminckötetnyi regényt, kisregényt, novellát, verset, színdarabot, filozófiai, szociológiai, esztétikai tanulmányt és monográfiákat.

Ezt tehát megírhattam.

De a kiadókhöz, szerkesztőkhöz nem volt szerencsém. Hiába voltak a művekről jó recenziók, szerződések, jó szerkesztők. E művek nem jutottak el az olvasóhoz!

Mit mondjak erről?

Rossz helyen és rossz időben éltem. Nem volt szerencsém a kortársakhoz. A kiadók, szerkesztők és egyéb kiadói munkatársak világában olyan dolgok történtek velem, amelyek szinte elképzelhetetlenek más írók esetében. Hiszen a környezetünkben van jó néhány író, akinek az elmúlt években sikerült húsz, huszonöt, sőt harminc könyvet is kiadnia minden nehézség és probléma nélkül. Ez lehetséges volt és természetes is az itteni protokollok és menetrendek szerint. De ha énrólam volt szó, akkor minden megváltozott. A lehetséges dolgok lehetetlenné váltak. A művek nem jelentek meg, vagy elvesztek, vagy pedig a szerkesztő magával vitte vagy elvesztette őket.

És mikor néha-néha egy-egy külföldi barátomnak mindezt elmeséltem, az emberek egyszerűen nem akarták elhinni, hogy ez lehetséges. Mert nekem az elmúlt 25 évben csak egy könyvem jelent meg.

Sajnos, énnálam ez lehetséges. Mások mindig szerencsésebbek!

Az eddig megjelent három kis verseskötet és a kötetbe gyűjtött négy kisregény elférne egy 400 oldalas könyvben. Ez tehát az én 40 éves aktív irodalmi tevékenységemnek az eredménye.

Ha az életemet és irodalmi tevékenységemet újra meg újra átgondolom, akkor csak azt mondhatom (sajnos, minden túlzás nélkül), hogy egy fantazmagorikus világban éltem eddig, ahol a lehetséges lehetetlenné vált mindig, és a lehetetlen mindennapi dolog volt. És ha egy író ilyen életet él, és így él, akkor kinek tegye fel a kérdést egy ilyen élet értelméről.

A barátok ellenségek. Az ellenségek néha segítenek is abban, hogy kijózanodjunk az életből. A kiadók azért vannak, hogy lehetetlenné tegyék egy író életét. A szerkesztők inkvizítorok és cenzorok. Az irodalom értő tudósai és kritikusai elnéznek az ember feje felett. Aki szenved, és akit évtizedeken át megaláznak és kiűznek az irodalmi életből, az nem létezik. Ami pedig nincs, arról nem is lehet beszélni. És minek is bajlódjanak a nyugodt és rendezett életet élő emberek azzal, akinek az egész élete ilyen képtelen világ. A mélyen tisztelt okos és finom polgárok megható előadásokat tartanak a régi irodalom sorsáról, és arról, hogy ez vagy az az író mennyit szenvedett, és hogy nem értették meg a kortársak. És ez nagyon is hasznos dolog. Az irodalom szakértőinek szépen, okosan és meghatóan kell beszélni a klasszikus példákról.

De ehhez hozzátartozik az is, hogy az élő kortársakat pokolra kell küldeni. Minél

többet szenvednek, annál értékesebb műveket fognak írni az emberi szenvedésről. És ez jó dolog is. Különösen, ha az író halála után jelennek meg e művek egy kulturális örökség értékeiként.

Így hát én is remélhetem, hogy két vagy három vagy négy évtizeddel a halálom után a mostani irodalomszakértők unokái vagy dédunokái talán felfedezik valamelyik kéziratot valamelyik padlásán, és meghitt szomorú emlékezéseket gyűjtenek a sorsomról. A leendő professorok néhány évtized múlva ugyanolyan meghitt és komoly előadásokat fognak tartani rólam és más társaimról, mint amilyeneket a mostani tudósok tartanak, tegyék fel, József Attiláról, Kassákról és más problematikus művészekről.

A remény is egyszer megérkezik. Postai utánvétellel. Post mortem és kellő történelmi távlatú késéssel.

Lehet erről keseregni és ironizálni, de aki ezt átéli, az jól tudja, hogy az írói tudat milyen midennapi pokol lehet. Csak fel kell tenni a kérdést, hogy miért is élek én, és hogyan is élek én a kortársak között.

És miközben ezt írom, csak az jut eszembe, hogy vajon ennek az írásnak mi is lesz a sorsa. Vajon megjelenik-e mint utószó az első regénytrilógiám végén, ahová szántam már évekkal ezelőtt, amikor a kiadónak átadtam ezt a háromkötetes regénysort. És az is meglehet, hogy még folyóiratban sem jelenik meg!

És ha jóindulatúlag megígérik a közlést, akkor ez mit jelent. Hány évi várakozást és milyen cenzúrázást és a csonka megjelenésnek milyen kicsire adagolt folytatásos közlését.

Most tehát, amikor ebben az írásban számot vetek eddigi életemmel és megírt műveimmel, most tehát magam sem tudom, hogy miért is éltem, és mi értelme volt négy évtizedig végigszenvedni ezt az irodalmat. Egész életem e téren a kudarcok és megáztatások sorozata volt.

Úgy érzem, hogy most az életem vége felé jó volna néhány könyvem sorsát elrendezni. De ha meg is próbálok valamit, az ígéretes kezdet és a sok jóindulat és a megkötött szerződések és jó recenziók mellett is mindez kudarcba fullad.

Abszurd világban élek, és nem tudom, miért van ez, és meddig tart ez. Úgy érzem magamat, mint az, aki két ajtó közé szorult, és nem tud se bemenni, se kijönni.

Bemenni nem tudok, mert bezárták elöttem az ajtót. Kijönni sem tudok, mert kívülről is bezárták az ajtót. Ez a belső emigráció immár huszonöt éve tart, és nem tudom, megérem-e valaha is még egy könyvem megjelenését.

Ez hát a mai helyzetem, és ebből kiindulva, ebből nézve tudok csak beszámolni a megírt és kiadásra váró regények, tanulmányok és monográfiák sorsáról.

Mögöttem ott van a magány és a csend és a ködbe vesző tájak és a bizonytalan reggelek.

Hol vagyok én, és mi történik e világban körülöttem?

Nem értem ezt a világot, és nem értem az életemet. Az a világ az értelmetlen és érthetetlen dolgok bizonytalan távlatában helyezkedik el. Nem tudom, a tér és az idő milyen meghatározása illik e helyzethez. Itt az abszurd filozófiát, az elidegenedést, a tragikus létet, a halálfilozófiát nem kell kigondolni és könyvélményekből preparálni. Én e világban élek tízéves korom óta, és ez bizony nálam több mint fél évszázadot jelent.

Hogyan lehet fél évszázadot egy ilyen világban leélni, és ezt irodalomként és valamilyen elmélkedő és kérdező műfajban kérdezni és kérdéssé tenni?

Életem drámája préselteti ki belőlem a gondolkodásra törekvő kérdést és keserű ketyt.

A filozófia mindig is a lét tragikumából jött létre. Ahol az élet szép és jó és igazságos, és az emberek boldogok, ott nem jön és nem is jöhet létre a filozófia. Aki boldog és elégedett, az nem kérdez, az nem kételkedik, az nem érzi át létének tragikumát. A boldog ember lusta és elégedett, nem kérdez és nem kesereg, csak boldogan bólogat, és azt hiszi, hogy ez jó, és elég is így.

Ez tehát a kiindulópont.

Menjünk az évek és események mélyére!

2.

Az irodalom és a könyvek világa apám kocsmájával kezdődött. Tízéves voltam, amikor édesanyám meghalt 1939 januárjában. Utána apám megdősült, és mostohaanyám megtakarított pénzből egy kocsmát nyitott. Ez a kocsmá 1939 tavaszától 1946 késő őszeig, illetve az év végéig tartott.

Ez a kocsmá volt az én világom nyolc évig. Itt olvastam, tanultam, nézelődtem, figyeltem az embereket. És persze segítettem a szüleimnek poharat mosni, letörölni az asztalt, kiszolgálni a vendégeket, elvinni az asztalról a poharakat stb.

A kocsmá mellett levő lakásba csak este térhettem be, amikor aludni mentünk. Ha sokáig volt a kocsmá nyitva, akkor én úgy tíz óra tájban elmehettem aludni.

Tízéves koromig gyerekek számítottam magamat. Meséket és kalandregényeket olvastam. Legkedvesebb gyermekkori olvasmányaim Andersen meséi voltak. Később jöttek a Grimm-mesék. És utána a híres Bórharisnya-történetek az indiánokról. Akkoriban sok filmet is láttam az indiánokról és a vadnyugati életről.

Ez akkor nagyon tetszett.

Később, talán tizenegy éves koromban, elkezdtem bűnügyi regényeket olvasni. Egyik kedves olvasmányom Conan Doyle A sátán kutyája című regénye volt. Ezt filmen is láttam több változatban is. Másik kedvenc olvasmányom a Monte-Christo grófja volt. Ezt több filmen is láttam. A három testőrt is ekkor, tizenkét vagy tizenhárom éves koromban olvastam. A költészetet nem szerettem, csak az izgalmas, érdekes és fantasztikus könyveket.

Olvastam akkoriban valami fantasztikus könyveket a fáraók átkáról, távol-keleti rejtelmekről és hasonlókát.

Magam sem tudom, mikor és hogyan ismertem meg a költészetet, és hogyan szerettem meg a verseket. Ez talán tizenhárom vagy tizennégy éves korom táján történhetett.

Első versemet Berzsenyi Dániel provokálta ki belőlem 1943 tavaszán. Később megismertem és nagyon megszerettem Vörösmarty verseit is. Ma sem tudom megérteni és megmagyarázni magamnak, hogy ekkor és ilyen korán miért szerettem Berzsenyit és Vörösmartyt, és miért volt tőlem teljesen idegen Petőfi és Arany János. És miért nem tudtam sohasem elviselni például Jókai Mór regényeit.

Életem döntő fordulata 1944 tavaszán következett be. A német csapatok március végén megszállták az országot, és ekkor megszűnt a tanítás is. Az iskolába a német katonaság költözött. Én a nyári és őszi hónapokat olvasással töltöttem. Még az év elején megvettem Szerb Antal két irodalomtörténetét és Babits európai irodalomtörténetét. Ezeket olvastam és tanultam szorgalmasan.

Az első nagy élményem Dosztojevszkij regényeinek a világa volt. És hozzá olvashattam néhány jó könyvet is életéről és műveiről. Merezkovszkij, Troyat, és Vatai László könyvei voltak akkor a kalauzaim.

Eszttékai kalauzom Sík Sándor háromkötetes Esztétikája volt, és ma is hálásan gondolok az ő okos és művészi ihletésű művére. A filozófia világába Halasy-Nagy József könyvei vezettek be. Később olvastam Pauler Ákos és Brandenstein Béla könyveit. És volt egy igen népszerű és akkor közkedvelt könyvem is, Will Durant A gondolat hősei című nagy könyve, amelyet Benedek Marcell fordított magyarra.

Dosztojevszkij könyvei után a másik irodalmi nagymesterem Stendhal volt, két nagyregénye és a szerelemről frott könyve kedvenc olvasmányom volt.

Ekkor fedeztem fel magamnak, éppen Szerb Antal nyomán, Nietzsche és Freud műveit. Apám kocsmájába eljárt egy zsidó zenetanár, aki mind a két új élményemet helyeselte, és sokat mesélt arról, hogy ő egykor Bécsben még hallgatta is Freud előadásait. Ez a világlárá és kőborló hajlamú ember mindenütt ott volt, ahonnan később meg kellett szöknie. De közben figyelte a világot, váltogatta a feleségeit és szeretőit, és szerette a zenét és a filozófiát. Ő volt kedvenc tanítóm a zene, a filozófia és sok irodalmi kérdésben.

Első versemet 1943 tavaszán írtam, és pár hónap múlva naplót vezettem, és a könyvekről szóló jegyzeteimet és észrevételeimet írtam. A novellaszerű történetek és fantasztikus álmódosítások sora következett.

De az 1944-es év megnyitotta számomra az igazi irodalom, a filozófia és a zene felé vezető utat is.

Zenetanárom sokat beszélt két kedvencéről, Beethoven és Verdi műveiről. És ez nem is volt rossz kezdet! A rádióban mindig szólt a zene, és mindig volt valamilyen részlet Verdi operáiból. Beethoven zenéjét is sűrűn közvetítették. És én, ha erről faggattam a zenetanárt, tőle igen jó tájékoztatást kaptam.

A szabadkai könyvtár igazgatója (1941 és 1944 között) sokat segített az irodalmi tájékozódás dolgában. Ő főleg a népi írók, elsősorban Illyés Gyula és Németh László művére hívta fel a figyelmemet.

Utazásom az irodalom világában tíz évig tartott. Tízévi utazás után értem el az első közlések és elismerések világába. Amikor 1953 tavaszán megjelentek első verseim, novelláim és később kritikáim, akkor már az életben is megjártam néhány poklot.

1944 és 1954 között tehát sorra jöttek a kalandok, megpróbáltatások, poklok és tisztítótüzek. Sorrendben így: katonaság, újságírás, újra iskola, magyarországi portyázás, mindenes munka, nyomdászmunka, első börtön tiltott határátlépés miatt, majd kazánfűtő a konzervgyárban. Utána újra iskola Belgrádban. Majd letartóztatás után négyévi internálás a hírhedt Goli otok szigeten. Amikor 1952 karácsonyán hazajöttem, azt hittem, hogy most nyugodt lesz az életem. De fél év múlva behívtak katonának, hogy le szolgáljam a maradék egy évetem. A katonaságnál kitört rajtam a lappangó félelmek és iszonyatok láza, és a zágrábi katonai kórház idegosztályán végeztem. Ott voltam két hónapig, és onnan engedtek haza.

Két év múlva újra bevonultam a kórházba, ezúttal a belgrádi legfőbb katonai kórházba, és ott megkaptam a végleges felmentésem a katonai szolgálat alól. Eközben jól megszurkáltak, és itt is kipróbálták rajtam újra az elektrosokkot és inzulinúrát.

Az egyik jókedvű orvosom megkérdezte tőlem, hogy mi a foglalkozásom. Én azt mondtam, hogy költő vagyok és író. Megjelentek a verseim és novelláim. Ő azt mondta, hogy a bolond költők és írók hasznos emberek, és nekik meg van bocsátva egy kis bolondság.

Öt éven át, 1955 és 1960 között a 7 Nap honoráris munkatársa voltam, 1960 januárjától pedig havifizetéses állandó munkatársuk lettem. Újságcikkeket írtam könyvekről,

filmekről, kulturális eseményekről, a verseket és novellákat pedig külön fizették mint szépirodalmi munkát. Most végre több könyvet vehettem, és még rendes ebédre is jutott egy kis pénz.

A következő évben, 1961-ben kiadták első verseskönyvemet. Elég szerencsétlen körülmények között. A kiadó kerete az volt, hogy csak ötszáz sor mehet a kötetbe. Így hát két kötet anyagából egy fél kötet versem jelent meg. Az első honoráriumból vettem magamnak egy nadrágot, egy könyvet és maradt még pénzem egy szendvicssre is.

Amikor 1961-ben megjelent az első verseskötetem, akkor én 32 éves voltam. Ebben az életkorban halt meg József Attila. Ha én 32 évesen halok meg, akkor bizony semmi sem marad mögöttem, ami érdekes vagy érdemes mű lehetne.

A következő évben kezdtem el azokat a regényeket írni, amelyek később megjelentek, illetve a kiadásra szánt művek közé kerültek. Ekkor írtam a *Villanás és kód* című kisregényemet, amely tíz év múlva, 1971-ben a Hídban megjelent, és később a kötetembe is belekerült. Utána írtam a *Boldogtalan tudat* című kisregényemet, amely ugyancsak tíz év múlva, 1972-ben jelent meg a Hídban. Később a *Félelem és fájdalom* című kötetembe került.

Első nagyobb és igényesebb regényemet apám kocsmájáról ekkor kezdtem el írni. De ez a munka több mint húsz évembe került, mert a regénynek négy vagy öt változatát írtam meg kisebb-nagyobb szünetekkel, közben pedig más munkát, más regényeket is írtam.

A hatvanas években barátkoztam meg a belgrádi, majd a zágrábi egyetem filozófusaival. Írtam néhány cikket a könyveikről. Fordítottam tőlük néhány kisebb tanulmányt, és minden héten Belgrádba utaztam, hogy valamelyikkel az egyetemen vagy a lakásán találkozjak. Több mint egy évtizeden át a hetvenes évek közepéig így jártam Belgrádba minden héten egyszer, és az egyetem tájékán volt vagy 6–8 barátom, akiknél új otthonra és műhelyre leltem.

Az ő hatásukra írtam meg első filozófiai művemet szerb nyelven *Vreme a humanitet* (Idő és humanitás) címmel. Ennek a műnek az utolsó fejezete meg is jelent szerb nyelven a *Filozofia* című folyóirat 1968. évi számában.

Amikor 1968-ban kirobbant az egyetemen a diáklázadás, majdnem mindennap ott voltam az egyetemen vagy a környékén. Ezek az események akkor is, később is nagy hatással voltak rám.

A filozófia iránti nagy és régi szerelmem ekkor teljes fényben ragyogott, és ez világitotta meg minden utamat és szándékomat. Ez a jugoszláv Praxis-filozófia korszaka. És én is ebben a környezetben, ebben a légkörben éltem, és ebben a szellemben fogalmaztam meg a *Marxizmus ma* című kis könyvemet, amely 1968-ban jelent meg a 7 Napban (körülbelül 100 gépelt oldalnyi tanulmány cikksorozat formában).

A diáklázadások elfojtása egész Európában tragikus esemény volt. És ezt tetézte be az is, hogy a „prágai tavasz”-t is elfojtották az orosz tankok.

Ezekben az években írtam meg tetralógiámat. Az én írói világomat, a filozófiát, az építészmérnök világát és végül a festő tragédiáját foglalta össze ez a négy kötet.

Az első két kötetet 1970 decemberében adtam át a Forum Kiadónak. Az első kötet elvesztett, a második kötet tízévi huzavona után nyomdába ment. De a kötet lektora a saját kedvére és tőlem teljesen függetlenül a maga szakállára e regényből kidobott 140 oldalt, és ezt az erősen megcsonkított szöveget szedték ki, majd tördelték be. Én az utolsó pillanatban fedeztem fel ezt. A nyomást leállították, a szedést szétdobták. Így hát az a két regényem tönkrement.

A harmadik és negyedik kötetet ezután már nem is adhattam át a kiadónak.

A hetvenes évek első felében írtam meg A regény filozófiája című nagymonográfiámnak első és második változatát.

Utána kezdtem hozzá első és második regénytrilógiámhoz, és a nyolcvanas években írtam meg és közöltem folytatásokban a 7 Napban a mindennapi életről és a szépség utópiájáról szóló könyvemet.

Életutam és műveim sorának ez a kronologikus vázlata.

Próbáljuk meg e művek tartalmi és szerkezeti felvázolását.

3.

Első nagyobb regényírói kísérletként elképzelt regénykompozíciómat a hatvanas évek közepén vázoltam fel. E négykötetes sorozatot regénytetralógiának képzeltem el, ahol az író, a filozófus, az építész városrendező és a festő életét és problémáját vetetem fel. Az első két kötet az író és a filozófus kérdését többé-kevésbé önéletrajzi kérdésként vetette fel. Az író személyében a magam írói sorsát és kételyeit örökötettem meg. Az író lelkivilága és írói gondjai teljes egészében az én világom. De egyes cselekmények és mellékszereplők az írói képzelet alkotásai. A regény címe is ezt a válságból való szabadulást és ébredést fejezi ki. A valóság ébredése az író tudatában jelenik meg mint a friss tavaszi hajnal.

A regény egy negyvenéves íróról szól. Én is a regény megírásának idején ezekben az években jártam. Az én írói világom tehát itt szólalt meg első ízben mint egy többé-kevésbé nyílt írói vallomás és önéletrajzi jellegű esszéregény az íróról.

E regény párja a filozófusról szóló mű, a *Feledés kalandjai*. E regényben írói életemnek a másik oldalát, a filozófust írtam meg. De itt sokkal kevesebb az önéletrajzi elem, annál nagyobb azonban az eszméi és lélektani hasonlóság életem másik felével.

E két regény megírása egy történelmi fordulópont idejére esik, az 1968-as európai és hazai események adják meg e két regény központi eseményeinek és eszmevilágának az értelmét. Ez időben próbáltam összefoglalni regényírói eszméimet és filozófiámat egy ötvenoldalas nagytanulmányban, amelyet *Írói világnézet* címmel fogalmaztam meg. E tanulmányból két fejezet annak idején meg is jelent a *Magyar Szó* kulturális heti mellékletében. Egy évtized múlva e tanulmány végső kérdéseit a *Regény filozófiája* című körülbelül százhatvan oldalas nagytanulmányban elemeztem. De a tanulmányban nem a regényolvasás és -értelmezés filozófiai kérdéseit vetettem fel, hanem a regényírást mint filozófiai kérdést, azaz azt, hogyan lehet a regényírás filozófiai funkció és eszmei feladat a művészet keretében. Sajnos, ezt a munkát sem fejeztem be: ez a tanulmányom megakadt ott, ahol a második változat elkészült 1974–75 táján. Azóta a kézirat a fiókomban nyugszik.

De ennek a problematikája tovább vándorolt írói képzeletem világában, és újból fel-támadt más formában. A *Szépség utópiája* című művem 1985 és 1988 közt fogalmaztam meg, és ez így is jelent meg a 7 Napban két év alatt több sorozatban.

Ez előtt pedig a mindennapi élet kérdéseit próbáltam magamnak tisztázni. Először a hatvanas évek közepén írtam egy cikksorozatot a mindennapi életről és humanizmusról a 7 Napban, ez a cikksorozat az *Idő és utazás* című esszékötetemben kapott helyet. Ez a kötetem szamizdat formában néhány példányban létezik barátaimnál. A mindennapi életről szóló monográfiám *Egyetlen életünk* címmel készült el 1981 és 1983 között, és így jelent meg hatvanhét folytatásban a 7 Napban. Ebből a könyvből készítettem kö-

rülbelül húsz példányt barátaim számára. Az előbbi könyv, a *Szépség utópíája* is elkészült vagy 15–16 példányban a barátaim számára.

E művekkel párhuzamosan írtam tanulmányt, illetve cikksorozatot a szocializmus útjáról és válságairól (1968 és 1990 között). E munkából két kötet jött létre. A *Humanizmus és dialektika* című tervezett gyűjteményből eddig mintegy háromszáz oldalnyi tanulmány és cikksorozat készült el. Ezekben Lukács György, Ernst Bloch, Karl Korsch, Antonio Gramsci munkáiról, a marxizmus helyzetéről és más filozófiai kérdésekről írok. A másik kötetben a marxizmusról ma, továbbá a szocializmus útjáról, valamint az öngazgatás esélyéről, a környezetvédelemről és Csernobil következményeiről írok. Itt is összegyűlt körülbelül háromszáz oldalnyi írás.

Mint meghívott, illetve elfogadott vendégszerkesztő ezekben az években hat tematikus számot szerkesztettem. Három számot magyar nyelvű folyóiratokban: Lenin filozófiája (Híd, 1970. 4.), Lukács György-emlékszám (Híd, 1972. 4.), az Új Symposion két nagy Lukács-száma (Új Symposion, 1986. 5–6. és 7–8 szám).

A szerb nyelvű összeállításokat a szabadkai Rukovet folyóirat számára készítettem: *Lukács ontológiája* (1981. 1.), *Ernst Bloch és a marxizmus* (1982. 2-3.), végül a *Marxizmus ma* címmel készült egy vaskos szám (1983. 1–2.). Itt mintegy hétszáz oldalnyi kézirat gyűlt össze a legkiválóbb jugoszláv filozófusok közreműködésével.

E tanulmányok, illetve tematikus számok megírása és szerkesztése egy olyan időszakra esik, amikor még itt, Jugoszláviában hittek abban, hogy a szocializmus nemcsak megvalósítható és jó dolog, hanem ez egy történelmi szükségszerűség is. A hangsúly itt Jugoszlávián volt. Akkor még lehetett bírálni a sztalinizmust és megírni mindazt, ami akkor is és később is elképzelhetetlen volt a kelet-európai országokban. Itt, Jugoszláviában találkozhattak mindazok, akik tudtak és mertek e kritikai szellemben gondolkodni. De ezek nemkívánatos személyek voltak a kelet-európai államokban. A szocializmus feltételelesen jó dolog, de csak a kelet-európai világ ellenében, annak tagadásaként valósítható meg. Ez volt a program. Nyugati marxizmust és nyugati szocializmust kell tehát e tájon megvalósítani, a keleti sztalinista és neosztalinista koncepciókkal és gyakorlattal szemben. Tehát ennek gyakorlati tagadásaként. Ez nehéz és szép feladat. És ezt nemcsak tudták az itt élő vagy itt vitázó filozófusok, hanem ezt a nehézséget vállalták is.

Ennek a programnak a megvalósítása volt tehát a legnehezebb. A jugoszláv filozófusok az integrális öngazgatás rendszerét állították megvalósítható történelmi távlatba. A bürokráciát jól ismerő teoretikusok közt azonban akadtak olyanok is, akik elismerték ennek az utópikus távlatnak a jogosságát és igazságát, de lényegében megvalósíthatatlan utópiának tartották a fennálló erőviszonyok és a hatalmi rendszert struktúrája miatt, meg Tito és uralmi rendszere az öngazgatást csak mint marginális jelenséget engedélyezte. A legfelsőbb hatalmi szféráknak az egész társadalom felett kellett léteznie.

Jugoszláviában egészen a nyolcvanas évek közepéig így volt. Tehát még jó néhány évig Tito halála után sem lehetett egyetlen igazgatót és gazdasági vezetőt megválasztani a pártbizottságok keretében működő káderbizottságok jóváhagyása, illetve döntése nélkül. A munkások csak javasolhattak valakit, de a döntést végül is a pártbizottság hozta meg. Jogos volt a kérdés, milyen öngazgatás az, ahol a legfontosabb döntéseket mindig valahol felül hozzák meg, és a munkásoknak ezt el kell fogadni és helyeselniük.

Ezért is hatott oly provokatívan a jugoszláv filozófusok egyik vezéreszméje, a *minden fennálló dolog bírálatának* az igénye. Ez az eszme Marx fiatalkori műveiből ered, de épp ez okozott oly sok botrányt és kiátkozást. Hogy mernek a filozófusok társadalmi

bírálatot gyakorolni, amikor ez lényegében ellenzéki magatartást jelent! Mert bírálni ténylegesen csak a legfelsőbb pártvezetőség keretében lehetséges. Arról pedig szó sem lehetett, hogy a politikai pluralizmusról mint reális követelményről beszéljünk.

Így hát a filozófusok és társadalomtudósok minden ez irányú tevékenysége a hetvenes évek első felében elsorvad. A legjelesebb képviselőket elbocsátották állásukból, és közlési tilalmat szabtak ki a számukra. Így hát létrejött az a paradoxon, hogy a jugoszláv marxista filozófus nemkívánatos és üldözött személy lett saját hazájában, míg a nyugati liberális vagy konzervatív államokban megbecsült tanár, előadó vagy könyvszerző lehetett. Erre a jelenségre pedig a hazai kommunista propaganda úgy válaszolt, hogy amerikai és angol kémeeknek és bérenceknek nyilvánította ezeket a filozófusokat.

Ebben az eszmevilágban próbáltam én is gondolkodni és megfogalmazni filozófiai, esztétikai és irodalmi műveimet.

A gondolkodás és a lét drámája egybeesett.

A filozófia és az irodalom számomra maga az élet. És az élet is a kétarcú megvalósulás felé tört utat. Az irodalom számomra mindig a filozófia és a zene közt foglalt helyet, s különösen a költészetben jutott a legtisztább formában kifejezésre.

Az én filozófiai és művészeti elvem az, hogy filozófia és zene nélkül nem lehet sem a művészetet, sem az életet megérteni. A filozófia a tudományok tudománya, a zene pedig a művészetek művészete. Aki ezt nem érti és nem élvezi, az az emberi lét legszebb és legnagyobb értékeiről mond le. És aki az emberi léteet a maga teljességében akarja élvezni és érteni, az a zene és a filozófia megértését és átélését kell hogy elérje és megvalósítsa.

Emberi életem nagy szerencséjének tartom, hogy a zene, az irodalom és a filozófia iránti szerelmem és aktív igényem még a korai gyermekkorban kialakult, és ez mindvégig programom maradt.

A hatvanas évek végén befejezett regénytetralógiám első ízben tesz kísérletet arra, hogy a lét drámáját emberi-pszichológiai és művészi-filozófiai síkon fogalmazza meg.

Az első két kötetben tehát az író és a filozófus ikertestvéri létét írom meg. A harmadik kötet az élet társadalmi megszervezésének a kérdését veti fel. A főszereplő az építészmérnök és urbanista egyetemi tanár az 1968-as események központjában éli át a maga drámáját és egyéni választási, döntési dilemmáit.

A ciklus befejező darabja, az *Elégia és révület* című regény egy öngyilkos festő barátom emlékének hódol. Vinkler Imre barátom beteg volt, válságai és kételyei voltak, és 1967-ben felakasztotta magát. Az ő másként elképzelt életét és művészi kérdéseit vittem regénybe egy ugyancsak súlyos beteg művész képében, aki élete utolsó heteit intenzív szerelmi és alkotási lázban éli át.

A hetvenes években fogalmaztam meg első trilógiám három kötetét. Erre a trilógiára kötöttem szerződést 1989 tavaszán, és két előleget is kaptam. Sajnos, a szerkesztés munkája elhúzódott, és végül is a kötet megbízott lektora-szerkesztője külföldre távozott. Így hát e munka megakadt, és a folytatás is bizonytalan. Ugyanúgy a másik trilógia sorsa is épp emiatt vált bizonytalaná.

Az első trilógiámban három életforma és emberi sors volt a példa és elemzési kísérlet.

Az első regény, az *Alkudozás a félelemmel* egy szívbeteg mérnök sorsáról szól, aki a halál közvetlen közelében nem tud igazán dönteni, és végül is a döntések és választások közt hal meg. Vele szemben áll barátjának példája, aki halálos betegen is tudta és át tudta élni a maga sorsát és hivatását, és értelmes életet élt a halál közvetlen közelében is.

A második regény a pszichológus és fotóművész dilemmája. A főszereplő még diákkorában megszereti a fényképezést, és fotóművésszé válik az egyetemi évek alatt. Ezzel keresi meg a tanulmányaihoz szükséges pénzt. Később épp a fotóművészet válik a számára kérdésessé, mert ez lesz az oka családi válságának és emberi boldogtalanságának. Ugyanakkor ő mint pszichológus és egy időben tanár e szép és nemes hivatásával elég magányos és elvont életet él.

A tudomány magányossága és a fotóművész népszerű és jól jövedelmező életformája ütközik itt össze. Ez a *Test valósága*.

A harmadik regény, az *Örület és temető* két végletet jelent. Az örület színhelye az elmeógyógyintézet a kórház mellett. A temető pedig pár száz méterre van onnan.

A főszereplő építész mérnök az örület és a temető közt hányódik élete legdrámaibb éveiben. A válságból a halálba szeretne menekülni, de megmentik. És amikor megszabadulhatna, akkor a hamis diagnózis alapján szándékosan örültek nyilvánítják, hogy ne tudjon onnan kijönni. És teszik ezt azért, nehogy leleplezze egy bűnös társaság üzenetét és korrumpált életmódját és munkáját.

Amikor pedig végül szabadulhatna, akkor sem megy el, mert nem akar élni az olyan emberek közt, akik az ő sorsáért felelősek, amikor pedig mégis elhatározza, hogy ki-megy, máshová költözik, akkor a halál másként dönt.

Második regénytrilógiám a háromféle életformát állítja egymás mellé.

Az első regény a piszkos élet, a második a sebzett élet, és a harmadik a haldokló élet regénye.

A boldogság kocsmája a piszkos élet regénye. A cselekmény a második világháború előtti utolsó békeév nyarán, 1939 augusztusában játszódik le egy vidéki kisváros kocsmájában és környékén. Ez a kocsmák pedig apám kocsmája és környéke. A szereplők azok, akik ide járnak inni, dolgozni, kereskedni, kártyázni stb. A regény reggel kezdődik, amikor a kocsmák kinyílnak hat órakor, és másnap reggel fejeződik be, amikor a kocsmák újra kinyílnak.

A második regény színhelye egy elképzelt dél-amerikai állam börtöne. A katonai vezetés vereséget szenved egy háborúban, és lemond. Az új vezetés először enyhíti a börtönkörülményeket, majd végül minden foglyot kienged. Ennek a három napnak a története ez a politikai-filozófiai parabola a hatalom és a politikai körülmények világából. Az emberek felébrednek az új társadalmi lehetőségek világában, de még botladoznak és kapkodnak. Mert sötétben ébredtek fel, és a hajnal még késik (*Ébredés a sötétben*).

A harmadik regény az *Életünk és halálunk*. Az első részben egy nagyvárosban az emberek minden ok nélkül öngyilkosok lesznek. Egyetlen öngyilkos sem hagy hátra semmi üzenetet arról, hogy ezt miért teszi. Azok lesznek öngyilkosok, akiknek erre látszólag semmi okuk nincs. Egyik sem beteg, egyiknek sincs komoly társadalmi vagy családi konfliktusa. Mindegyik megbecsült és értékes ember. Miért lesznek tehát akkor öngyilkosok? Ezt kérdezi és kutatja a szociológus. És amikor egészen közel jut a kérdés titkához, akkor ő maga is váratlanul öngyilkos lesz, és ő sem hagy hátra semmilyen üzenetet. A regény második részében a végkifejletet látjuk. Egy újságíró felébred éjjel után, és elmegy sétálni a nyáresti városban. Lassanként azonban arra ébred rá, hogy ebben a városban nincs egy élő lélek sem: se kutya, se macska, se rendőr, se utcasöpörő, se járókelő, se részeg. De még nyoma sincs annak, hogy mi történt, és hová lettek az egykor itt élt emberek. Amikor az újságíró erre rájön, akkor végül ő is öngyilkos lesz.

E regényciklushoz (két trilógiához és egy tetralógiához, vagyis tíz regényhez) kapcsolódik két másik regényem is.

Az első ilyen regény a *Menekülő emlékezet*. Egy kelet-európai író a disszidensek és emigránsok sorsát választja, mert nem akar és nem is tud együtt élni azokkal, akik üldöztek és megalázták, akik mindezt nézték és tudtak erről, de semmit sem tettek az érdekében. És itt van még egy fontos ok. Ha valaki napról-napra a börtönről álmodik, és a maga egykori szenvedéseit éli át újra ezekben az álmokban, az csakis úgy tud ettől menekülni, hogy ismeretlen vidékre távozik (egy távoli országba), ahol semmi és senki sem emlékezteti a régi életére és sorsára.

Erről a menekülésről és életről szól ez a regény.

Az utolsó mű e sorban a *Világ álmai* című regény, amely egy utópia–antiutópia keretei közt teszi fel a kérdést, hogy lehet legalábbis megálmodni a szebb életet az egyéni, a családi, a közösségi és végül a történelmi lehetőségek távlatában.

Lehet-e programozni a boldog álmokat a szomorú és fájdalmas élet pótlásaként, juttatni azért, mert eddig sokat szenvedtünk.

A történelmi és társadalmi parabolák körébe tartozik három drámakíséretlem a filozófiai parabolák módszertani világából.

Az első, a *Lesz-e reformkor* egy elképzelt abszurd helyzet. A történelmi neveket viselő személyek arról tanácskoznak egy színházi rendező ösztönzésére, hogy lesz-e reformkor. De ezek a történelmi neveket viselő személyek a maguk polgári életében semmi közösséget nem vállalhatnak nevük egykori viselőivel. Ők csal beleszülettek a történelmi névbe.

A második parabola *Kádár János rémálma*. Halála előtt egy nappal a kórházban egy cédulát kap, amelyen értesítik, hogy holnap a legfelsőbb bíróság rehabilitálni fogja Nagy Imrét és társait. Ez az értesítés sokkot okoz nála, és rémálmai és kétségei közt felidéri egykori életét. Megjelenik előtte Rajk László, Nagy Imre, Rákosi Mátyás és mások, és velük folytat vitát, és keresi a maga mentését.

A harmadik parabola Sztálin és Hitler találkozója. Ez a találkozó kétszer is meg volt beszélve, de mégsem jött létre. De újabban olyan feltételezések és adatok kerültek elő, hogy ez a találkozás mégiscsak létrejött Lengyelország lerohanása után 1939 októberében, amikor új szerződést kötöttek a katonai együttműködésről is.

Ez a kiindulópontja ennek a dialógusnak, amelyben részt vesznek Hitleren és Sztálinon kívül Ribbentrop és Himler, illetve Molotov és Beria is. A történelemről, a hatalomról és az uralkodásról, valamint a világ felosztásáról vitatkoznak és egyezkednek.

Ez tehát az én szépirodalmi, illetve filozófiai munkásságom története, illetve tartalmi-eszmei felvázolása.

Ezután már csak arról beszélhetek, hogy e helyzetben a mai távlatokban milyen kilátásaim és további terveim vannak még.

4.

Időben tehát itt lezárult az elkészült műveim jegyzéke és története.

Ami nem került ide, az befejezetlen, mert lemondtam a további munkáról.

Jelenleg a legfontosabb feladatom és gondom e tizenkét kötetes regényciklusom kiadása. Ha ez sikerül, ami a bizonytalan jövő egyik nagy titka és egyelőre kevésbé hihető megoldása, akkor hozzálátok az elméleti művek kiadásához.

Először is a mindennapi életről és a művészetfilozófiai vázlatomat szeretném átdolgozni, illetve kibővíteni. Mert e művek megírásának idején is azt éreztem, hogy mindent már akkor sokkal jobban és részletesebben meg tudnám írni reális könyvkiadási körülmények között.

Ezután következne *A regény filozófiája* című nagytanulmányomnak a végleges kidolgozása és kiadása. Ez a munka a második változat megfogalmazásakor 1974–75-ben megszakadt.

Terveim és vázlataim közé tartozik a nagy mesterekről és példaképekről írott monográfiám, amelyben Lukács György és a filozófia, Bartók és a zene, József Attila és a költészet és Déry Tibor és az irodalom kérdését tárgyalnám egy alapos bevezető tanulmánnyal együtt. Ezután kerülne sor a filozófiai alapmű, az ontológia, a dialektika és az etika megfogalmazására.

De előtte még újra át kellene írnom az 1966–68-ban készített, szerb nyelvű, *Vreme i humanitet* (Idő és humanitás) című monográfiámat, amelynek az utolsó fejezete 1968-ban megjelent a *Filozofia* című folyóiratban.

Verseskötetet, novelláskötetet, illetve cikkgyűjteményt csak az eddig is kipróbált szamizdatformában akarok közreadni. Ez pedig azt jelenti, hogy e könyvekről készítek fénymásolatot a barátok számára magánkiadványként. Ha egyszer sok pénzem lesz (amiben egyelőre nem reménykedem), akkor talán e könyveket is kiadnám a barátok számára ötven vagy száz példányban magánkiadványként mint művet, amely megjelent Kézirat gyanánt a barátok számára.

Ifjúkori álmaim közé tartozott az, hogy zeneszerző leszek és karmester, és közben pihenésül foglalkozom irodalommal és filozófiával is. Sajnos, ez a tervem nem valósult meg. Apám nem akarta, hogy zenét tanuljak, mert nem látott semmi lehetőséget arra, hogy zenesz, főleg zeneszerző legyek. Azt mondta, hogy ebből nem lehet megélni, és ez csak arra jó, hogy valaki csavargó és koplaló szegény ember legyen.

Ha húsz évvel fiatalabb volnék, és jóra fordulna a sorsom, akkor még nekivágnék a zenetanulásnak, a hangszerelés és a harmónia tanulmányozásának. Volna rá ötletem, témám, új elgondolásom bőven. Nem kérdezném meg egyik barátomat sem arról, hogy mit is tegyek, mi a feladatomban, mi a lehetőségem.

Szeretnék komponálni szimfóniákat, kamarazenét, új formájú operákat. Egyszerű, merész és új zenét, amely érdekes, élvezhető és új hangot is jelent a zenében. Azt hiszem, hogy ez ma is lehetséges. Valahol ott folytatni, ahol Bartók, Webern és Alban Berg abbahagyták. Keveset szeretnék komponálni, legfeljebb 20–30 opuszt, és azok is rövid, tömör, egyszerű művek lennének, kis előadói apparátussal. Egyszerű és kis eszközökkel sokat elérni és megvalósítani. Azt hiszem, hogy ez ma is lehetséges.

Ezt a zenét néha felidézék álmaim és elalvás előtti képzelgéseim. Ha behunyom a szemem, hallom ezt az új zenét, látom a zenekart, és én ott állok előttük, és vezényelem saját műveimet.

Ha ez az életben is megvalósulna, akkor ez volna a zenetörténet egyik legfurcsább, legkülönösebb esete. Az irodalomban már sok példa volt arra, hogy valaki érett férfikorában lett író, illetve élete végén írta meg emlékezeit és más műveit, de olyan esetről eddig még nem olvastam, hogy valaki élete végén lett komponista. Lehet, hogy valahol ilyen is van, illetve volt, de én még nem tudok róla.

Bennem a lehetőség gyermekkorom óta megvan. Van zenei képzeletem. El tudok képzelni egy új, eredeti dallamot, harmóniát, teljes zenekari művet. Ezt itt hallom a fejemben, olyan tisztán, mintha egy zenekar előtt állnék, és hallgatnám, mit játszanak. Ezt a zeneművet el tudom képzelni, variálni és másképpen feldolgozni a zenei gondolkodás logikája és lehetőségei szerint. Ezt tehát tudom. És ez elég is volna egy zeneszerzőnek, ha fiatal éveiben zenét kezd tanulni, és egész életét ennek szenteli.

Nálam ez, sajnos, elmaradt.

Megmaradt a zenehallgatás, a zenei szakirodalom több évtizedes tanulmányozása és élvezése. A zene hallgatása hanglemezek és a rádió segítségével.

Jól tudom, hogy az intenzív zenetanulás lehetővé tenné, hogy 4–5 évi munka után leírjam és kifejezzem mindazt, amire képes vagyok. De vajon mikor fog elkezdődni ez a kor, és meddig fogok még élni és hogyan.

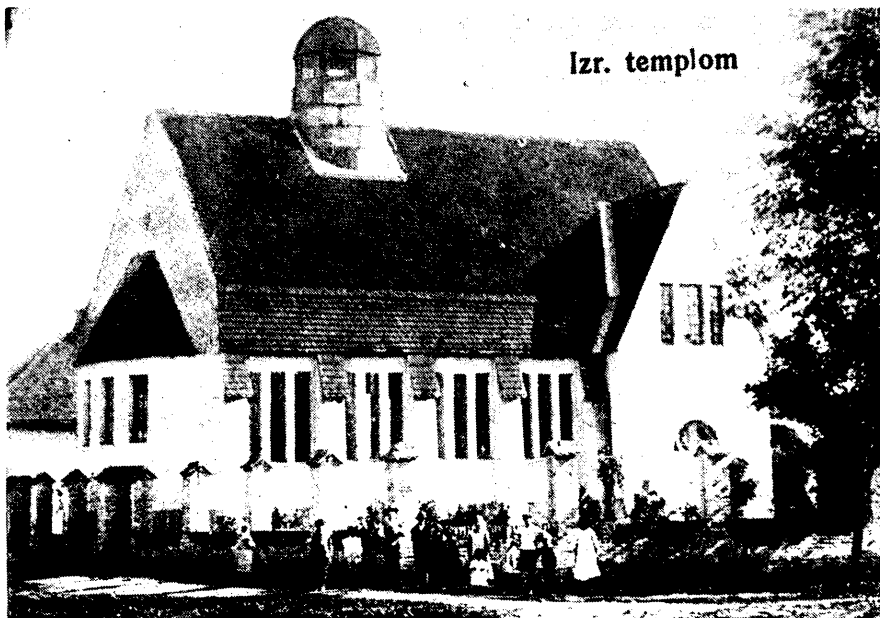
Záruljon hát ez a vallomás ezzel a legbizonytalanabb lehetőséggel és még bizonytalanabb reménnyel. Igenis zeneszerzőnek és potenciális zeneművésznek tartom magamat. Úgy vagyok, mint a mesemondó, aki nem tanult meg írni, de nagyszerű meséket és történeteket tud elmondani.

Ez tehát az én vallomásom és helyzetem 1992 augusztusában, a háború és bizonytalanság korában a száműzött és a kiadásra váró művek közt élő író leírt szavai szerint.

Senkinek nem kívánok ilyen mostoha sorsot.

Szeretnék e sorsból végre felszabadulni. Barátaim, segítsetek ebben. Élni és írni szeretnék még, és e műveket ki is adni, amíg lehet.

Szabadka, 1992. augusztus 17-én

A törökkanizsai zsinagóga

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÉNEKES KRISZTINA SUHANÁSA

Juhász Erzsébet: *Senki sehol soha*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Juhász Erzsébet ötödik kötete, mely az eddig megjelent művek sorában elbeszéléseket, regényeket követ, próza. Így, kötetlenül, szabadabban szárnyalva, ahelyett hogy az író szövegeit meghatározott, hagyományos és jól bejáródott műfajok keretei közé szorítaná. Ilyen értelemben talán leginkább a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* (1975) című első kötet prózájához kötődik motívumainak asszociációs keringésével, egy szabadabban értelmezett belső rend érvényesítésével. Ha viszont e könyv nyelvezetét, teljes nyelvi és metaforikus apparátusát, mindazokat a poétikai módozatokat szemléljük, melyek során az ittlét s az ebből fakadó létélmény és közérzet az író számára megragadható lesz, a sorból kiiktathatatlanok a korábbi két regény (*Homorútás*, 1980; *Műkedvelők*, 1985) és elbeszéléskötet (*Gyöngyhalászkok*, 1984) szövegei. A *Senki sehol soha* prózáját olvasva, a könyv esztétikai hozadékát mérlegelve ugyanis az egyik legteljesebb élményt a szöveg nyelvi megformáltsága, mondatainak, jelzőinek letisztultsága nyújtja. Ahogyan az egész szöveg a belső világ, a lélek belső terei felé nyílik, úgy idomul nyelvezete is e lélektani tartalmak kifejezéséhez. Ezen belül pedig a hiányos vagy épp a meg-lóduló, szerteágazó-erező mondatok is hol a lélegzet elakadását, hol a hosszú, mélyről jövő sóhaj és vágyak feltörésének folyamatát követik. Az egyes (ismétlődő, módosuló) szövegek folytonos keringése a hősök e világi bolyongásának leképezője, s még az egyes szereplők (Lala tanár úr, Póluska) köré nőtt közterek is átlényegülnek: nemcsak valamely belső tulajdonságra utalnak, hanem a lélektani, egzisztenciális tartalom hordozóivá válnak, akárcsak az irodalmi allúziók.

Táj helyett lélektani táj, tér helyett belső terek dominálnak Juhász Erzsébet prózájában. Mindez pedig oly módon megy végbe a szövegben, hogy egyrészt adottak a (magányos vagy tömeget felvonultató) konkrét helyszínek (Veisz úr ócskaboltja, Pőcz Katica trafikja, családi otthonok, Flóra néni szobája, Sihter Tóni lakása, a Pataky-fürdő, a Csarnetits gőz-, kád- és strandfürdő, az Azra fényképészeti műterem, a korzó, a színház, a mozgóképszínház, a Patócs-féle kocsmá, az Erdősi-cukrászda, a teniszpálya, a közkönyvtár), ugyanakkor ezek a helyszínek a befelé fordulás tereivé lesznek. E folyamat következtében lesz indokolttá az is, hogy az egyik szereplő, Sihter Tóni számára barátja, Fekete Endre sem más, mint *hely*, ahonnan naponta hazamehet. A mából s az

elbeszélő szemszögéből szemlélve az emlékezés terei is ezek a helyszínek, az idő pedig távlatot ad a jelenségeknek, az e terekben lezajlott vagy megrekedt cselekvésnek, s a megélt élmény vagy ennek hiánya értékítéletként hat. Olykor egyetlen fotográfia is olyan *helyé* válik, amely a jelen vagy félmúlt szemszögéből levont konzekvenciákat képes értékelné: „Se múlt, se jelen, se jövő. Két holtmeredt alak valamely fotográfián, lehunyt szemmel, sehonnan, sehová. Hisz a többi már csupa *fölösleges viszontagság* volt, *semmiért egészen*.” A lehunyt/kihunyt szem pedig egy egész élet leélésének metaforájává nő.

Múlt, jelen és jövő sajátos módon fonódik egybe Juhász Erzsébet prózájában. „Elveszített múlt és elérhetetlen jövő két partja közt” ingázik pl. Sihter Tóni a mű negyedik fejezetében, s vele együtt a hősök nagy hányada is. A *senki sehó* *soha* pedig a ma nézőpontjából leszűrt következtetés, annak a hiánynak az általánosabb megnevezése, amely a hősöket gyűrűbe fogja. Mindennek pedig mintegy negatív foglalata az a bizonyos levél, amelyet a mű végén Fekete Endre helyett Sihter Tóni fogalmaz meg Énekes Krisztina részére, s amelynek keltezése is („kelt: bárhol, bármikor”), végső üzenete is („mennyire, de mennyire fájón hiányzom. . .”) önmagáért beszél.

A mű szövegében érvényesülő szubjektív időkezelés következtében a szereplők s az elbeszélő személyesen megélt, egyéni idői követik egymást ciklikusan, s egy olyan labirintusképzetet keltenek, amilyent a mű legelején találunk a *mára* mint alagsori folyosóra, utolsó stációra vonatkozóan, s mely idő is, hely is, állapot is egyben: „otthon helyett *otthonos* rémület, fogvacogtató, állati riadalom”, „ahol rajtavesztettünk azon, hogy éltünk”, „s lelkünkben csak nő, nőttön-nő az iszap”. Ez a ciklikus, labirintusképzetet keltő idő nem más, mint a hiábavalóságtudat kivételése, a nagy nekiiramodásokat követő semmibe hullások tudomásulvétele. Ebbe az állapotba zárul szinte minden hős sorsa, kivéve egy-két ügyeskedőt. Árnyas szobák délutáni félhomályában megállni látszik, üresen pereg az idő. Ezt éli át Nagy Sándor, a mozgóképszínház tulajdonosa a két tükörkép-nagynéni között, Lala tanár úr, aki úgy fordít az idő kerekén (befelé gördítve azt), hogy eldönti: számára most már mindig tél lesz; ezt Hofmann Viktor a bolondos Póluska mellett, s mindannyiuk között legfájdalmasabban Sihter Tóni: Fekete Endre halála után előbb egyéni hiányként, majd a mű végén megfogalmazott levél szövegének tanúsága szerint az egész életre kiterjedő egyetemes hiányként. „A mozdulatlan, holt idő tengelyében lépdelünk” – áll a második fejezetben, majd nem sokkal arrább általánosítva: „Egyszóval általában mindig közöttte voltunk mindannak, amiben benne szerettünk volna lenni.” Vagy ahogyan Fekete Endre „tudatában rendre kibogozhatatlanul összekeverednek az emlékek majdan beteljesülő balsorsának sötét sejtelmével, alig hagyva helyet annak tudomásulvételére, ami éppen folyamatban”: „Melyik az, ami most van? Van itt valami? Semmi sehó *soha*.”

A szubjektív időkezelés következtében, az idő egzisztenciális megélése folytán a napszakok és évszakok is a lélek síkján nyerik el lényegi jelentésüket, értelmezésüket. Az aszályos nyár, „életünk vénasszonyok nyara”, Lala tanár úr tele s az éjszaka is lelki tartalmak kivételűi („Éjszaka kint és belül, a lélek legfeketébb mélyén egyaránt.”). Erre az egzisztenciális megélt időre hullanak rá az egyes fejezetek zárásaiban megfogalmazott felismerések. Ezek a zárlatok motívumokat, szólalmokat egyesítenek, időköz-tereken suhantatva át őket újra, miközben mindezt „együtt már temeti is be az égből egyre alább és alább permetező s lassan mindent elborító zinkweiss könnyű, holtfehér pora” – áll az egyik különösen szép, lírai zárlatban.

A *Senki sehó* *soha* színhelye a kisváros. Talán tekintsünk most el attól a ténytól – ha ez a fikció bizonyos fokán egyáltalán felvethető –, hogy létező kisváros meglevő vagy

egykor valóban létező helyszínei szerepelnek a műben, s szereplői is félig fiktiivék, félig „valóságosak”. Egyszóval, a műre ráépülő *másféle* olvasattal kerüljük el azt a veszélyt, amelyet Szigeti Csaba említ Petri György költészete kapcsán a „kitüntetett” olvasókról szólva, a „szűkebb-tágabb személyes ismerősi körből”, akik „a legveszélyeztetettebbek abból a szempontból, hogy »azonosító« olvasatra állnak rá (who’s who?)” (Jelenkor, 1992. 6. sz.).

A kisváros mint helyszín két szempontból lényeges: egyrészt a normák, szokások konzerválója, másrészt a szárnyaszegett álmok és korlátozott lehetőségek szűk tere (a kettő nyilvánvalóan valahol összefügg). A mű szereplőit mindkét lényegi vonás determinálja. Élükön Énekes Krisztinával, többségükben „szabálytalan” lények. Ilyen hős Lala tanár úr, aki formálisan, csupán egy közhely erejéig érintkezik a kisváros lakosaival, de lélekben kezdettől fogva valahol máshol jár, saját évszakot rendel el magának; ilyen Hulala Mariska és Kupi, Nagy Sándor, majd Póluska, akivel „sohasem volt *valami* rendjén”, „rosszul emlékezik”, félresikerült fényképek mutogatásában leli örömét, zongorázás közben pedig meztelenre vetkőzik; ilyen Hofmann Viktor s Lola, aki folyton menekülni akart önmagától s „egymagában lobogott”; Fekete Endre, akinek „világ iránti érdeklődése olykor. . . bátran tekinthető egyenlőnek a nullával”; Sihter Tóni s a légies Acsády kisasszonyok. . . E hősök felett pedig ott kering minden fejezetben Énekes Krisztina „mint eleven gyújtópontja mindannak, ami titokzatos, rejtett és jeltelen”. Visszatérő hősként és szólamként vonul a tágas levegőben s az időtlen, víz alatti világban. S mivel a hősök cselekvéseik hiányának, elhibázottságának vagy hiábavalóságának lenyomatait viselik lelkükben, Énekes Krisztina teljesületlen vágyak szimbólumává válik. Nem véletlen, hogy minden fejezetbe és minden hiányt átélő hős képzetébe beúszik. Anyagtalan lebegése metaforikus jelentést kap. Ő az, aki „mintha mi sem történt volna. . . újra elsuhan mellettünk, szellős kabátjában, lobogó barna hajával, üdén és sugarasan, mint egy álom megtestesült káprázata, leküzdhetetlen vágyat ébresztve bennünk mindaz iránt, ami igézetes és eleven, szárnyalóan könnyed és szédítően magyarázhatatlan”. Vagy ahogyan Nagy Sándor vágyálmaiban megjelenik: „Énekes Krisztina lett az, aki örökösen emlékeztette arra, aki *lehetett volna*.” A többi „szabálytalan” hős pedig mind Énekes Krisztina „földi” rokona, akik benne keresik megvalósulatlán vágyaikat. Mindegyikük ennél az imaginárius kalandnál köt ki, Énekes Krisztina mindannyiuk elrugaskodásának szimbóluma lesz. Hofmann Viktor is őt keresi Lolában, s Regina is, amikor elérhetetlenné válik Dora Balázs számára, hozzá lesz hasonlatos. Juhász Erzsébet Énekes Krisztina személyében nem csupán egy különös, líraian megejtő hőst formált meg szövegében, hanem addig feszítette, metaforizálta alakját, hogy e hős személye azon túl, hogy *jelentéssel* bír, az egész prózaszöveget vonzaskörében tartja. Ő fogja egybe a hősöket és a mű szerkezetét (akár Krúdy Szindbádja vagy Kosztolányi Esti Kornélja), s talán nem túlzás azt állítani, hogy épp az ő sejtelmes lénye sugározza azt a bensőségességet, amely végül a szöveg egészét uralja.

Juhász Erzsébet családregény-fragmentumokat tár elénk legújabb könyvének fejezeteiben – olyan zátonyra futott hősök életszeleteit, akik, mint Sihter Tóni és Fekete Endre, „hajdanán téves iránynak vágat neki”. Művével nemcsak annak a „kistörténelemnek” a vonulatát villantja fel olvasmányemlékeinkben, amelyet többek között Lengyel Péter és Nádas Péter képviselnek műveikben, hanem a kisváros sajátos belső rajzával Mészöly Miklós „szegzárdi” prózáit is, amelyek hasonló módon a jelen szemszövegéből áttekintett múlt egzisztenciális átélését sugallják.

Végezetül pedig azt is meg kell jegyeznünk, hogy Juhász Erzsébetnek eddigi pályafutása során sikerült egy megteveszthetelenségig felismerhető, sajátos, egyéni próza-

nyelvet – stílust – kialakítania. A *Senki sehol soha* nemcsak eddigi írói pályafutásának fontos állomása, hanem a mai jugoszláviai magyar irodalomnak is lényeges szövege. S ne legyünk ünneprontók: prózájába akkor is szívesen merülünk alá, ha a kezünkben levő könyv kivitelezés, nyomdatechnikai felszerelés tekintetében helyenként igencsak sok kívánnivalót hagy maga után.

HARKAI VASS Éva

KETTŐS TÜKÖR, AVAGY KRÓNIKÁS A MESTER ÁRNYÉKÁBAN

Barácius Zoltán: *Mestermutatványok. Virág Mihály színháza. Életjel*, Szabadka, 1992

Mulasztásra, adósságra figyelmeztet Barácius Zoltán tisztelgő, emlékező, dokumentum értékű vállalkozása: a Virág Mihály rendezőről készült szerény terjedelmű, de ügyesen megszerkesztett könyve. Arra, hogy bár idestova fél évszázados a hivatásos jugoszláviai magyar színháztudomány (1945-ben alapították a Szabadkai Népszínházat), színészeinket, rendezőinket méltató, bemutató összefoglaló portrétanulmányok vagy monográfiák mindeddig nincsenek. Illetve ami van, az vagy bővítésre szorul, mint például Burkus Valéria szép könyve Ferenczi Ibiről, vagy felemás, s ezért kelt hiányérzetet, mint például Garay Béla önéletrajza s az általa írt, kötetbe vett arcképek. Más nincs. Holott lehetne, kellene lennie, mondjuk, Pataki Lászlóról, Romhányi Ibiről, Fejes Györgyről, Garay Béláról, a Szabó házaspárról, ifj. Szabó Istvánról, Nagygellért Jánosról, sőt a fiatalabbakról, mondjuk, Jónás Gabrielláról, akár kisebb könyvnyi terjedelmű portré is készülhetne. Ezt a hiánylistát szűkíti némileg Barácius Virág Mihályt bemutató könyve, amely arra is biztató példa, hogy lehet az ügy – színházunk – iránti szeretetből, nagyobb tudományos és szakmai elmélyülés nélkül is fontosat, szépét cselekedni.

Követendő példa ez, melyet nem lenne nehéz folytatni, feltéve, ha írókban, kritikusokban, újságírókban, dramaturgokban, tanároknak a szerzőhöz hasonló lelkesedés, buzgalom munkál(na).

Jól választott Barácius Zoltán, Virág rendező ugyanis évtizedekig meghatározó egyénisége volt színházunknak. Egy emberöltőnyinél valamivel hosszabb idő alatt majd száz – pontosan 96 – előadást állított színpadra, legtöbbit éppen Szabadkán. Virág Mihály rendezői pályája legalább negyedszázad szabadkai, sőt jugoszláviai magyar színháztudomány története is. Katona, Madách, Háy, Örkény, Krleža, O'Neill, Williams, Lorca, Shakespeare, Shaw, Osborne, Molière, Camus, Dürrenmatt, Frisch, Brecht, Goldoni, Pirandello, Bulgakov – felsorolni is sok, kikkel, kiknek a műveivel ismertetett meg bennünket, többnyire igényes, színvonalas előadások útján Virág Mihály. A róla szóló könyv szerzőjének azonban, érzésem szerint, más célja is volt, mint hogy felidézze egy jelentős színházi ember művészportréját. A Virág Mihályról készült könyvvel Barácius azt kívánja bizonyítani, hogy 1985 előtt, a mindent felperzselő, elpusztító risztici „forradalom” előtt, Szabadkán értékes, nívós színház volt, jelentős bemutatók és tiszteletet keltő munka színhelye volt az itteni magyar színháztudomány tekintetében legrégebbi hagyományokkal rendelkező városunk.

Hogy Barácius mennyire, s kétségtelenül joggal fájlalja a szabadkai színház mostani

csúfos, megalázó helyzetét, abból is kiderül, hogy saját életútjának felvázolásában az indulásnál is inkább a színházból való távozása kapja a legemocionálisabb töltetű mondatokat. „A referendum után elhagytam a színházat – írja –, nem leszek vladáké, genny és gubbasztó törpe. . . Eltávolodtam ez a világ, nincs gyufánk a gyertyagyújtáshoz, erőnk a más tüzének az eloltásához – égjen le az 6l is, meg a palota is.” Ha tudjuk, hogy ezt az írja, aki nemcsak a rombolásnak, hanem az építésnek is szemtanúja volt, akkor érthető mondatainak magas hőfoka, szavainak kesernyés íze.

Érthető tehát, hogy Barácius Zoltán, aki 1961-től a legtöbb Virág-rendezés színész-szereplője is volt, testközelből ismerte a színház arculatát meghatározó rendező munkásságát, szükségesnek látta könyvet írni a Virág-portré felvázolása mellett a mostanság igazságtalanul lesajnált, elfelejtett évek színházáról.

Barácius, aki 1953-tól van a pályán, s kire kezdőként nem kisebb feladatot osztottak, mint Lucifert *Az ember tragédiájából*, az éppen akkor – rövid időre – hivatásossá ütött Madách Színházban Becskereken, ahol egy szabadkai vendéggáték alkalmával – 1957-ben – találkozik először Virág-rendezéssel, Lorca *Véres menyegzőjével*. Vizsgaelőadása volt ez Virágnak, mellyel oklevelet szerzett a híres-neves Branko Gavelánál a zágrábi egyetemen. A könyv szerzője szerint Virág Mihály szépen alakuló pályájának fordulópontja Frisch *Biedermann és a gyűjtogatók* című tandrámájának színre állítása volt 1961-ben. Innen indulva, elsősorban szerzők köré csoportosítva az előadásokat, keresi Barácius a Virág-rendezések vonulatának gócpontjait. Így fedez fel a *Koldusopera*, a *Kurácsi mama* és a *Kaukázusi krétakör* alapján egy Brecht-gócot, a *Léda*, a *Golgota* és a *Gallícia* alapján egy Krleža-gócot, külön csomópontba rendezi a Williams-előadásokat (a marosvásárhelyi *Vágy villamosát*, a szegedi és szabadkai *Iguana éjszakáját*), a Shakespeare-rendezéseket (*Sok hűhó semmiért*, *II. Richárd*, *Rómeó és Júlia*), a vajdasági ősbemutatókat (*Afonyák*, *Légszomj*, *Budaiak szabadsága*), s külön egységes fejezetet kapnak a jelentősebb magyar szerzők művei. Ha Barácius nem az időrendiség elvét kívánja követni, kétségtelenül jó az elképzelés, ügyes megoldás az efféle csoportosítás, még ha olykor kissé kimódolt is, mert például a három Krleža-mű semmiképpen sem sorolható egy stíluskategóriába, az említett Shakespeare-drámák is sok mindenben különböznek egymástól, arról nem is szólva, hogy nem szerencsés magyar ősbemutatóként szólni a *Tragédiáról* vagy a *Bánk bánról* – legfeljebb első jugoszláviai színrevitelükről lehet beszélni. *Az Isten, császár, paraszt* esetében viszont helytálló az ősbemutató megjelölés. Azokat az előadásokat, melyeket a könyv szerzője jelentőségeknek ítél ugyan, de sehová sem véli őket besorolhatóknak, külön fejezetben tárgyalja. Így kerül sor Mrožek *Hekusok* címmel játszott *Rendőrségének* és Camus *Caligulájának* tárgyalására. Valóban két egészen rendhagyó vállalkozása volt ez a különben országos szinten modern szabadkai színháznak, megérdemlik a külön figyelmet. Sőt azon sem ártana elgondolkozni, hogy Virág rendezései közül miért éppen a *Hekusok* és a *Caligula* tapasztalta meg a bukás keserű ízét, amiről Barácius szintén nem hallgat. Ha tudjuk, hogy a könyv szerzője által fordulópontnak tartott *Biedermann és a gyűjtogatók* előadásáért sem sokan lelkesedtek, főleg vidéken nem, akkor esetleg arra is gondolhatnánk, hogy a Mrožek- és a Camus-mű bemutatója újabb fordulópont lehetett volna. Izgalmas kérdés, éppen úgy, mint annak tüzetesebb vizsgálata, hogyan formálódott legteljesebbnek tekinthető változatában a rendező–színész és a rendező–drámaíró kapcsolat, együttműködés, nevezetesen a Virág–Romhányi Ibi és a Virág–Deák Ferenc kooperáció. Erre is, arra is találunk utalást, de a részletező elemzés, vizsgálat, bármennyire is tanulságos lehetne, hiányzik. Talán azért sem kerül rá sor, mert az efféle fejezetekkel felborulna a kötet jó érzékkel megteremtett szerkezeti egyensúlya. Ha valamit mégis jogosan hiányolunk ebből a Virág-

portréból, az az, hogy *A nagy Romulus*, a *Tóték*, a *Szezelem, ó!* kevesebb fényt kap, mint ahogy megérdemelné, jó és fontos előadások voltak. (Ha már a kifogásoknál tartunk, nem hallgatható el, hogy Pesten nem a Katona József Színházban, ahogy Barácius írja, hanem a Madách Színházban játszották a *Bolond lányt*.)

Barácius Zoltán könyve nem monográfia, jóllehet a téma megengedné a monografikus feldolgozást is, nem minden részletre kiterjedő munka, de olyan könyv, amilyen eddig hiányzott körünkől. A szerző ügyesen kapcsolja össze a szubjektív és objektív mozzanatokat. Előbb önmagáról ír, bemutatkozásul és méntségül említve, hogy bár életét régóta a színházhoz kötötte, s itt mindent csinált, meghatározó egyéniség sohasem lett, majd könyvének egyes fejezeteiben is előtérbe került a személyes hang, jelenlétének óhatatlanul megkerülhetetlen ténye – minden fejezetet személyes véleménnyel vagy élménybeszámolóval kezd, amiből, sajnálatra, nem hiányoznak olykor a bombasztikus, publicisztikus mondatok sem –, de ezt rendre kritika-, vallomás-, interjúrészletek követik, amelyek tágítják a szerző szemléletének horizontját, s közelebb hozzák az olvasóhoz Virág Mihály színházát. Mert nem vonható kétségbe – állítom, mivel előadásainak legtöbbjéről, vagy legjelentősebb rendezéseiről magam is írtam –, hogy a szabadkai színházat éveken át Virág Mihály rendezései határozták meg, jellemezték. Később kapcsolódnak erre a színházképre ifj. Szabó István rendezései, amelyek ugyancsak megérdemelnének egy hasonló áttekintést.

Bízunk benne, hogy Barácius Zoltán példája követőkre talál.

GEROLD László

KÖNYVJELZŐ

Korábban is eléggé körülményesen lehetett hozzájutni a szlovéniai magyar kiadványokhoz. Ma pedig, ha nincs baráti jóakarát, egyáltalán nem szerzünk róluk tudomást. Nemrégiben lendvai kiadású versesköteteket kaptam, méghozzá négyet, s hogy a Szlovéniai Magyar Írócsoport ennyi új kiadványt tett le az asztalra, annak jelentőségét akkor érthetjük meg, ha tudjuk, voltak évek, amikor egyetlenegy kötetük sem jelent meg. Érdemes megemlíteni, hogy ennek a sajátos világnak az üzenetei és élményei elsősorban a lírában fogalmazódnak meg. Ezt a hagyományt folytatják a most kiadott kötetek is.

Varga József: Konokhit. A bemutatásra kerülő költők között Varga József a rangidős, a *Konokhit* ötödik kötete. A szép kivitelezésű könyvnek elsősorban az illusztrációit dicsérhetjük, Gálics István kiváló grafikai díszítik kívül-belül a kiadványt, úgyhogy e tekintetben a Forum Könyvkiadó gondozásában megjelent *Halicanumi rapszódia* párdarabja lehetne, amely az úgyszintén szlovéniai Szűnyogh Sándor verseiből ad válogatást.

Varga József verseinek mintája kétségkívül Petőfi Sándor és Juhász Ferenc költészetében lelhető fel. Petőfit a témaválasztás okán említtem. Nyilván a magyar romantikus költő példája ösztönzi, hogy hazafias szülőföld-verseit megírja, a nagy előd rajongó honszeretete és idillvágya húzódik meg ilyen témájú verseiben. Hogy milyen nagy Varga József belső késztetése e szövegek megírására, szemlélteti, hogy a kötet négy ciklusa közül kettőt ennek a tárgykörnek szentel, az egyiknek különösen zengzetes a címe: „Meddig magyar a magyar?” Még szerencse, hogy az 1992-ben megjelent kötet jó né-

hány verse alatt ott a dátum, s ebből kiderül, szép számmal akad a szövegek között 1989-ben keletkezett is, egyébként véggépp nem tudnánk mire vélni az olyan sorokat, amelyek „zsongító madárdal”-ról szólnak, s az idillt sem, amely „lelkembe deríti a megnyugvás hitét” (Vallomás). Mintha egy elmúlt kor szövegeit olvasnánk, nem a mi mai világunkról szólna. . .

A költő próféta szerepét vallja magáénak Varga József, s ennek megfelelően ostromoz, patetikusan igazságot tesz. A már említett szülőföldszerető versek mellett aktuális témákat is boncolgat, s ezek között található a muravidéki magyarság megmaradásának szorgalmazása vagy a nyelv megőrzésének gondoljai. Például a kétnyelvűségről ír verset, lássuk tehát hogyan látja Varga József ezt a kérdést: „Itt szlovén ajkon magyar dal fakad, / Petőfi délibábos rónája fényesen igéz / (. . .) és ember él emberrel jövőt formáló harmóniában”. Azt hiszem, ennyi is szemlélteti, hogy Varga József versei egy örökre eltűnt világ retorikájával szólnak. De ugyanaz a pátosz mondatja vele tragikusabb üzenetű sorait is. „Európa csillagfényes, szép ege alatt / árva népek hős fiait durván gyalázzák” – olvashatjuk a Most című versében, s mindjárt arra gondolunk, mennyire igaz ez a kijelentés, s mégis, mennyire nem vers!

Szövegeinek némelyikében Varga József a Juhász Ferenc költészetére jellemző metaforaláncokat alkot. Sikerült szólalásokat olvashatunk a Még mindig címűben: „. . . tavaszi cseresznyeág / kábítóporzós-halványbibés / hártaszirmaiban”; „mélyöblös-panaszú barlangok”; „babonás-ábrándos szirt-árnyak”. Am ezek a szerkezetek is csak akkor találják meg funkciójukat, ha nem a pátosz szolgálatában állnak.

A kötetben sikerültebbek a szabad versek, mint a kötött formájúak és rímelők, mert a rímek elcsépelet megoldásokra csábítják a szerzőt, kivéve talán a gyermekverseket, Varga József ennek a műfajnak az értő művelője. Ezenkívül azokat a verseit kell kiemelniük, amelyekben nem a nagybetűs Létről, hanem a kisbetűs életről versel. A kötet legkiforrtaabb darabja kétségkívül a Kórházi képek (bár nem értem, hogyan kerül a magyarságtudatot ecsetelő versek sorába), tömörsége, metaforikussága érdemel figyelmet. Ezenkívül a Maribori panoráma és a Tűnődés címűek kezdő versszakai mutatják, hogy ha Varga József szövegei ezekhez hasonlóan tényközlőbbek, szikárabbak lennének, akkor egy maibb versbeszéd keretében szólalhatnának meg.

Halász Albert: Mosolyormorszák. Első kötete Halász Albertnak a *Mosolyormorszák*, s ennek megfelelően ebben még minden eldöntetlen, nem hiába olvashatjuk rögtön az első versben: „- formálódásunk még tart”, a szövegekben megjelenő világkép nem körvonalazható kellőképpen, az életérzés azonban igen: az ifjú költő verseinek alaphangulata komor-melankolikus.

Azt hiszem, a kötetben fellelhető sokféle versforma sem az artisztikus formagazdagság, hanem inkább az útkeresés bizonyítéka. A képvers önmagában nem hordoz értéket, s ebben az esetben inkább az ötletek kerülnek előtérbe, mint a releváns közlendő, bár az ötletek sem érnek sokat, ha már sokszor láttuk őket. A képverskészítés tudományának külsőleges elemeit nem túlságosan nehéz elsajátítani, de egyúttal számolni kell a formalizmus veszélyeivel is. Halász Albertnak, azt hiszem, a hosszúvers sem igazán testhezálló forma, hiányzik belőle a lendület, a vers szigorúbb szerkezete, sok a szövegbe szervesen be nem épülő elem, a semmitmondó sor.

Szerencsére verseinek többségében Halász Albert elkerüli a közhelyeket, és a pátosznak is híján van kötetében. Tömör, egyetlen metaforára koncentráló alkotásai a sikeresebbek, mint például a következő: „Látod / föltámadt a nap / hóhalálba csábítanak a fehérség szíreñjei”. De a következő verskezddés is igencsak ígértes: „Menekülnek a vi-

zek / a hegyek / félve vesznek körül”. A vers felépítéséhez még nincs elég türelme, képei, metaforái azonban már letisztult versbeszédre vallanak, tömörek, ezért dicsérhető a Tátong az ég kezdetű is.

Feltétlenül érnyűk Halász Albert verseinek, hogy nem a közélet szócsöveként szólnak meg, hanem az ifjú poéta saját lelkébe tekint, énjét boncolja. Néhány szövege intellektuális indíttatású, a legtöbb azonban hangulati forrásból táplálkozik, egy-egy életérzést ragad meg képi eszközökkel. Szerinte „fagyvirág-világ”-ban élünk – ez egyben a kötet legkomplexebb, legrelevánsabb metaforája is.

A kötet legegényebb hangú verse a Vén kakasok. Ebben a kihagyásosság olyan fokú, hogy feszültségteremtésre alkalmas, a kifejtetlenség sejtelmességbe csap át, az egymás mellé kerülő és variálódó szavaknak metaforikus töltésük lesz, létrehozzák a vers misztikus erőterét.

A *Mosolyorzás* egyértelműen azt mutatja, hogy Halász Albert a tömörítés felé vezető úton találhatja meg autentikus hangját.

Flagelláns énekeskönyv. Cimmermann Toplák János ver(é)sei.

Cimmermann Toplák János is a Szlovéniában élő írók fiatalabb korosztályához tartozik, s kötete alapján joggal állíthatom: legmarkánsabb egyénisége egyúttal.

Sajátos, szerepjátszó költészetet művel, a flagellánsok utóda, aki verseiben önmagát ostorozza. Ő is „mindennek” „jött”, akárcsak Ady Endre, de ezenkívül még felsorolja, mi mindennek: „flagellánsnak, szép egésznek és tarka felemásnak, / ocsmányul vétkezőnek és bűneit megbánóknak, / esdeklő bűnbaknak és rémes megszállottnak, / száználmasnak és cserbenhagyottnak, / nevetségesnek és másokon örülten röhögőnek, / szép lángeszű nagyokosnak / és kukának, csúnyának, ostobának, / megszegyenítőnek és megszegyenítettnek, / pofozónak és megpofozottnak, / hörögő türelmetlenkedőnek és türelmes báránynak, / bűnbaknak és csócseléknek, / bíraskodónak és elítéltnek. . .” (Flagelláns utód fohásza) Mindennek tehát, a végletek közt hányódónak, csak egyvalaminek nem: középszerűnek. Cimmermann Toplák János gyakran ösztönös, csiszolatlan, intuitív költészetében van annyi invenció, lendület és ötlet, hogy ne az legyen.

Kések című versében nemcsak életérzésére tapinthatunk rá, hanem világszemléletére is, s kiderül, hogy a végsőig kiábrándultan szemléli az eseményeket: „Avanti popolo! / Előre népek! / Hajrá testvérek! / Fogakban kések, / kezekben kések, / bordákban kések, / szívekben kések, / szemekben kések. . . / A megváltók késnek.” Cimmermann Toplák Jánosnak azonban nemcsak önostorozó-harsány verhangja van, hanem egy szelídebb, higgadtan helyzetfeltáró is, mint amilyen a Megváltásod napja című versben szólal meg, egyszerű szavakkal fogalmazva meg, hogy „. . . ítéletidei / eső esik és rémséges sötét van / . . . és az idő is mintha állna” a préházban a szőlőhegyen, s legjobb lenne onnan szabadulni. És reálisan látja helyzetét az Orien(s)tációban is: „északtól délebbre / déltől északabbra / nyugattól keletebbre / keletől nyugatabbra / határon innen és határon túl / se mesében se valóban. . .” Hiányérzeteit, sejtelmeit fogalmazza meg a költő, öndefiniálási kísérleteket végez.

S lék lón című verséből kitetszik, hogy Cimmermann Toplák János képes érzékeltetni a mozgalmasságot, szövegét pedig tudatosan szerkeszti. Úgyszintén a kötet sikerebb darabjai közé tartoznak háromsorosai, amelyeket számomra érthetetlen módon haikuknak nevez, pedig a szóban forgó keleti versformának az 5–7–5-ös szótagszám a legalapvetőbb formai jegye, úgyhogy célszerűbb lenne őket, például, miniatűröknek mondani, de abban is biztos vagyok, hogy Cimmermann Toplák János találna nekik

eredetibb elnevezést is. Nyelvi játékokban egyébként is bővelkednek versei, találóak szójátékai, szöfelbontásai.

Cimmermann Toplák János kötetében egy számomra eddig ismeretlen, szuverén alkotót fedezhettem fel. A kötet legjobb versének a Freskó címűt tartom, mert benne a történelem és egyén, a hagyomány és egyéni sors, a múlt, jelen és jövő közötti összefüggés metaforáját nemcsak megtalálta, hanem költőként ki is tudta fejteni, egyetemesnek és magánemberinek a viszonylatára is rámutatva:

Freskó

*A szorgos természet az isten.
Isten kezében az ostor.
Isten a jó pásztor:
tereli az élő világ apraját és nagyját
fölfelé a lejtőn, hangyszorgalommal.
A csorda közben hullik, szaporodik,
s hallani jaját és nevetését.
Sziszszeggek, jajgatok, nevetek. . .
Míg igyekszem fölszabadulni,
én vagyok az isten, az ostor és a csorda,
s míg mindez terelődik a beteljesedés felé,
történik a történelem is
– apróban és nagyban,
s hallani jajunk és nevetésünk.*

Bence Lajos: Napraforgó-papagáj. Bence Lajos tetszetős gyermekverskötetet jelentett meg, amihez jócskán hozzájárultak Suzanne Király-Moss hangulatos illusztrációi, amelyek nemcsak vonzóvá teszik a kiadványt, hanem a benne szereplő versekre is rímelenek, felerősítik őket.

A kötetben található versek eleget tesznek az ilyenfajta szövegek iránt támasztott követelményeknek: rímesek, ritmosusak, s a világ megismerését szolgálják, gyakran történetközpontúak. Mégis, Bence Lajos versei kapcsán egy nemrégiben olvasott Janikovszky Éva-interjú jutott eszembe. Az írónőtől valami olyasmit kérdeztek meg rajongói, a gyerekek: Éva néni, mikor tetszett rájönni, hogy a gyerekek csak kicsik, de nem buták. Mintha Bence Lajos ezt nem tartotta volna szem előtt, versei túlságosan didaktikusak, s érzésem szerint kissé lejjebb szállította egyik-másik szövegében a lehetséges befogadók szellemi szintjét, néha feleslegesen gyerkeskedik, amikor a felnőttek világát látatja a kicsik szemével.

Harmadik kötetét Bence Lajos nemcsak gyermekeknek, hanem gyermekszerető felnőtteknek is szánta, verseiben nemcsak a ritmus pontosságára ügyelt, nemcsak a gyermekekhez szólás követelményeit tartotta szem előtt, hanem szellemességéről is tanúbizonyságot tett. Szövegeit fanyar humorával gazdagította. Ilyen például a Rövidek ciklus első darabja, amely egyben a kötet legsikerültebb szövege: „Dorgálja Hold-mama / hancúrozó gyermekét / ha nem mész aludni, / fél-Holdra verlek.” Az ilyen villanások felfedezéséért érdemes a könyvet kézbe venni.

Összegezőképpen: A szerzőknek jobban kellett volna szelektálniuk kötetek anyagát. Ha a könyvkiadásban jártasabb szerkesztőt, illetve recenzenst találnának, az nemcsak a kötetek egyenetlenségének kiküszöbölését segíthetné elő, hanem minden bizonnyal a kiadványok szerkezeti esetlegességeit is megszüntetné, elsősorban a versciklusok belső logikájának a feszesebbre fogására gondolok, de nem utolsósorban „technikai” jellegű kérdésekre is, arra például, hogy a tartalommutatóknak egyértelműbbeknek és áttekinthetőbbeknek kellene lenniük, s a versek ciklusba tartozását is félreérthetetlenül kellene jelölni. Ezenkívül a helyesírási hibák száma is kevesebb lehetne, s megritkulnának a nyelvhelyességi vétségek, amelyek közül hadd említsek csupán egyet, a legszembeötlőbbet, amikor elmaradt az alany és az állítmány egyeztetése: „Az új idők szól hozzátok”. Az értő és szigorú kritika csak segíthetné munkájukat, fontos, hogy könyveik a tágabb közösségben se maradjanak visszhangtalanok. A bírálóknak pedig azonos mércét kell alkalmaznia valamennyi régió irodalmának a megítélésében, csak így teljesítheti mértékadó és integráló feladatát.

TOLDI Éva

A KRITIKUS MAGÁNYA

Beck András: *Nincs megoldás, mert nincs probléma*. József Attila Kör, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1992

Van egy nehezen leírható választóvonal, amely különbséget jelöl kritikus és kritikus, kritikakötet és kritikakötet között. A kritika megértést és ítéletet kínál, ezt is várják el tőle. Természetesen érvényes és objektív ítéletet, amit nem befolyásolhat semmiféle „külső” körülmény. A legtöbb kritikus éppen ezt a feladatot vállalja. Azt, hogy a rossz regényről megmondja, hogy rossz, és ebben az ítéletben nyoma sincs rosszindulatnak, se elvakultságnak; az ítélet legyen a mű szerves része. A mű és a róla hozott ítélet civódás nélkül éljenek együtt, ne legyen köztük konfliktus, se beláthatatlan távolság. A mű és az akár elismerő, akár visszautasító ítélet ilyenformán harmonikus egységet alkot. Így a választóvonal egyik oldalán. A hagyományos kritikaírás a művel való együttélést választva alárendeli magát a műnek, de egyben magát is érvényesíti. A regény másik hőisévé válik, és vele együtt vívja küzdelmét a feledés, az elmerülés ellen. Csak így van esélye, elválaszthatatlanul a műhöz tapadva, túlélni a múlt időt, jó esetben újabb olvasatok hivatkozásaiiban vagy lábjegyzeteiben. Ez nem kevés. Az ilyen kritikára és kritikusra mondják – jogosan –, hogy a művel szemben táplált alázat fűti, a megértés akarása hatja át. S így vigasztalódhat is.

Beck András kritikaírása a választóvonal másik oldalán keres magának helyet. Ő „alakká”, „személylé” akarja tenni a kritikust, hogy elmondhassa, Flaubert után szabadon: „a kritikus én vagyok”. A megértés akarása, a művel szemben mutatott alázat mindig „személyes”, ezért válhat az ilyen kritikus végül a regény rejtett hőisévé, a „személylé” tett kritikus viszont önálló, nem merül el a regény világában, nem talál társra a regény hősei között: az „alakká” tett kritikus magányos. Ahogyan minden függetlenség a magány válságát. „Nem a személyesség irányába szeretnék elmozdulni – írja Beck – hanem a távolságot szeretném működtetni köztem és lehetőségeim között, ami a mű.”

Hogyan lehet működtetni (ezt) a távolságot? Beck András a párbeszédkultúráról

szóló írásában Nemes Nagy Ágnes gondolatát idézi, miszerint „a legnagyobb, legéle-
sebb eltérés a szokásostól nem az, amikor környezetünkkel ellentétes véleményt állítunk,
hanem amikor *másról* állítunk valamit”. A kritikus beszédhelyzetére fordítva ez azt jelenti,
hogy e beszédhelyzet a körön kívül van. Az irodalom életében, jelenében és múltjában is,
van egy kör, amely nemzedékek, irányzatok, iskolák, stílusok bensőséges udvarát határolja el,
többek között azzal is, hogy a körön belül lehet ugyanarról más mondani, ellentétes véleményt is.
Az udvaron, a „családon” belül marad. A művekkel együtt, a művekkel testmelegben. Az udvaron testvériesen (is) lehet osztozkodni. A másról állítani valamit viszont a körön kívüli távolságot jelenti. A személyesség helyett a személyt érvényesíti. Az alakot, amelyre rá lehet mutatni, és nevet lehet neki adni.

A költőtől vett idézet Beck András könyvének akár második mottója is lehetne. Hiszen van már egy mottója, amiben az áll, hogy „a farkas nem kritizálja, hanem felfalja a bárányt”. Eszerint a kritika kizárólag az ember képessége és gyakorlata; az állatok valóban nem bírálják.

A körön kívüli távolság, az „adott alternatívák” ellenében közölt vélemény, amely nem ellentétes vélemény, hanem *másról* való beszéd, nem teszi a kritikust magányos farkassá. Az ilyen kritikus nem bántja az író, legfeljebb „megkóstolja”. Az író sem bárány az udvaron. Beck András valóban az adott alternatívákon kívül *másról* beszél. Ama nehezen leírható választóvonalon „innen” űzi a kritikus gondolkodást és gyakorlatot. Például Karinthyról beszél könyvének első írásában, akiről legfeljebb köztudott ítéletei vannak, de nem visszatérő témája az irodalmi közvéleménynek. Nem emeli magasba Karinthy, elég magasan tartják a köztudott ítéletek, hiszen megállapítja, az idő múlásával „a Karinthy-mű süllyed”, ám ebből a süllyedő életműből kiválasztja a maradékot, ami (esetleg) tartósnak bizonyulhat, amilyen az ironiája (nem a humora!), aztán az egész életművet átható kettősség: „a szókratészi nem-tudás és az evangéliumi örömhír”, meg a versek néhány, amelyek közül az Egy reggel dátum nélkül című külön esszében elemzi. De a Karinthyról való beszédnek mint a *másról* állítás gyakorlatának nem is ezek az „újszerű” szempontok az igazi argumentumai. Hanem az, amikor Kornis Mihály *A félelem dicsérete* című könyvéről írt Kezdetben vagyunk című dialógusát Karinthy-mottóval kezdi, majd pedig Kornist Karinthyhoz hasonlítva igyekszik megérteni: „S mindvégig Karinthyra is gondoltam kissé, mert Kornis mintha ugyanazt a helyi értéket képviselné író társai között, mint amit Karinthy a maga nagy nemzedékében. Azt az egyáltalán nem problémátlan kívülállást, amire Karinthy művészete bizonyos értelemben *rá is ment*, ami őt mindmáig némiképp emészthetetlen figurává teszi, úgynevezett népszerűsége ellenére is.” Az életmű süllyedését lassíthatják az ilyen hasonlítások. Mert ha lehetséges ez a párhuzam, és Beck bebizonyította, hogy lehetséges, akkor az új mű – Kornis alaposan megbírált prózája –, minthogy párbeszédet folytat a régivel, kimentí a régít a múltasztó időből, társává teszi, partnerévé avatja, még akkor is, ha maga is *rámegy* – Beck szerint *A félelem dicsérete*nek prózája *rámegy* – erre az összetartozásra. Nemcsak erre, persze, de erre is. *Rámegy* a „tanulékonyságra” is.

Itt most érdemes megállni egy pillanatra. A Kornis-prózáról írt párbeszédben az emlegetett választóvonalon inneni kritikai gondolkodás természetére is rámutat. Arra, hogy „miközben a körbejárás, az utalás, a reflexió araszoló közelítésébe vetettük bizalmunk, nekem egy kicsit úgy tűnik, mintha mondataink mögül kikoptak volna az igazi állítások. *Belül rekedtünk*”. Csak egy szó erről a többes számról. A Kritikus ponton című írásában elgondolkodik Beck az egyes és a többes szerepéről a kritikai gondolkodásban, de itt most másról van szó. Félig-meddig nemzedéki önmeghatározásról. Az idézett mondatok többese nemzedéki önkritika. Ama „tanulékonny” nemzedék önbírá-

lata, amely ma „leghatározottabban egyfajta »másodgenerációs« esztétikai kultúrát” képvisel. Súlyos szavak. A „másodgeneráció”, mint minden másodvirágzás, meddő, gyümölcsstelen, látvány csupán. Valaminek az árnyékában létezik. Valóban „belül reked”. Az „esztétikai kultúra” viszont sokkal több ennél, a fiatal Lukács György óta tudjuk. Ezt-azt azért Lukácsról is meg lehet tudni. Még akkor is, ha megyetözezősként hozzátesszük, hogy a fiattól. Ez az „esztétikai kultúra” kiút a másodvirágzás meddőségéből. A kiutat Nádas Péter és Balassa Péter újabb munkáiban látja meg Beck András, például Balassa naplóesszéiben, „melyek anélkül távolodnak el a kritika és az esszé műformájától, hogy közben a voltaképpeni irodaloméhoz közelednének. E művek beszédhelyzete, úgy hiszem, egy nagyszabású művészet – forma és személyiség – felépítése *utáni* krízishelyzet, a saját formával való szembenezés kényszerének kritikus helyzete”.

Balassa naplóesszéiről mondaná Beck András, amit önmagáról, nemzedékéről is – „a másodgenerációról” – mondhatna? Nem ilyen egyszerű. Végül is az „elődnemzedék” – Nádas, Balassát – rántja be a krízis- és kritikus helyzetbe, ami egyúttal kiút is. Itt már nem a megértés és az ítélet a kritikus dolga, miként a választóvonal túlsó oldalán, de az sem, hogy feloldódjon a „voltaképpeni” irodalomban; az út – a kiút –, amelyen Nádas, Balassa és Kornis is „halad”, „a szavaktól a dolgokig, az írástól a mondás, sőt a tudás felé” vezet. Nem az ítélet, hanem az „esztétikai kultúra” felé, amely forma és személyiség. Így értem? Ha így értem, akkor Beck András szövegeiben meglátom azt az „alakká”, „személylé” tett kritikust, „a másik én vagyok” nevű kritikust, aki nem bírálót, hanem önbírálatot ír, akinek a szava nem szabad, mint az író szava, hiszen „hozzá van kötve a kritikushoz”, minek következtében „az írónak a világ társaság, a kritikus magányos alak”.

Ha így körüljáróm – jól értem? – Beck András kritikai beszédhelyzetét – maga választotta, vagy a „másodgenerációs” szituáció kényszerítette rá? –, akkor nyomban áthallatszik a sokat emlegetett választóvonalon túlról a kérdés, hogy végül is mit mond Beck a műről, a bírálat tárgyáról; valóban „kikoptak” volna írásaiból „az igazi állítások”? Azok az állítások igen, amelyeket a választóvonal túlsó felén állításoknak vesznek. Ám előálltak a másról beszéd állításai.

Többek között az is, hogy bármennyire is gyötrő önismereti kérdés a kritikaírás – kritika helyett talán jobb volna regényt írni, mondja egy helyen – e gyötrődésnek (önbírálatnak?) van egy Karinthy-szerű, „vidámabb” oldala is. Ezt az oldalt Schöpflin Aladárnak hívják. Akinek legendás alakját már sokan felidéztek. Mándy Iván például, akinek művészetéről Beck András könyvének legjobb írása szól. Meg Ottlik Géza, akinek a mondathangulatai mintha felismerhetők volnának Beck András mondataiban. Schöpflin beszélt Ottliknak a „jó léha íróról”. Arról, hogy „bárcsak lenne egy igazi jó léha írónk. De a léhák mind rosszak, a jók meg mind komolyak. Halálosan komolyak, kicsit nagyképű erkölcsöcsöszök a szívük mélyén, mint te is. Úgy látszik, egy ilyen kicsi országnak csak gyenge vagy legfőljebb közepes léha írója lehet, de sohasem támadhat egy igazi, bátor, jó léha írója. Kár”. Beck András most azt mondja, a „*mi* égboltunkról” hiányzik „egy jó léha kritikus is”. Amilyen például Updike, aki tud *másról* beszélni. Nem mást mondani, hanem másról beszélni. A „léha kritikus” nyilván ama választóvonalon innen van. Nem kíván alzkodni senkin, legfeljebb önmagán. Nem akarja magát túlságosan fegyelmezni sem. Főként pedig nem akar „komoly” lenni, nem akar „erkölcsöcsösz” lenni. „A jó léha kritikus mindig megértő, hangfekvése társalgási marad és derűs” – mondja róla Beck András. Nem magáról mondja, bár az ő „hangfekvéséből” sem hiányzik a társalgási beszédmód, se a derű. Egy fiktív alakról mondja ezt, Updike-

re hivatkozva az Ön-kritika című esszéjében, aminek alcíme is van: „(három dal)”. Ön-bírálatot dalolna magáról a kritikus? Amikor egy teljes oldalt ír Bernard Shaw-ról, akitől – emlékezete szerint – egyetlen sort sem olvasott, ám hallott róla Borgestől? Bernard Shaw Beck András számára mindannak a neve, amit nem ismer, ami nem érdekli. De beszélhet-e a kritikus arról, amit nem ismer, van-e neve annak, ami nem érdekli? A kritikus, a választóvonalon innen is, elválaszthatatlanul a másikhoz van kötve, a műhöz. Ahhoz is elválaszthatatlanul oda lenne kötve, amit nem ismer, ami nem érdekli? Valami hasonlóról beszél Ottlik Géza is, amikor elmondja, hogy „G. B. Shaw színdarabjait egyébként pihenésnek fordítottam a napi hat–nyolc órai nehéz Dickens-szövegek után, rendszerint éjjeltől fogva, gödöllői házukban. A kellemes, szellemes párbeszédeit úgy lehet áttenni magyarra, mint a vízfolyás, nincs velük semmi gond”. Bernard Shaw-val nincs semmi gond: „Ő a nem kísértő. Ő a negatív lényeg. Ő az égő hiány szakállas öregembere.” Így Beck András. Arról, amit nem olvasott és nem is érdekli. Közben mennyire pontos, amit mond. Mennyire egybehangzik Ottlik mondataival, aki nemcsak olvasta, hanem fordította is Shaw színdarabjait, sőt „takarékosan” adagolta magának, hogy jusson minden napra” belőle.

Ki is az a kritikus, aki levetkőzte a választóvonal túlsó felén kötelező komolyságot, alázatot, elhagyta az előírt erkölcsöszi szerepet, és az inneni oldalon beszélni kezdett az irodalomról, a múltól való elválaszthatatlanság tudatában, a jó léha kritikus portréját rajzolgatva, egy olyan határvonalon egyensúlyozva, amely láthatatlan ugyan, ám mégis elválasztja az irodalmi beszédmódot az irodalomról való – mondom még egyszer, a másról való – beszédmódtól?

Úgy fogalmaztam a kérdést, hogy ne is kelljen rá válaszolni. „A kritikus magányos alak.”

S örül annak, hogy sikerült neki valamit nem kimondani. Nem mondta ki, hogy „posztmodern”. Most sem mondta ki. Csak leírta. Ami nem ugyanaz.

BÁNYAI János

A HIÁNY VERSEI

Lászlóffy Csaba: *Ki fehérlik vigyázzállásban?* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991

A negyvenes éveiben járó romániai magyar művész izgalmas „életnyomozást” végez verseiben. Költészete olykor zavarosnak, kuszálnak tűnik, mintha fölöslegesen adagolná mondatait, mégis van benne valami vonzó. Jellegetes, bőven áradó szabad verset művel, ill. művel, mert formabeli kötetlensége ellenére gondolati síkon érzi a hagyományt, érzi és beszerkeszti, -épti soraiba, legyen az múlt századi vagy régebbi, magyar, ill. világirodalmi.

Versformája egyéni. Szinte fölösleges volt címet adnia költeményeinek, hiszen egybefolynak, szinte tagolhatatlanok. Az egyes versnek nincs kezdete és vége, előzménye és folytatása a melléte állónak. Mintha egyetlen, hatalmas szövegegészlet olvasnánk kiemelt, címszerű jelzésekkel. Folytonos hullámváz tartja életben Lászlóffy verseit, szinte „élvezettel” lépked gondolattól gondolatig. A feszültséget képhalmazással, aforizmaszerű összefoglalásokkal enyhíti vagy éppen fokozza, mert feloldani (témáját tekintve) lehetetlen. A könyv hátlapján a költő öneleplezése olvasható: „Élmény lehet valami-

nek a hiánya, elértéktelenedése, veszélyeztetettsége is.” Ebben a szellemben építgeti, szövögeti, engedi szabadjára valóságkísértő sorait, a létezés negatívját mutatva föl. Egységes, egy percre meg nem világosodó sötétségben jár – mert énjének ez a létélménye. Minden kilátástalansága ellenére érdemes nyomon követni Lászlóffy homogén hangulatú, érzelmi mélyponton vegetáló költészetét.

Négy év verstermésébe mélyedve (1984–1988) egy bezárkózó, befelé építkező, belülről táplálkozó versvilággal kell számot vetnünk. A modern ember „elefántcsonttornya” ez, mindenféle valódi elefántcsontpompa nélkül, hiszen a semleges ház fogalomra épül. „Épül a HÁZ – aki vagyunk. . .” – rögződnek a szavak, míg az én a maximális magány állapotában van. Hiányok kerítik körbe, a voltak és volnák meg nem élt, meg nem élhető esélyei. „Derús” pillanatok görcsös nevetés, szatirikus ajakrándulás erejéig adódnak. „A világtavaszt egyelőre kioltotta a májusi hófúvás” – hangzik a lakonikus megállapítás, majd még keserűbben: „. . . a holtakat egy közös / sírnak adják ki (érted hogy miért?) haltak / szent világhazugság!” (Tavaszi triptichon). Az idill órája sötét, éjfél-i intermezzo, a csendes befelé fordulás lehetősége, amikor a ház-lét nem ketrec, ellenkezőleg: szabad elvonulás. Talán ezért is rögzül gyönyörű kép formájában az elsötétülés, az esteledés ténye: „. . . valahol messze / nehéz, faragott kapu súlyával / zuhan a világra a naplemente” (Mikor jön Csíkmadaras?).

Lászlóffy énje az idő foglya. Múlt és jövő hiánya fojtogatja. A „voltak felnemtamadás”, az „elüszkösödött múlt” egy megfogyatkozott, csonka jelent eredményez, a jövőre pedig már gondolni is fölösleges: „a küzdelem már eldőlt / a képzelőerő is fájó játék. . . / tartós kód ahova lépsz ahova / nézel föld és mosoly minden csuszamlás” (Kihunyó vulkán).

Lászlóffy nem politikus költő, kisebbségi léte természetesen mégis nyomot hagy versein. Helyzetének velejárói fokozzák sorainak cseppet sem derús összhatását. Lírai énje új attribútumokat tudhat a magáénak: „Ó te akvárium rezervátumi, / védett állat kezes bárány (kinek sorsa fölött még / kéz kezét mos. . .” (Februári séták). A nemzetethalál, a nemzetiség-kisebbség halálának víziója örökölt, visszatérő motívuma, akárcsak a nyelvpusztulás félelme, mert az „idő vért és szavakat kever”.

A hatalom abszurditása (hogy már ne mutogassunk ujjal arra a bizonyos Ceausescu-ra), az agyoncivilizáló kísérletek a lírai én valóságára is rányomják bélyegüket – ismét csak az idő árnyékában. „Tetőpontra jut egyszer ez a hazugság is / ezért nem jutott holtpontra még a történelem” – ítél a vers. Másutt meg az egyén túlélési esélyeit latolgatja: „a bemocskolt jövőt mindenképp / elfelejteni / ez a rettentő tét” (Ötödik kvar tett), miközben „vezényszóra csattogó állkapocs rengeteg”, a józan ész hiánya úzi el a nyugalmat. Agymosás, mesterséges természetlenítés, tövig perzselt tudat, bábu-lét. . . „Nemcsak a múlt, minden bevérzett” – születik meg a helyzetjelentés. Mindezt csak még élesebb fényben látatja a Hetvenes-nyolcvanas Madonna és a Jelenések – a pipafüstön áttűnő Vajda című versek öregemberrajza.

A szellemi nyomor „vágyak babilontornyát” emeli, mely vágyak egyre inkább az elsődleges létszükségletek kielégítését kénytelenek követelni. Így jutunk el az ösztönökig, a „tehetetlen tömeggé tépett torz vigyorú világ” állatias megnyilvánulásáig. „Ösztönök kitömött példányai / komplexusok trófeái közt élsz. . .” Másfélezer esztendővel a barbárok után a „civilizált barbárság állapota” következik. Kaján vigyorral lépteti színre költőnk a „brig(g)antok”-at, a „viruló aggokat” a Megtalált szatírák című versben, amint hónuk alá szorított véres marhanyelvel cirkuszba igyekeznek.

„Az idő törvényének meghajolva” íródtak a kötet utolsó ciklusának a versei. A rövidül, fogyó vers a problémamentes, gondolkodásmentes élet vágyát sóhajtja enyhe

nosztalgiával: „A mindentudás ördöge / helyett a semmi szótárát uram. . . terhes tudásnál többet ér / tudni mindig hogy mi tilos / zúzott könyvlapnál szárnyalóbb / az érintetlen papiros” (IgeNEM!). A kilépni a taposómalomból igénye, egy időn kívüli állapot akarása tűnik a megoldásnak, amikor „a test csupán / sejtvez: lecsupaszítva vár”, akár a vigyázállásban fehérlő doberdói katoná.

Hogy mi hiányzik még a képből? Pro primo: Lászlóffy kötete könyvesboltjainkból, pro secundo: a verskedvelő olvasó.

CSAPÓ Julianna

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Jubilál a becskerekai Madách Színház. Örülök neki, hiszen negyven évvel ezelőtti alapításukra emlékeznek, joggal büszkén, mert hosszú, nehéz éveken át fennmaradtak, voltak nagy-nagy sikereik, egy időben, rövid két-három évre, 1953-tól 1956-ig hivatásos színházként is működhettek Vajdaság azon vidékén, a Bánátban, ahol a Bácskához hasonló nagy múltra tekint vissza a magyar nyelvű színjátszás, de ahol a felszabadulás után nem alakult magyar színház, mint Szabadkán. Jubilálnak, megérdemelten, mert ebben a cudar világban is dolgoznak, van erejük műkedvelni, ünnepelhetnek, mert vannak kipróbált régi és lelkes új tagjaik.

Érthető, hogy örömmel mentem el a munkával történő jubilálás újvidéki stációjára, a becskerekiek két előadására, Jean Poirot *Kellemes húsvéti ünnepeket* című vígjátékának és Momo Kapor *A vikend végén* című színművének előadására, az előbbit Barácius Zoltán, az utóbbit pedig Ljiljana Arsenov rendezte.

Hivatásos színházhoz szoktam, nagyon ritkán látok műkedvelő előadást. Más mércével mérem tehát a színházat, a rendezést, a színészi játékot, olyannal, amely nem alkalmazható még olyan jó amatőr társulat teljesítményére sem, mint amilyen a becskerekai. Most sem akarok kritikát írni. Még véleményt sem szeretnék mondani. Azt azonban láttam, örömmel tapasztaltam, hogy Tóth Irén profi együttesben is megálló tehetség, hogy Izelle Károly alkatától idegen szerepet is elfogadhatóvá tud tenni, hogy Drndárszki Ilona vérbeli komika.

Amikor műkedvelő előadást látok, csodát látok. Csodálom ezeket az embereket, akik napi gondjaik, munkájuk mellett erőt, időt találnak esténként színjátszani, próbára járni, szöveget tanulni, szerény tehetségükkel illúziót varázsolni. Ugyanakkor óhatatlanul arra is gondolok, mire lennének képesek, ha jobb, megfelelőbb darabot választanak nekik, mint ahogy történik. Mert a műkedvelő színjátszás talán legvitathatóbb pontja a darabválasztás. Közben arra is gondolni kell, mi lenne az igazán jó, alkalmas darab az amatőröknek. Az Újvidéken látott két előadás közül Kapor kétszemélyes műve tűnik alkalmasabbnak. Életszagú, kár, hogy ezerszer megírt közhelyekből áll, s kár, hogy fordítása nyelvileg nem a legszerencsésebb. Műfaja szerint a francia darab is megfelelő. Világa – a nagypolgári pénzvilág – azonban idegen a történet megjelenítőitől. És sajnos, ez nagyon is meglátszik az előadáson.

Nem véletlen tehát, hogy felötlik, választ igényel a kérdés: hogyan kell a műkedvelőknak játszaniuk? Mint Shakespeare *Szentivánéji álmában* a mesterembereknek, meg-

ejtő naiv bájjal, minden manírtól mentesen, eredendő romlatlansággal? Vagy a profikat utánozva? Esetleg úgy, mint a fiatal, főleg egyetemistaegyüttesek teszik: választani egy különös, sajátos formanyelvet, ún. kísérleti színházat csinálni? S ha az utóbbi utat választják, akkor ez meddig járható, csupán egy produkciónyit, egy-két évnyt, vagy huzamosabb ideig?

A Madách Színház láthatóan a leghagyományosabb műkedvelési utat választotta, járja. Azt és úgy játszani, mint a hivatásos együttesek, mint a profik. S ez talán a legnehezebb. Ugyanakkor azonban az itteni magyar műkedvelésben ennek van a legnagyobb hagyománya. Nyilván ezzel a stílusváltozattal érhető el legnehezebben siker, mert ez a színjátszás tökéletes mása kíván lenni a hivatásnak, ugyanakkor viszont nincsenek meg erre a feltételei. Talán éppen ezért kell ezt a műkedvelő-változatot a legtöbbre becsülni.

Sokkal jobban, mint ahogy Újvidéken tapasztaltam, ahol az első előadáson talán még vagy hatvanan-nyolcvanvan voltunk a nézőtérén, az estin azonban talán tíznél is kevesebben voltunk kíváncsiak a vendégjátékra. Nem tudom, hol volt az állandó színházi közönségünk, hol voltak a színész kollégák, akik közül legtöbben egykor éppen műkedvelőként indultak, sőt éppen Becskereken, hol voltak azok, akik nagy szeretettel magyarságunk megőrzésére figyelmeztetnek?

A becskerekai Madách Színház mindenképpen nagyobb figyelmet, érdeklődést érdemelt volna – Újvidéken.

Legkevésbé azért, mert negyvenéves fennállásukat ünneplik.

GEROLD László

KRÓNIKA

ANDRIĆ-CENTENÁRIUM – Országszerte számos alkalmi ünnepségen emlékeztek meg Ivo Andrić Nobel-díjas szerb író születésének századik évfordulójáról. A központi ünnepség Belgrádban volt, október 9-én az író születésnapján, ahol Erih Koš akadémikus méltatta Andrić életművét, majd átnyújtották a múlt év legjobb novelláskötetéért járó díjat Milica Mičić-Dimovska írónőnek az újvidéki Matica srpska gondozásában megjelent Odmrzavanja (Olvasás) című kötetéért. Itt említjük meg, hogy a belgrádi könyvvásár is Andrić jubileumának jegyében telt el, ahol ott láthattuk Bori Imre ugyancsak nemrégiben megjelent monográfiáját Ivo Andrićről.

26. BITEF – A belgrádi nemzetközi színházi fesztivál fennállása óta első ízben nem lesz nemzetközi – áll a 26. BITEF katalógusa előszavának első mondatában. És pontosan erről van szó. Volt BITEF, de a betűszó második betűjét nyugodtan átugorhatjuk, mert noha egy egyszerű holland pantomimszínház idetévedt, nemzetközi mezőnyről nem beszélhetünk. Inkább a vajdasági színházak találkozájának nevezhetnénk az idei szeptemberi fővárosi seregszemlét. A másorban hét előadás kapott helyet Szabadkáról, a *Rigómezői csata*, a *Hamlet*, a *Bűn és bűnhődés*, a *III. Richárd*, a *Karamazov testvérek*, az *Übű király* és a *Wozzeck*. De előadásra került az Újvidéki Színház Brecht-produkciója, a *Kurácsi mama*, valamint a becskerekiek bábelőadása, a *Balkáni mítoszok*. Ezenkívül fellépett egy budvai regisztrálású alkalmi társulat, a fesztivál színháza, a Bitef-tea-

ter, a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház, melynek igazgatója a fesztivál művészeti vezetője, Jovan Cirilov és az Isidora nevű balett-együttes. Elégge belterjes, zárt mezőny, a részvétel tehát semmiesetre sem megtisztelő, korántsem azonos az egykori BITEF-eken való meghívás, szereplés rangjával, értékével. Kivált szembetűnő a sok szabadkai előadás, melyek között néhány többéves produkció is található; ami egykor nem volt jó, az az ínséges időkben egyszerre nagyon megfelelő lett. Az újvidékiek is sajnálhatják, hogy nem egykori nagy előadásaik kerültek Belgrádban a fesztivál közönsége elé, mondjuk, a Csehov-trilógia. Nem mintha Soltis Lajos Brecht-rendezésének nem lenne helye egy ilyen mezőnyben, de az mégis evidens, hogy a *Kurácsi mama* nem tartozik a színház történetének legjobb előadásai közé. Csak-hogy egykor a szervezők, mikor dűskálhattak a külföldi előadások és nevek között, elfeledkeztek róla, hogy itt a szomszédságban is van egy színház, amelynek van figyelemre érdemes előadása. A hét szabadkai fesztiváldarab közül kettőt-kettőt jegyez rendezőként Ristić direktor, Szaso Milenkovszki és Urbán András, egyet pedig Haris Pašović, aki le is szeretne volna tiltani *Übű királyt* – tiltakozásért városa, Szarajevó bombázásáért – de a különben ellenzéki beállítottságú, „forradalmár” igazgató fitymet hányt kérésére, megcsúfolva így a művészi szabadság eszméjét. Ez is olyan mozzanat, ami inkább feledtetni kívánja ennek az egykoron valóban világhíró fesztiválnak idei évadját, semmint jelentőssé teszi.

A BITEF-katalógus, amely ezúttal is repre-

zentatfv küllemű – igaz, minden eddiginél több fényképet tartalmaz, mintha így kívánna leplezni a tartalmi fogyatékoságot –, mutatós kiadvány, címlapján a Rómeó és Júlia erkélyjelene-tével, amely óhatatlanul is a Shakespeare-tragédia egyik legismertebb mondatának – Ó, Rómeó, mért vagy te Rómeó? – parafrázisát juttatja eszünkbe: Ó, BITEF, miért akarsz Te BITEF LENNI? (G)

JOVAN HRISTIĆ A SZERBIAI ÍRÓSZÖ-VETSÉG ELNÖKE – A Szerbiai Írószövetségnek a felgyülemlett problémák miatt megszaki-tásokkal tarkított tisztújító értekezletén végül Jovan Hristićet választották meg a testület el-nökévé, alelnök pedig Milutin Petrović és Jovi-ca Acín lett. Arra a kérdésre, hogy mit tart az írószövetségben a legsürgetőbb feladatnak, az elnök kitérő választ adott, száz napot kért, hogy a teendőkkel kapcsolatos problémákat és a szövetség feladatait vizsgálja.

ELHUNYT SRETEN MARIĆ – Nyolc-vankilenc éves korában Franciaországban el-hunyt Sreten Marić, az Újvidéki Egyetem Böl-csészettudományi Karának nyugalmazott vilá-girodalom-tanára. Az említett karon évtizede-ken keresztül 6 tanította ezt a tárgyat a Magyar Tanszék hallgatóinak is. Több könyve jelent meg, jelentősek filozófiai jellegű munkái, és is-mert műfordító is volt. Tagja volt a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiának.

MÁNDY IVÁN PRÓZÁJA – Ezzel a cím-mel rendezett tudományos tanácskozást októ-ber 1-jén és 2-án a Magyar Tudományos Aka-démia Irodalomtudományi Intézete és az újvi-déki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Bori Imre Mándy-jelensé-gek, Rónay László Mándy tükrös arca, Angyalo-si Gergely Mándy akusztikája címmel tartott előadást. Gerold László a Mándy-hangjátékok műfaji kérdéseiről, Pomogáts Béla az író pró-zaművészetének sajátosságairól értekezett. Ju-hász Erzsébet a beszédhelyzetváltozásokat vizs-gálta a Mi az, öreg? című kisregényben, Harkai Vass Éva az elbeszélések prózapoétikai vizsgá-latára tett kísérletet, Utasi Csaba pedig úgy-szintén a Mi az, öreg? című kisregény szöveg-szerző funkcióit taglalta. Bodnár György a Fabulya feleségei című mű kapcsán tartott elő-adást, Bányai János a kis beszédműfajokat vizs-gálta az álomregényekben, Erdődy Edit A nép-

telen univerzum, Kálmán C. György pedig Mándy tépett füzetlapjai címmel értekezett.

TÁMOGATÁS JUGOSZLÁVIAI MA-GYAR KÖNYVEK MEGJELENÉTÉSÉRE – Lezárult a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma idei pályázata-nak első üteme, amelyet a határon túli magyar könyvek megjelenetésére írtak ki. A Forum Könyvkiadó a benyújtott tizenöt kézirat közül tízre kapott anyagi támogatást. Ezek a követ-kezők: Topolya mezőváros története, Brasnó István: Szokott-e ősz lenni Paraguayban (re-gény), Bordás Győző: Fűzfasp (regény), Ágoston Mihály: A magyar halmaznevek (nyelvésze-ti tanulmány), Bori Imre: A jugoszláviai ma-gyar irodalom története, Jung Károly: Hétköz-napok és legendák (néprajzi tanulmányok), Kalapis Zoltán: Betűk és képek (művelődés-történeti írások), Csapó Julianna: A jugoszlá-viai magyar irodalom 1988–89. évi bibliográfiá-ja, Silling István: Népi imádságok Kupuszináról és Penavin Olga Jugoszláviai magyar diachron népmeseegyűteményének első kötete. E köny-vek megjelenésének támogatására a Kiadó mintegy hat és fél millió forintot kapott. A kö-tetek zömmel még az idén megjelennek. Idő-közben lezárult a pályázat második üteme is, amelyre összesen huszonegy kézirat futott be, s ebből a Forum Könyvkiadó bizottsága ismét tizenöt kötetet ajánlott a Művelődési és Köz-oktatási Minisztérium Kuratóriumának a fi-gyelmébe.

TRIBÜNESTEK A FORUMBAN – A Fo-rum Lap-, Könyvkiadó és Nyomdaipari Mun-kaszervezet és a Jugoszláviai Magyar Művelő-dési Társaság hetenként megtartandó tribünes-teket szervez kulturális és oktatási kérdéseink problémáiról. Eddig a sajtó, az általános és köz-piskolai, valamint a felsőoktatás kérdését vi-tatták meg. A vitában elhangzó észrevételeket a Magyar Szó Kilátó című kulturális melléklete is figyelemmel kíséri.

VITA AZ ÜZENETRŐL – Szeptember vé-gén a szabadkai Népkörben Dévavári Zoltán-nak, a folyóirat szerkesztőjének, Dudás Károly-nak, a 7 Nap felelős szerkesztőjének és az Üze-net szerkesztőbizottsági tagjának, Szathmári István tanárnak, Vajda Gábornak, a JMHT Szabad Líceuma vezetőjének, Csordás Mihály-nak, a 7 Nap fő- és felelős szerkesztőjének és

Stevan Barošnak, a 7 Nap igazgatójának, valamint szép számú érdeklődőnek a részvételével beszélgetést tartottak az Üzenet című folyóiratról. Erre az adott okot, hogy a lapnak tavaly november óta egyetleny száma sem jelent meg, habár az alapító, Szabadka község folyósította megjelenéshez a pénzt. A folyóirat kiadója, a 7 Nap a nagy remittendára, a papírdrágulásra és a folyóirat szerkesztőségének fel-fiataltására hivatkozott a számok elmaradásának megindoklása során, míg a többiek visszaélésrel gyanúsították a kiadót. Az estről szóló tudósítások mindegyike kiemeli, hogy a vita tele volt túlfűtött érzelmekekkel, az érvelés hevében az egyik résztvevő enyhe túlzással azt állította, hogy „a szörnyűséget nem volt hol lereagálni az írónak, nem tették lehetővé az itteni értelmiségnek, hogy elmondja érzéseit”, a folyóiratról szóló beszélgetés pedig személyes leszámolások színtere lett. A vita után is csak egyvalami bizonyos: az Üzenet sorsa bizonytalan, bár szükség lenne rá. Hírek szerint hamarosan mégis megjelenik idei első kettős száma, ám a főszerkesztő személyét a kiadó titokban tartja.

KANIZSAI ÍRÓTÁBOR – A háború és a nincstelenség rányomta a bélyegét a Kanizsai Írótáborra. A negyvenedik alkalommal megrendezett tábor ezúttal szerényebb keretek között zajlott, mint a korábbi években. Urbán János és Boško Petrović a jubileumra készült szobor felavatása során az írók békevágyáról beszélt, s ez határozta meg az otthon témájára megtartott tanácskozást is, melyet Jung Károly vezetett. Az írótábor rendezvényei között került sor a folyóiratok és az írók viszonyának szentelt beszélgetésre is, amelyen a résztvevők a megszűnés határára álló lapok áldatlan anyagi helyzetéről számoltak be. A Kanizsán tartózkodó szerzők több író-olvasó találkozáson vettek részt, és sor került a Csépe Imre utcában a Szentöl szemben elnevezésű irodalmi rendezvényre is.

CSÉPE-NAP – Szeptember 25-én huszonegyedik alkalommal tartották meg a Csépe-napot Kishegyesen. Az emléktábla-koszorúzás után Bányai János a könyvtárban megnyitotta Jung Károly író és néprajzkutató műveinek kiállítását, majd bemutattak az általános iskolások versmondási vetélkedőjének legjobbjai, akik ezúttal Arany-verseket tanultak meg.

Csordás Mihály, a Csépe-nap főszervezője a húszéves rendezvény történetére tekintett vissza. Vjgh Rudolf, a falu monográfiajának szerkesztője ismertette a Kishegyes történetére vonatkozó eddigi munkákat, Virág Gábor pedig a falu életére vonatkozó, többnyire múlt századi és e század eleji dokumentumokat állított ki a helyi általános iskolában.

KONTRA FERENC KAPTA A SZIRMAI-DÍJAT – A Szirmai Károly Irodalmi Díj bírálóbizottsága – Bányai János, Bordás Győző és Bosnyák István, elnök – egyhangúlag Kontra Ferenc *Nagy a sátán birodalma* című novelláskötetének ítélte oda az 1992. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat. A bírálóbizottság a kötet szerzőjének nagyszerű atmoszférateremtő képességét, lírai fogantatását, kiművelt stílusát és novelláinak dokumentáris erejét méltányolva döntött díjazása mellett.

A díjat október 17-én Verbászon adták át. Az emléknapon Bori Imre Szirmai Károlyra emlékezett az író halálának huszadik évfordulóján. A díjnyertes novelláskötetet Bosnyák István méltatta:

Fél évtizeddel ezelőtt modern folklorizmusú tájregénnyel indult az epikus Kontra Ferenc. Pontosabban szólva: a pályadíjas *Drávaszögi kezesztekben* epiko-lírikus elbeszéléssé váltott át az addig már két, kritikus figyelmet és megbecsülést kiváltó verseskötetet is publikált költő. A műnemi átváltás egyúttal sikeres műnemi szintézis is volt tehát az ő esetében, hisz epikusunk olyképpen hódította meg a maga szuverén elbeszélői világát, hogy eközben nem adta föl, sőt, alkotóilag kamatoztatta is eredendően lírikus alkatának addigra felgyülemlett termékeny tapasztalatait.

Újabb prózakötetében, a most Szirmai-díjjal jutalmazandó *Nagy a sátán birodalma* című novelláskönyvében szerzőnk egyrészt a nagyepikában kiművelt sajátos elbeszélői eljárást érvényesíti, miközben a versben és regényben egyaránt meghódított alkotói világának: Drávaszögnek, azaz Dél-Baranyának élőszóban, szájhagyományban, családi és egyéni emlékezetben fogant történeteit, történetfoszlányait s az ismét epochális drámáját élő tájegységünk világháborúval, telepeseikkel, új honfoglalókkal, beszolgáltatásokkal és szövetkezeti időkkel kapcsolatos motívumait is bevonja vagy csupán fellillantja egy-egy novellája szűzsjében. E bara-

nyai tematikájú elbeszélésvonulatban azonban bácskai tárgyú is akad, mint ahogy a drávaszögi magyar sors történetek közé német, azaz bácskai sváb is ékelődik.

Már ez is jelzi, hogy a novellista Kontra Ferenc nem állapodott meg programatikusan, szigorú és akkurátus alkotói eltökéltséggel szülőföldje regionális határmezsgyéi között; balkáni, közép- és nyugat-európai elbeszélő motívumok is fel-felbukkanak kötetében, sőt az utóbbiaknak viszonylag tág tér is jut a Gasterbeiter-novellákban.

S ugyanez a témakörtágítás jellemzi frónk új könyvét olyan értelemben is, hogy a falusi kisebbségi népélet közel sem egyetlen tárgya az elbeszéléseinek: a gyermek- és ifjúkor egyedi élményvilága – például a sikeres *A tökvár* és a kiváló *A galambok tüka* című darabokban – éppúgy jelen van, mint a vidéki értelmiség félurbánus életformája (például a kevésbé sikerült *Vadkanra várva* című történetében), hogy aztán a városi cselekményterű és légtörű szövegeken át az intellektuális-metafizikai problematikáig fveljen a novellák témarepertoárja. Utóbbi tekintetben keretes komponáltságú gyűjteménynek is nevezhetjük a díjazott művet, mivel a kötetnyitó *Csáth a boncolóasztalon* és a kötetzáró *Egy távoli fényes pont* ugyanezt az egzisztenciális témakört képviseli, mintegy átfogva, tematikusa keretbe zárva a más-más témájú történeteket.

Azt mondtuk előzetesen, a *Nagy a sátán birodalma* egyrészt a *Drávaszögi keresztiekben* kiművelt sajátos elbeszélői eljárást érvényesíti. Ezzel a novelláskönyvnek azokra a részalkotásaira utaltunk, amelyekben mondatnyi terjedelmű mikroepikumok sokasága, laza füzére helyettesíti igen hatásosan a nagyobb lélegzetű, egyenes ívű, realiztikus mesét, történetést (pl. Süllyednek a hóban a templomok), s ahol nem a közvetlen jelentésű, hanem a metaforikus beszéd és a már-már prózaverstechnikájú szövegsegmentálás az uralkodó, olykor pedig valóságos prózaverset, prózavers-novellát is eredményez (lásd: Szöget a falba). Ebben a szövegtípusban frónk dokumentarizmusa és neofolklorizmusa diszkrétebb, mértéktartóbb, a lehető legjobb értelemben szépirodalmiasított, azaz szépprózává transzponált, míg a kötet néhány darabja (kiváltképp a Németh Júlia visszatérő álma és a Felsőrnak álmukban) megállapodik a riportszerű, szinte magnetogramra emlékeztető, nyers dokumentarizmus szintjén, úgymond a majdani epikus feldolgozásra várva.

Ahhoz a nem ritka elbeszélői paradoxonhoz értünk e megállapítással, hogy Kontra Ferenc novellái annál valószínűbbek, minél inkább elrugaszkoznak epikus módszerükkel a naturalisztikus – történelmi, szociális és nyelvi – valóságtól. A szóban forgó szövegtípus esetében nyilvánvalóan az állapot- és közérzetrajzok, az irracionális lélekállapot megjelenítései nyújtanak legkiválóbb alkalmat frónk epiko-lírikus, a *Drávaszögi keresztiekben* kiművelt módszerének leghatásosabb érvényesüléséhez.

Azonban nem ez az egyetlen sikeres elbeszélői eljárás Kontra Ferenc novelláskötetében. Hisz a műnemileg tisztának, lírizmussal nem ötvözöttnek nevezhető epikumot is éppúgy meghódította magának – pár, kevésbé sikeres ilyen szövegtől eltekintve –, mint az esszéisztikus elbeszélői módszert (a már említett, remek kötetnyitó és kötetzáró novellákban). Arról tanúskodik ez, hogy díjazott könyvünk szerzője nemcsak tematikában és cselekményszínterben, de epikus módszerében sem állapodott meg az egyszer meghódítottnál, a regényében szuverenül sajátjává tettél, hanem az elbeszélői témakör, cselekménytíplógia és eseménytér tágitásával egyidejűleg tudatosan és eredményesen gazdagította a maga epikus metódológiáját is. Nincs tehát semmi okunk arra, hogy kritikusai kétkedéssel olvassuk díjazottunk minapi interjúját, miszerint „újabb dolgaim egészen mások lesznek”. . . Tehetsége, alkotói tudatossága s az önmagával szembeni, az önisémetlés buktatóit könnyedén megkerülő igényessége biztos előfeltétele ennek.

Számunkra csak az marad hát, hogy ebből az ünnepélyes alkalomból író társai, baráti és „szülőföldtársi” együttérzéssel kívánjuk: Így legyen!

Kontra Ferenc a következő szavakkal vette át a díjat:

Hol legyen az író otthona?

Halottan kopogó, ösesőtől állott hideg, fekete köpenyében az éjnek,

csak vánszorgunk, csak vánszorgunk – írja Szirmai Károly Sorsunk című versében. Az író szavakból teremt otthon magának. A szellemit ugyanaz a tűz veszélyezteti, mint a fizikait. Könnyen kap lángra mindkettőt. Megint ugyanaz a kérdés foglalkoztat sokunkat, melyet Kosztolányi Dezso már a Nyugat 1934. december elsejei számában felvetett: Mit tegyen az író a háborúval szemben? Leginkább persze arról ír ő is, hogy mit ne tegyen: „Tudom, van egy közhit, mely

szerint az író a benne lakozó isteni szikra folytán mindent jobban tud, s őszönével, sugallatával, hatodik érzékével azonnal rátapint a bajok rejtett kútfejére, akár a forráskutató. Ezt a regényes és émelegős felfogást semmi sem támogatja. (. . .) Nyugtalanul aludnék, ha a világ sorsát az írónak bíznák. Sok kitűnő alkotót ismernek itthon és külföldön is. Akadnak köztük eszesek, de akadnak olyan buták, mint a tők, és olyan hiúk, akik azonnal átnyújtanák az ellenségnek az egész gyarmatot, mihelyt az hivatalos átiratban megdicsérné egyik hasonlatukat. Ha van valaki, aki nem született vezérnek, az író az.”

Az írónak nincs olyan mondata, amit bugrís politikusok ki ne forgathatnának, hiszen téves beszédek közt nincs esélye a szónak. Talán ezért sem kellene felállni a hordóra. Esterházy Péter mondja a Magyar Hírlap 1992. augusztus 19-i számában: „Értelmiséghez méltatlan dolog propagandistának lenni, jó és derék ügy propagandistájának lenni is méltatlan. Most többen is ezt a méltatlanságot választották. Ezer és egy okuk lehet, személyesek, történelmieket (fényes szellők, kicsiben), érthetők és szárnalmasak, de akkor is elárulták hivatásukat. Vagy föladták, és már más a hivatásuk.”

A nemzetrezs írónak mintha téves elképzelések lennének saját küldetésükről, mintha minden körülményben feltétlenül be kellene állniuk, és közben folyton mentegetőzni, hogy most nem is énekelnek, hanem éppen ellenlábások, csak azért tájtják a szájukat, hogy ne legyen teljes az összhang. A látszólag valami mást cselekvés már önmagában is kimeríti számukra a képviselő fogalmát, mintha a nyüzsgés kényszerére elegendő lenne bármire. Az író otthona ne a *téves csatatér* legyen. Funkciókat halmozó íróról sohasem hittem, hogy ők lennének a nép lelkiismerete.

Az író ne legyen bokréta egy téves kalapon.

Lehet, hogy kényelmesebben lehetett írni csendes szocializmusok alatt. Téves azonban az elképzelés, hogy alkalmas és alkalmatlan idők váltják egymást. Az író dolga saját mércéi szele-

rint ugyanaz marad: „az író a háborúban írjon”, mondta Kosztolányi. Mert ugyan mire volt kedves az idő Radnóti Miklósnak, Ady Endrének, Csáth Gézának vagy Szirmai Károlynak, arra, hogy képviseljenek, vagy hogy szóljanak valamiről? Nyilván nem a képviselő mint hivatás vagy módszer járt a fejükben. „Nem kívánok tehát »képviseletet« többé senkit, csupán a saját meggyőződésemet” – vallja Cs. Gyimesi Éva Civil szeretnék lenni című írásában, az Európai Utas idej első számában, majd hozzáteszi: „Az írástudó felelős azért a közönségért, amelyhez tartozik, s amely rábízta sorának gondjait. Az írástudó saját hivatását árulja el, ha vállalja ezt a »képviseletet«.”

Nem az író vezet el a kész megoldásokhoz, csupán otthont keres: együtt és külön-külön. A könyveink mindig bennünket árulnak el, akkor is, ha otthontalanságunkról, népünkéről vagy másról szólnak. A szavaiért az irodalomban súlyosabban felel az író, mint a felemás közéletiségben. Zászlóra írt szavak mindig megfakulnak.

A LÉTÜNK TEMATIKUS SZÁMA – Kisebbség, autonómia, kollektív jogok – ezzel a címmel jelent meg a Létünk folyóirat idej 4-5., tematikus száma, amely nyolc tanulmányt közöl az említett tárgykörből. Hegedűs Antal a szerbek egykori Magyarországi perszonális autonómiajéről értekezik, Csehák Kálmán a dualizmus kori szerb nemzeti és egyházi autonómiairól ír, míg Györe Zoltán egy, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó 1868. évi törvénycikket elemez. A Kitekintés című rovatban három magyarországi szerző, Németh Zsolt, Lórinz Csaba és Schlett István a nemzetiségi és kisebbségi autonómia kérdéseit taglalja, az Itt és most rovat pedig Várady Tibor Kollektív kisebbségi jogok és azok jogi védelmének problémái: a jugoszláv példa című, terjedelmes és sok szempontból figyelmet érdemlő tanulmányát közli. Ugyanitt Vladimir Goati a „többségi demokrácia”-t, Mirmics Károly pedig a kisebbségi önkormányzat anyagi alapjának létrehozási lehetőségeit ecseteli.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Harkai Vass Éva: A házról – Bachelard nyomán 768

Gubás Ágota: Gergely Boriska világa 771

Gergely Gabriella naplója (részletek, I. rész) 774

DOKUMENTUM

Dési Ábel: Egy regényciklus története 782

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Harkai Vass Éva: Énekes Krisztina suhanása (Juhász Erzsébet: Senki sehol soha) 796

Gerold László: Kettős tükör, avagy krónikás a mester árnyékában (Barácius Zoltán: Mestermutatványok. Virág Mihály színháza) 799

Toldi Éva: Könyvjelző (Varga József: Konokhit; Halász Albert: Mosolymorzsák; Cimmermann Toplák János: Flagelláns énekeskönyv; Bence Lajos: Napraforgó-papagáj) 801

Bányai János: A kritikus magánya (Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma) 805

Csapó Julianna: A hiány versei (Lászlóffy Csaba: Ki fehérlik vigyázzálásban?) 808

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló (a becskerekeli Madách Színház előadásairól) 810

KRÓNIKA

Andrić-centenárium; 26. BITEF; Jovan Hristić a Szerbiai Írószövetség elnöke; Elhunyt Sreten Marić; Mándy Iván prózája; Támogatás jugoszláviai magyar könyvek megjelentetésére; Tribünestek a Forumban; Vita az Üzenetről; Kanizsai Írótábor; Csépe-nap; Kontra Ferenc kapta a Szirmai-díjat; A Létünk tematikus száma 812

Csernik Attila illusztrációja a 723. oldalon

E számunk fotói Gergely Gabriella naplójának illusztrációiként jelennek meg

---

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1992. október. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsírósámlára; előfizetés-kor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 4000 dinár, fél évre 2000 dinár. Egyes szám ára 400, kettős szám ára 800 dinár; külföldre egy évre 8000 dinár, fél évre 4000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában